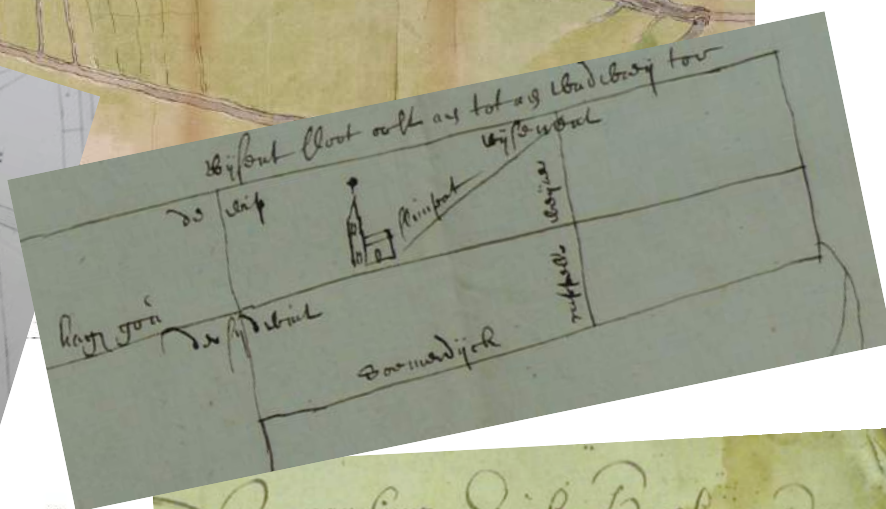


# Meters maken met morgen en roeden

*Een inventarisatie van de mogelijkheden tot verbinding van West-Friese prekadastrale en kadastrale percelen*



*102 Na volgen alle die land  
Liggende in de Spanbroek  
mit gades de kerkelijke dary  
dey kening permissie  
vanden*

*Verponding Driek Doek Der  
Landen des groode eler fy Dijk endt slot  
is gheleeghen sinds dat die kerk  
goud fy verponding midt goud die kerk  
apant volghende de lande verponding  
bockel dade van sijnde gmade de ofte  
bij Lub Lads Centrendt + foud*

## Mark Raat

9 augustus 2015

Eindproduct onderzoeksstage Westfries Archief  
Vrije Universiteit Amsterdam



## **Inhoudsopgave**

Inleiding	2
-Onderzoeksdoel en kader	2
Hoofdstuk 1: Algemene achtergrond en bronnen	4
-Het oudste kadaster	4
-Fiscale bronnen	5
-Bannen en ambachten	6
-Specifieke omstandigheden	9
-Omslag lasten en onderhoud	11
-De morgentalen van de bannen en hun representativiteit	11
-De invoering van het kadaster in Westfriesland	12
-Samenvatting en brontechnische begrippen	13
Hoofdstuk 2: De eerste stap van kadastrale naar prekadastrale percelen	14
-Oorspronkelijke Aanwijzende Tafels	14
-De OAT's van Medemblik en Spanbroek	14
-De jonge prekadastrale leggers en hulpbronnen van Medemblik en Spanbroek	15
-Een systematische aanpak	17
-Post-kadastrale mogelijkheden	20
-Westwoud en Blokker	21
-Westwoud	21
-Blokker	23
-Landmaten in Drechterland	25
Hoofdstuk 3: Mogelijkheden voor de zeventiende en achttiende eeuw	26
-Inleiding	26
-Vanuit de Spanbroeker leggers voor- en achteruit in de tijd	26
-Hulpbronnen	28
-Praktische voorbeelden	28
-Mogelijkheden voor een systematische aanpak	33
-Medemblik	37
-De stede Westwoud	38
-'Overmaat' en de administratieve perceelgrootte	38
Hoofdstuk 4: Stappen naar de zestiende eeuw	40
-Spanbroek en de kohieren van de 10 <sup>e</sup> penning	40
-Medemblik en de stede Westwoud	42
Samenvatting en conclusie	43
Bronnen en literatuur	45
Bijlagen	48

## **Inleiding**<sup>1</sup>

### **Onderzoeksdoel en kader**

In de afgelopen vijftien jaar zijn diverse alfawetenschappers het terrein van de (digitale) geografische informatiesystemen (GIS) gaan verkennen: een ontmoeting die heeft geleid tot nieuwe mogelijkheden en inzichten. Ook aan historici is deze ontwikkeling niet voorbijgegaan. Waar historische kaarten voorheen voornamelijk gebruikt werden om politiek-territoriale of militaire ontwikkelingen te weergeven, dienen ze tegenwoordig een breder scala. Een voorbeeld is de website [watwaswaar.nl](http://www.watwaswaar.nl), alwaar voor iedere Nederlandse plaats een diversiteit aan historisch materiaal is ondergebracht. Met een paar muisklikken kan de gebruiker naar hartenlust verbindingen leggen tussen oude landkaarten, video- en fotomateriaal en/of andere gegevens. Ook het HISGIS-project van de Fryske Akademy is illustratief: hierin zijn van meerdere provincies alle mogelijke historische gegevens over onroerend goed opgenomen. Zoals informatie over landeigenaren, historische grenslijnen en de locaties van (voormalige) kerken, molens, galgen, boerderijen, etc.<sup>2</sup> Met de aan een specifieke locatie gekoppelde informatie kunnen allerlei historische studies worden ondernomen. Bijvoorbeeld naar de ontwikkeling van gebruikseenheden, de verhouding tussen akkerland en weiland in een dorp of de relatie tussen grondbezit en politieke invloed. Andere wetenschappelijke disciplines als de architectuurgeschiedenis, archeologie, sociologie en genealogie kunnen eveneens kennis en kunde gebruiken of aanvullen.<sup>3</sup>

In HISGIS wordt de informatie gepresenteerd op de minuutplannen (kaarten) van het oudste kadaster uit 1832. Door de verbinding met de kadastrale percelen krijgen 'prekadastrale' huizen en landerijen een noodzakelijk geografisch ankerpunt op dit eerste kaartensysteem met landelijke dekking. Omdat na 1832 alle veranderingen in het landschap goed in kaart zijn gebracht bieden de oudste minuutplannen een geschikt vertrekpunt voor onderzoek, zowel terug in de tijd als met de tijd mee. Het mag overigens een bijzondere prestatie genoemd worden dat de initiatiefnemers erin zijn geslaagd grondbezitgegevens van vóór het invoeringsjaar te verbinden aan dit op Franse leest gestoelde kadaster. De uniforme en nauwkeurige onroerendgoed-administratie maakte in Nederland een einde aan de lokale diversiteit van bezitsregistratie. Daarom vormt 1832 gewoonlijk een grote horde in onderzoek naar onroerend goed. Van het heden tot aan de start van het oudste kadaster is het relatief makkelijk de verschillende eigenaren of eigenschappen van een stuk grond in kaart te brengen. Als men echter verder in de tijd wil gaan doen zich een fors aantal brontechnische complicaties voor.<sup>4</sup>

De Fryske Akademy ambieert voor HISGIS een landelijke dekking. Meerdere provincies en regio's zijn reeds aangehaakt, waaronder Groningen, Overijssel en Utrecht. Ook steden kunnen met de toepassing uit de voeten: zo zijn voor Leeuwarden en Amsterdam eigenaargegevens uit vorige eeuwen aan hedendaagse huisnummers gekoppeld.<sup>5</sup> Diverse cultuurhistorische instellingen overwegen eveneens te participeren in het eigentijdse project. Zij worden in hun afweging echter belemmerd door zaken als gebrek aan financiële middelen en/of specifieke kennis. Ook ontbreekt het meestal aan een degelijk overzicht van de beschikbaarheid en bruikbaarheid van (historische) informatie – een complicatie die met name aan de orde is bij

---

<sup>1</sup> Dit werkstuk is geschreven als eindproduct van een onderzoeksstage bij het Westfries Archief en derhalve conform haar huisstijl.

<sup>2</sup> J.A. Mol & P. Ekamper, 'De kadastrale kapstok. HISGIS Fryslân als model voor een Nederlands basissysteem' in: O. Boonstra & A. Schuurman (red.), *Tijd en ruimte. Nieuwe toepassingen van GIS in de alfawetenschappen* (Utrecht 2009) 198-209; A. Schuurman & O. Boonstra, 'GIS en de alfawetenschappen. De ruimte herondekt', in: Boonstra & Schuurman, *Tijd en ruimte*, 8-19; O. Boonstra & A. Schuurman, 'Vormen van GIS. Hoe GIS de alfawetenschappen kan veranderen' in: Boonstra & Schuurman, *Tijd en ruimte*, 20-37; <http://www.watwaswaar.nl>.

<sup>3</sup> J.A. Mol, *HISGIS Groningen. Opzet, verkrijgingsmogelijkheden en prioriteiten* (Leeuwarden 2010).

<sup>4</sup> K. Keverling Buisman & E. Muller, *Kadaster-gids. Gids voor de raadpleging van hypothecaire en kadastrale archieven uit de 19<sup>e</sup> en de eerste helft van de 20<sup>e</sup> eeuw* ('s-Gravenhage 1979) 17-18; Mol & Ekamper, 'De kadastrale kapstok', 198-209; E. Heere, *GIS voor historisch landschapsonderzoek. Opzet en gebruik van een historisch GIS voor prekadastrale kaarten* (Utrecht 2008) 29-32.

<sup>5</sup> Mol & Ekamper, 'De kadastrale kapstok', 198-209; J. Feikens & H. Mol, 'Historische data ruimtelijk ontsluiten.

De vectorisering, digitalisering en verrijking van het oudste kadaster als infrastructuur voor een historisch GIS van Amsterdam: werk in uitvoering', in: *GIS magazine* 10.4 (2012) 10-12; 'Over HISGIS', <http://www.hisgis.nl/hisgis/over> [geraadpleegd 10-04-2015]; Mol, *HISGIS Groningen*.

zeventiende- en achttiende-eeuwse plattelandsregistraties.<sup>6</sup> Het Westfries Archief is een van de instellingen die heeft besloten te participeren in HISGIS: zij ondersteunt de digitalisering/vectorisering van een aantal minuutplans uit de regio.

Het Archief beraadt zich vooralsnog op het uitbreiden van de activiteiten rondom HISGIS. Bij het maken van die afweging is kennis nodig over de brontechnische mogelijkheden voor het koppelen van Westfriese grondbezitgegevens aan de minuutplans. Men verlangt duidelijkheid over de aard, volledigheid en bruikbaarheid van prekadastraal bronmateriaal. Met name is informatie over landerijen gewenst omdat van huizenonderzoek al het een en ander bekend is.<sup>7</sup> Deze vragen stonden centraal in de studie die ik als onderzoeksstagiair voor het Westfries Archief mocht verrichten onder supervisie van de Vrije Universiteit. In een periode van ongeveer tien weken is het beschikbare bronnenmateriaal van een aantal Westfriese plaatsen geanalyseerd op bovenstaande vragen. Vervolgens is gepoogd een globale voorspelling voor de gehele regio te doen. De gekozen plaatsen waren Medemblik en Spanbroek uit het ambacht (waterschap) van de Vier Noorder Koggen, en de dorpen van de voormalige stede Westwoud in het ambacht Drechterland. Door één stad en meerdere dorpen uit twee ambachten te betrekken, is gehoopt een gevarieerde steekproef te hebben gedaan die wellicht representatief kan zijn voor het gehele werkgebied van het Archief.

In het eerste hoofdstuk wordt een algemene achtergrond beschreven voor de historische situering van het te analyseren bronnenmateriaal. Niet onbelangrijk voor dit type onderzoek is kennis van de wijze van belastinginning en hoe zich dit verhoudt tot registratie van onroerend goed. Beknopt komt daarom de bestuurlijke achtergrond van de ambachten, bannen en onderzochte plaatsen aan bod. Verder zal er nader worden ingegaan op de directe gevolgen van de invoering van het kadaster en het metrieke stelsel. De onderzoeksuitkomsten van de analyse van de Westfriese bronnen volgen na de algemene achtergrond. In hoofdstuk 2 wordt uiteengezet in hoeverre het oudste kadaster aan de jongste prekadastrale bronnen te verbinden is. De overbrugging van de Bataafs-Franse tijd naar het vroegmoderne verleden vindt plaats in hoofdstuk 3. De late middeleeuwen komen in hoofdstuk 4 aan bod. Ter afsluiting volgt een korte samenvatting en bescheiden beschouwing op de analyses.

---

<sup>6</sup> Boonstra & Schuurman, 'Vormen van GIS', 20-37; Schuurman & Boonstra, 'GIS en de alfawetenschappen', 15; Heere, *GIS voor historisch landschapsonderzoek*, 29-32.

<sup>7</sup> In meerdere Hollandse steden is immers al dergelijk onderzoek naar huizen verricht. Voor meer informatie van Medemblik zie bijvoorbeeld: H.S. Danner, 'Mogelijkheden voor het doen van huizenonderzoek in Medemblik', in: F.J. Bakker, W.F.M. Brieffies, C.A. van Zijverden, *Een nieuw Medemblikker scharre-zootje. Enkele grepen uit de geschiedenis van Medemblik, 1289-1989* (Schoorl 1989) 106-109; in dezelfde bundel verscheen het artikel 'Landmeters in Medemblik' van P.S. Teeling (p. 100-105).

## **Hoofdstuk 1: Algemene achtergrond en bronnen**

### ***Het oudste kadaster***

Aan de invoering van het kadaster op 1 oktober 1832 is een periode van ca. vijftientig jaar voorbereiding voorafgegaan. De wettelijke basis berust op een codificatie van wetgeving welke was ontwikkeld tijdens en na de Bataafs-Franse Tijd. Na de totstandkoming van de eenheidsstaat was het gehele Nederlandse belastingstelsel radicaal herzien: voortaan gold het eenheidsprincipe en werd draagkracht het uitgangspunt. De bestaande verpondingbelasting op onroerend goed werd vervangen door een nieuwe grondbelasting. Hiervoor werd de waarde van huizen en landerijen berekend naar de huur of pacht over het gemiddelde van de laatste tien jaar. Over de huuropbrengst van landerijen werd ná aftrek van dijk- en polderlasten de 100<sup>e</sup> en 200<sup>e</sup> penning geheven. Vanwege de uniformiteit van het belastingstelsel was het onder andere noodzakelijk dat de bestaande perceelskaarten en –informatie opnieuw werd geïnventariseerd. In januari 1807 werd het startsein gegeven voor de grootschalige exercitie om van elk Nederlands perceel de oppervlakte op te meten en de belastbare waarde te registeren. Onder aanvoering van minister Gogel werd het werk voortvarend opgepakt maar interne moeilijkheden en discussie gooiden roet in het eten. De Franse hoofdambtenaren waren ontevreden over het niet toepassen van triangulatie (driehoeksmeting) en bekritiseerden de gebruikte schaal. In 1811 veegden zij de vruchten van vier jaar arbeid van tafel.<sup>8</sup>

Eind 1811 ving het werk van de landmeters opnieuw aan, ditmaal volgens Franse voorschriften. Het accent kwam sterker te liggen op de perceelsgewijze opmeting van de grond. Maar ook nu ging de klus niet zonder slag of stoot. Bestaande gebruiken en technieken bleken hardnekkig: in 1813 werden de metingen wederom afgekeurd en moest het karwei weer van voren af aan beginnen. De vertraging vond zijn oorzaak onder meer in Nederlandse weerwil tegen het onder Lodewijk Napoleon ingevoerde metrieke stelsel. Koning Willem I zag zich eind 1820 genoodzaakt het gebruik van de nieuwe maat bij koninklijk besluit te verordnen. Het zou desondanks nog geruime tijd duren totdat de gehechtheid aan de voormalige landmaten begon te slijten.<sup>9</sup> Bijna twintig jaar waren verstreken toen rond 1830 eindelijk van alle landerijen de oppervlakte was opgemeten en de eigenaar, grondaard, grondkwaliteit en belastbare waarde was geregistreerd. De eigendommen werden tezamen met huizen, erven, wegen en wateren ingetekend op kadastrale minuutplannen en voorzien van een nummer (binnen een sectie). De kadastrale percelen werden na terinzagelegging vastgelegd in Oorspronkelijke Aanwijzende Tafels (OAT's). De hierin opgenomen informatie mocht daarna niet meer wijzigen, zodat er altijd kon worden teruggevallen op één ijkpunt in het verleden. Naast de OAT's stelde men zogenaamde perceelsgewijze leggers op waarin alle bezit van een eigenaar stond opgesomd en mutaties werden bijgehouden. In 1832 was langgekoesterde wens van een openbaar en uniform register voor onroerend goed eindelijk een feit.<sup>10</sup>

---

<sup>8</sup> Keverling Buisman & Muller, *Kadaster-gids*, 7-14; P. Kruizinga, 'De kadastrale legger en aanverwante bronnen, 1812-1990' in: G.A.M. van Syngel (red.), *Broncommentaren 3. Bronnen betreffende de registratie van onroerend goed in de negentiende en twintigste eeuw* (Den Haag 1997) 17-74, aldaar 22-26; J.J.J.M. Beenhakker, *Historische geografie: landschap en nederzetting* (Zutphen 1989) 39-43; A.C.J. de Vrankrijker, *Geschiedenis van de belastingen* (Bussum 1969) 52-55; H.C. Pouls, *De landmeter. Inleiding in de geschiedenis van de Nederlandse Landmeetkunde. Van de Romeinse tot de Franse tijd* (Alphen aan den Rijn 1997) 341-343.

<sup>9</sup> Pouls, *De landmeter*, 343-353.

<sup>10</sup> Keverling Buisman & Muller, *Kadaster-gids*, 7-14; Kruizinga, 'De kadastrale legger en aanverwante bronnen', 22-26; Beenhakker, *Historische geografie*, 39-43.

## **Fiscale bronnen**

Voor de achtergrond van deze studie is het zaak nader in te gaan op de 'verponding', de voorganger van de grondbelasting die met de invoering van het kadaster gepaard ging. Overgeleverde administraties van deze onroerendgoedbelasting zijn essentieel voor onderzoek naar huizen en landerijen. De fiscale term *verponding* heeft vanwege zijn meerdere betekenissen in de geschiedschrijving niet zelden tot verwarring geleid. Het begrip is afgeleid van *ponden*: het schatten van vermogen of huurwaarde in ponden gelds teneinde het te gebruiken als maatstaf voor een belastingaanslag. In het gewest Holland werd het begrip oorspronkelijk ook toegepast voor quotisatie of op te brengen omslag, bijvoorbeeld van een grafelijke bede. Plaatselijke stads- en dorpsbesturen moesten zo'n quotum op eigen gezag herverdelen en innen onder belastingplichtigen. Formeel sloegen zij eigenaren en/of gebruikers van onroerend goed aan op basis van zogeheten kohieren: de getaxeerde huurwaarde van huizen en landerijen fungeerde als grondslag voor de hoogte van de aanslag. In 1542 was in de Republiek de 10<sup>e</sup> penning ingevoerd over de huurwaarde uit onroerende goederen en renten. Deze heffing was onderdeel van een reeks nieuwe belastingen zoals de 100<sup>e</sup> penning op export en een 10<sup>e</sup> penning op winst van kooplieden. Omdat adel en geestelijkheid aanvankelijk niet belastingplichtig waren voor de eerstgenoemde 10<sup>e</sup> penning, ontving deze heffing minder protest dan de andere twee. Bij de invoering van de 12<sup>e</sup> penning in 1584 werden ook zakelijke rechten aangeslagen zoals hypotheek, waardepapieren, tiendrechten, etc. Van Maanen stelt dat de term verponding door deze uitbreiding van belastbare objecten eind-zestiende eeuw langzamerhand uitgroeide tot eigenaam voor onroerendgoedbelasting.<sup>11</sup>

Hoewel de hoogte van de verschillende op te brengen quota zo nu en dan fluctueerde, bleven de heffingsgrondslagen soms jaren, decennia of eeuwen ongewijzigd. Een hertaxatie van de huurwaarde van huizen en landerijen was een tijdrovende en kostbare operatie en vond daarom zelden plaats: zoals in 1632 toen nieuw ontgonnen en gewonnen land werd opgenomen voor de vervanging van de 12<sup>e</sup> penning. Over de geschatte huuropbrengst van gebouwde eigendommen werd voortaan de 8<sup>e</sup> penning (12,5%) geheven en over landerijen de 5<sup>e</sup> penning (20%). Tegelijkertijd werd het belastbare onroerend goed uitgebreid met schuren, erven, pakhuizen, boomgaarden, wildernissen, wateren, bruggen en 'al wat verder profijt opleverde'. In die laatste categorie behoorden bijvoorbeeld heerlijke rechten en inkomsten uit ambten. In 1732 vond een laatste hertaxatie plaats, zij het op beperkte schaal en alleen voor huizen. Het is geen verrassing dat het gewest vanwege de statische opbrengst en onveranderlijke grondslag regelmatig in geldnood kwam. Naast de reguliere (ordinaire) verponding werden daarom geregeld extra-ordinaire bestemmingsheffingen ingesteld ter compensatie of aanvulling van tekorten. Over het algemeen zijn in de Nederlandse archieven van deze belastingen meer sporen terug te vinden dan van de ordinaire verponding. Naast de verponding bestond een overdrachtsbelasting: de 40<sup>e</sup> penning bij verkoop en de 20<sup>e</sup> penning bij schenking of vererving.<sup>12</sup>

Dat grondbelastinggegevens essentieel zijn bij prekadastraal grondbezitonderzoek wordt bewezen door de Friese situatie. Met behulp van de zogeheten floreenkohieren wisten de HISGIS-betrokkenen niet alleen de prekadastrale boekhouding aan het kadaster te verbinden, maar zelfs tot aan de 15<sup>e</sup> eeuw terug in de tijd te gaan. Dit was mogelijk omdat na 1832 de administratie van deze heffing over de economische grondwaarde nog korte tijd is doorgezet: in de kohieren zijn destijds de nieuwe kadastrale nummers genoteerd naast de prekadastrale gegevens. De floreenkohieren waren te verbinden aan de stemregistratie van 1640 (waarin alle eigenaren en pachters van boerderijen zijn opgenomen). Van daaruit vond men via registratie van klooster-, kerken- en adelsbezit een weg naar nog vroegere tijden. Dergelijke typen grondboekhoudingen

<sup>11</sup> Beenhakker, *Historische geografie*, 39-43; R.C.J. van Maanen, 'Hollandse vermogensheffingen in de zeventiende en achttiende eeuw', in: *Nederlands Archiefblad* 88 (1984) 61-72; R.C.J. van Maanen & N.P.J.M. Bos, *Fiscale bronnen. Structuur en onderzoeksmogelijkheden* (Zutphen 1993) 13-15; De Vrankrijker, *Geschiedenis van de belastingen*, 36-38; Stichting Archief Publicaties, *Lexicon van Nederlandse Archieftermen* ('s-Gravenhage 1983) 42-43; J.A.M.Y. Bos-Rops, 'De kohieren van de gewestelijke belastingen in Holland, 1543-1579' in: *Holland* 29 (1997) 18-36.

<sup>12</sup> A. Groen, 'Verpondingen op het Hollandse platteland: bron voor de lokale en regionale sociaal-economische geschiedenis. Het voorbeeld van Uitgeest (1690-1788)' in: *Historisch Tijdschrift Holland* 28 (1996) 63-81, aldaar 63-64, De Vrankrijker, *Geschiedenis van de belastingen*, 36, Van Maanen & Bos, *Fiscale bronnen*, 13-14.

zijn immers relatief goed te volgen in de tijd.<sup>13</sup> Eigendommen van pastorieën en andere kerkelijke fondsen zijn het eenvoudigst in kaart te brengen omdat deze goederen tussen 1500 en 1640 niet vervreemd mochten worden. Bij de kloostergoederen kon een verbinding worden gelegd tussen de stemgegevens en de gewestelijke administratie van de in beslag genomen objecten. De bezittingen van adellijke families waren te reconstrueren door verervingslijnen na te trekken.<sup>14</sup> In het Westfriesse onderzoek zal naast de verpondingsbronnen een focus liggen op de lasten voor het dijkonderhoud en waterbeheer. Deze zijn namelijk gedeeltelijk verweven met de onroerendgoed-administratie van de Hollandse belastingen. Daarom volgt een korte uiteenzetting over de vroegmoderne organisatie en financiering van de 'droge voeten'. Die achtergrond is ook relevant voor een goed begrip van de brontechnische consequenties die het statische karakter van de perceelsgrootten en de getaxeerde huurwaarden met zich meebrengen.

### **Bannen en ambachten**

In het laaggelegen Westfriesland vormden een aantal aaneengesloten dijken, bekend als de Westfriesse Omringdijk, sinds de dertiende eeuw de beschermingswal tegen het Zuiderzeewater. De dijk reikte aanvankelijk niet tot aan de zee maar fungeerde achter stukken voorland als een laatste barrière tegen hoge vloed. Door de eeuwen heen noopten diverse omstandigheden tot intensievere organisatie van het reilen en zeilen van het dijk- en waterbeheer. Als gevolg van de akkerbouw en oxidatie van veen was het land steeds lager komen te liggen. Ook was de Zuiderzee uitgebreid en daarmee de dreiging van het wassende water toegenomen. Oorspronkelijk vond afwatering van het land (op de zee en afgekade binnenmeren) op natuurlijke wijze plaats (bij eb) met klepsluizen. Om het land droog te houden was in de loop van de vijftiende eeuw bemaling noodzakelijk geworden. De eerste watermolens zagen in 1452 het licht in de Drechterlandse polder het Grootslag. Velen volgden in de jaren en decennia daarna: rond 1550 werd de gehele regio bemalen. Later zijn door versnelde maaivelddaling nog meer molens gebouwd en innovaties toegepast, zoals de getrapte molengang en langere schepraderen. Het waterbeheer werd door deze ontwikkelingen complexer en duurder, wat wijzigingen in het bestuur noodzakelijk maakte. De gronddaling betekende overigens niet louter kommer en kwel: parallel hieraan steeg de agrarische opbrengst. Dit alles vergrootte het belang van degelijk waterbeheer en dijkonderhoud.<sup>15</sup>

Oorspronkelijk vond centrale afstemming tussen de Westfriesse bannen (oftewel dorpen) over het beheer en onderhoud van de polders en de Omringdijk plaats op informeel niveau. In de late middeleeuwen waren de ambachten als bestuursorganen ontstaan, allen met verschillende taken en bevoegdheden. Geestmerambacht en het ambacht van de Schager en Niedorper Koggen besloegen het westen van de regio, zij blijven hier verder buiten beschouwing. In het oosten ressorteerden de Vier Noorder Koggen en Drechterland. Na de Hollandse verovering van Westfriesland in 1289 was de graaf formeel het oppertoezicht over de Omringdijk gaan uitoefenen. Deze taak delegerde hij aan zijn in het kasteel van Medemblik gezetelde baljuw. Aanvankelijk was laatstgenoemde in die functie dijkgraaf van beide ambachten totdat het ambt in 1503 werd opgesplitst. Sindsdien hadden Drechterland en de Vier Noorder Koggen ieder hun eigen dijkgraaf als rechtsvorderaar en toezichthouder voor de zeedijk.<sup>16</sup> Een groot verschil tussen beide ambachten lag in de wijze waarop de waterstaat van de polders was georganiseerd. In Drechterland maakten bannebesturen onderling afspraken over de sluisen en molens. Bij hun westerburen was het beheer van het

<sup>13</sup> Mol & Ekamper, 'De kadastrale kapstok', 205-206.

<sup>14</sup> Ibidem, 198-209.

<sup>15</sup> P.F. Schevenhoven, *Inventaris van het archief van het ambacht van Westfriesland, genaamd de Vier Noorder Koggen (1296) 1532-1973* (Hoorn 1996) 5-15; P.F. Schevenhoven, *Inventaris van het archief van het ambacht van Westfriesland, genaamd Drechterland (1198) 1572-1973* (Hoorn 1996) 5-15; P.F. Schevenhoven, *Inventaris van de archieven van binnen Drechterland of buiten de Drechterlandse zeedijk gelegen polders* (Hoorn 1996) 5-7;

P.A. Boon, *Bouwers van de zee. Zeevarenden van het Westfriesse platteland, c. 1680-1720* ('s-Gravenhage 1996) 13-28.

<sup>16</sup> Schevenhoven, *Inventaris van het archief van het ambacht van Westfriesland, genaamd de Vier Noorder Koggen*;

Schevenhoven, *Inventaris van het archief van het ambacht van Westfriesland, genaamd Drechterland, 5-15*;

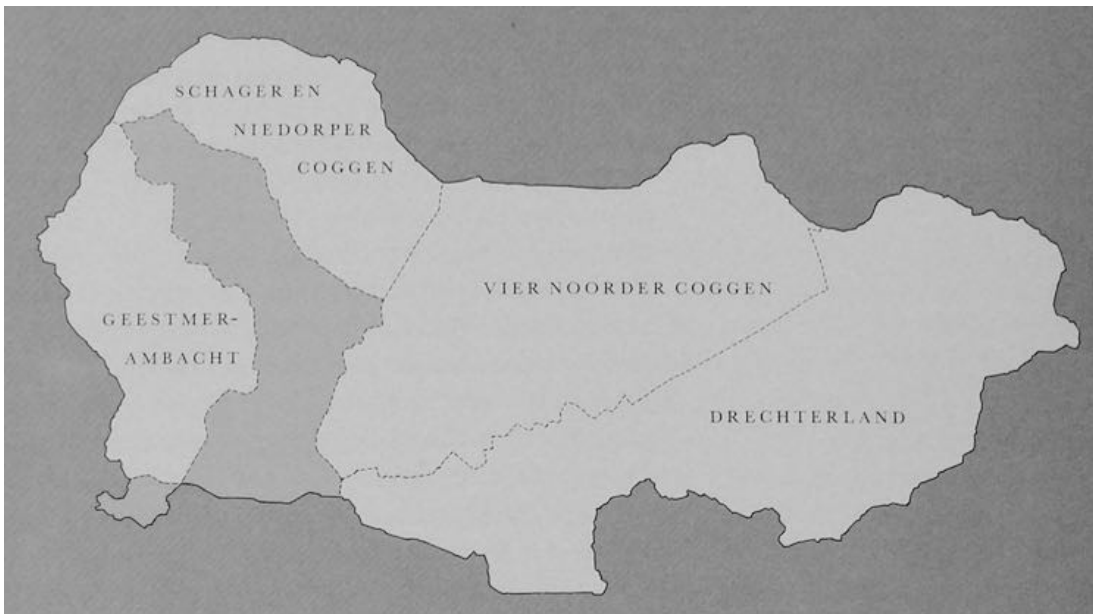
D. Kooiman, *De zeeeringen en waterschappen van Noord-Holland. Derde uitgaaf* (Alphen aan den Rijn 1936) 608-609;

J. de Bruin, 'Respect voor recht en orde. De geschiedenis van een zestiende-eeuwse kaart uit het stadsarchief van Hoorn ontrafeld', in:

D. Aten, W. Messchaert, H. de Raad (red.), *Binnendijks en buitengaats. Liber amicorum voor Jan T. Bremer* (Schoorl 2012) 29-36;

J. de Bruin, 'In de ban van het ambacht. Institutionele geschiedenis van de Drechterlandse zeedijken' [manuscript, juni 2015].

binnenwater sinds de Molenakte van 1537 gecentraliseerd: het bestuur van de Vier Noorder Koggen organiseerde de bemaling. Deze coördinatie van hogerhand was noodzakelijk om belangconflicten tussen hoog- en laaggelegen dorpen te kunnen trotseren.<sup>17</sup>



Afb. 1: Overzichtskaart van de grenzen van de vier Westfriese ambachten.<sup>18</sup>

Tezamen met heemraden en waarschappen vormde de dijkgraaf het algemeen bestuur van het ambacht.<sup>19</sup> De waarschappen maakten hierin een meerderheid uit waardoor zij de meest invloedrijke rol hadden in het ambacht – tevens omdat zij verantwoordelijk waren voor het dagelijks bestuur, beheer en onderhoud van de dijk. De functionarissen waren vanaf het begin van de vijftiende eeuw gewoonlijk burgemeesters, zij werden aangewezen door de bannebesturen.<sup>20</sup> In het ambacht Drechterland bleven de waarschappen tot het midden van de negentiende eeuw belast met hun oorspronkelijke taak. De bestuurscarrousel in de Vier Noorder Koggen was – vanwege de centrale organisatie van het binnenwater – in de loop van de zestiende eeuw uitgebreid met meerdere verantwoordelijken voor het dagelijks beheer. Vier koggemeesters ontfermden zich over de koggewerken (gebouwen, bruggen, sluisen, sloten en wegen) en eenzelfde aantal molenmeesters had tot taak de wieken van de bemalingmolens te laten draaien. Het dagelijks toezicht op de dijk ging over naar dijkshoofdlieden. De burgemeesters waren in hun functie als waarschappen toen slechts nog verantwoordelijk voor de inning van de omslagen. Op hoofdlijnen bleef deze bestuursorganisatie ongewijzigd tot aan halverwege de negentiende eeuw.<sup>21</sup>

<sup>17</sup> De Bruin, 'Respect voor recht en orde', 32-33; J. de Bruin, 'In de ban van het ambacht', 10-24; Schevenhoven, *Inventaris van het archief van het ambacht van Westfriesland, genaamd de Vier Noorder Koggen*, 6-10; Kooiman, *De zeeweringen en waterschappen van Noord-Holland*, 669.

<sup>18</sup> M. Hamelers, *West-Friesland in oude kaarten* (Wormerveer 1987) 10.

<sup>19</sup> De ambachten waren verdeeld in een aantal koggen waartoe meerdere bannen behoorden.

<sup>20</sup> Schevenhoven, *Inventaris van het archief van het ambacht van Westfriesland, genaamd de Vier Noorder Koggen*, 6-10;

Schevenhoven, *Inventaris van het archief van het ambacht van Westfriesland, genaamd Drechterland*, 6-7;

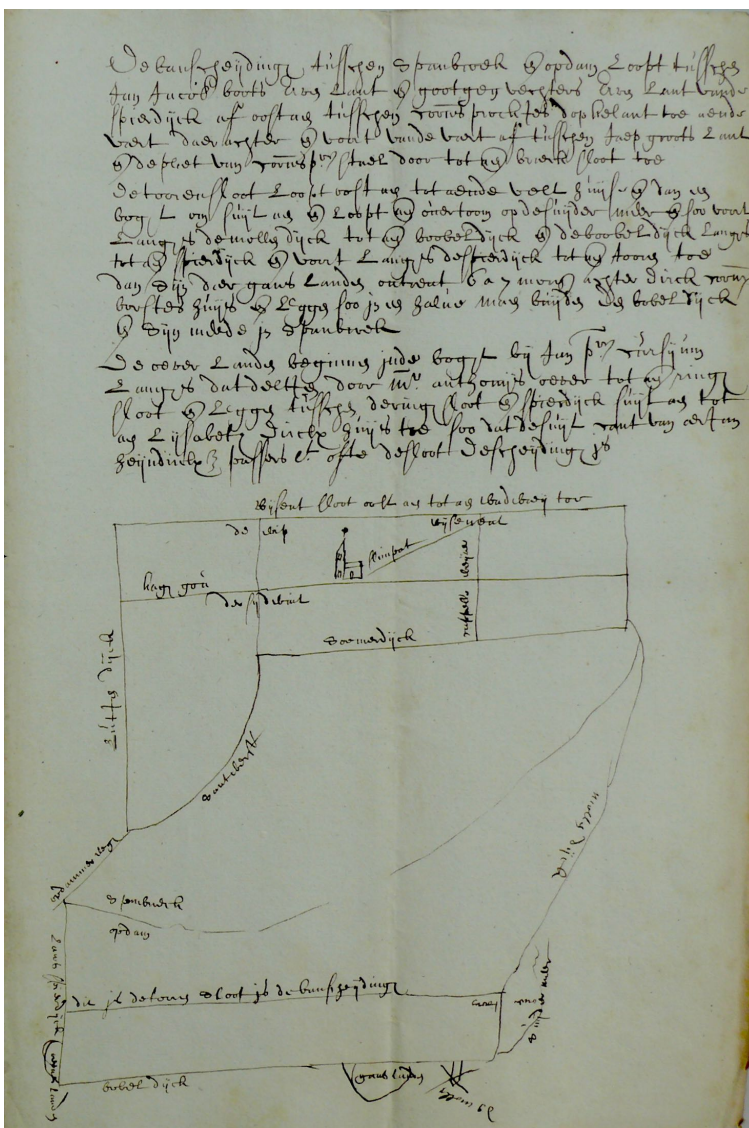
Schevenhoven, *Inventaris van de archieven van binnen Drechterland of buiten de Drechterlandse zeedijk gelegen polders*, 6-10;

J. de Bruin, 'In de ban van het ambacht', 3-4;

<sup>21</sup> Ibidem.



Het is zaak kort stil te staan bij het veelzijdige en complexe begrip banne. In zekere zin staat de term synoniem voor *dorp* of *kerspels*: het dorpsbestuur vond de reikwijdte van zijn macht in de bannegrenzen. In de middeleeuwen verstond men onder banne het rechtsgebied van het college van schout en schepenen. Tot 1414 hadden zij aldaar de civiele (middelbare en lage) jurisdictie onder hun hoede. Daarna kwam deze bevoegdheid, tezamen met de hoge jurisdictie, in handen van de door graaf Willem VI gevormde Westfriese 'plattelandssteden'. In een stede waren (meestal) meerdere bannen samengevoegd en opereerde één gezamenlijke schout. De vroedschappen (het dorpsbestuur waarin de meest vermogende personen zitting hadden) waren toen met een of meer schepenen en (meestal) een burgemeester vertegenwoordigd in het stedebestuur. Afgezien van de juridische macht bleef het dorpsbestuur verantwoordelijk voor het reilen en zeilen van de eigen banne. De bannegrenzen betroffen een louter territoriale indeling: zij liepen gelijk met de parochiegrenzen maar niet met de poldergrenzen. Kenmerkend voor de geografische scheidslijnen was de grote continuïteit: de grenzen vonden hun oorsprong in de vroege periode van de Westfriese ontginningen, werden door de eeuwen heen zelden aangepast en stonden aan de basis van de latere gemeentegrenzen.<sup>22</sup>



Afb. 2: Beschrijving en kaart van de bannescheiding van Spanbroek getekend door secretaris Jan Geraertsz Wijthoff. Gedateerd op 19 oktober 1671.<sup>23</sup>

<sup>22</sup> J. de Bruin, 'Staatsrechtelijke wanschepsels of grafelijk vernuft? Westfriese plattelandssteden van hun ontstaan tot hun opheffing in 1811' in: *Geschiedenis van Abbekerk-Lambertschaag. Jaarboek 2014* (2014) 36-54; J. de Bruin, 'Bannen en mannen in de stede Abbekerk', in: *West-Frieslands Oud en Nieuw* 62 (1995) 23-46, aldaar 23-30.

<sup>23</sup> OAS inv. 212, geplaatst tussen een van de verschillende stukken binnen dit dossier.

### **Specifieke omstandigheden**

Een aantal details dienen te worden aangevuld op de bestuurlijke achtergrond. Te beginnen met de specifieke situaties van de onderzochte stad en dorpen. Medemblik was sinds 1289 een stedelijk rechtsgebied waartoe Oostwoud, Opperdoes, Wervershoof en Hoog- en Laag-Zwaagdijk behoorden. Deze dorpen hadden wel een eigen bestuur met in sommige gevallen ook meerdere rechtsbevoegdheden.<sup>24</sup> Spanbroek was een van de zeven Westfriese plattelandsteden. Lang hebben de 'stedelingen' echter niet kunnen genieten van hun in 1414 verkregen privileges. Spanbroek raakte al spoedig verzeild in de Hoekse en Kabeljauwse twisten: in 1429 werd het door Jacoba van Beieren onder gezag van een particuliere ambachtsheer geplaatst. In de jaren daarna werd de stede opgedeeld om uiteindelijk in 1456 als zelfstandige heerlijkheid over te blijven. Opmeer, Hensbroek en Obdam kregen een eigen stadsrecht.<sup>25</sup> In de stede Westwoud (waartoe de bannen Westwoud, Oosterblokker en Westerblokker behoorden) voltrok zich in 1494 een wijziging toen Binnenwijzend een eigen dorpsbestuur kreeg. De waterstaatkundige banne Oudijk viel onder het dorpsbestuur van Westwoud.<sup>26</sup> Na 1811 hebben onder het Franse bewind diverse bestuurlijke veranderingen plaatsgevonden. Medemblik zag zijn rechtsgebied ingeperkt tot de eigen bannegrenzen (inmiddels de gemeentegrenzen). Spanbroek vormde vanaf 1812 kortstondig een gemeente met Opmeer: in 1817 ging het weer als zelfstandige entiteit door het leven. Westwoud en Binnenwijzend gingen tijdelijk op in de gemeente Hoogkarspel maar vormden vanaf 1817 samen de gemeente Westwoud. Oosterblokker en Westerblokker werden na 1812 gefuseerd tot de gemeente Blokker. Deze situaties bleven lange tijd gehandhaafd en komen overeen met de bestuurlijke omstandigheden zoals aan de orde in 1832.<sup>27</sup>



Afb. 3: Fragment van een kaart van het ambacht Drechterland uit 1773 met o.a. de bannen Oudijk, Westwoud, Westerblokker, Oosterblokker en Binnenwijzend. Links de stad Hoorn.<sup>28</sup>

<sup>24</sup> Kooiman, *De zeeveringen en waterschappen van Noord-Holland*, 613; Zie het tabblad 'Werkgebied' op de website van het Westfries Archief en aldaar de historische informatie van verschillende perioden over Oostwoud, Opperdoes, Medemblik en Hoog- en Laag-Zwaagdijk (<http://www.westfriesarchief.nl/historie/werkgebied/plaatsnamen-op-alfabet>) [geraadpleegd 12 mei 2015].

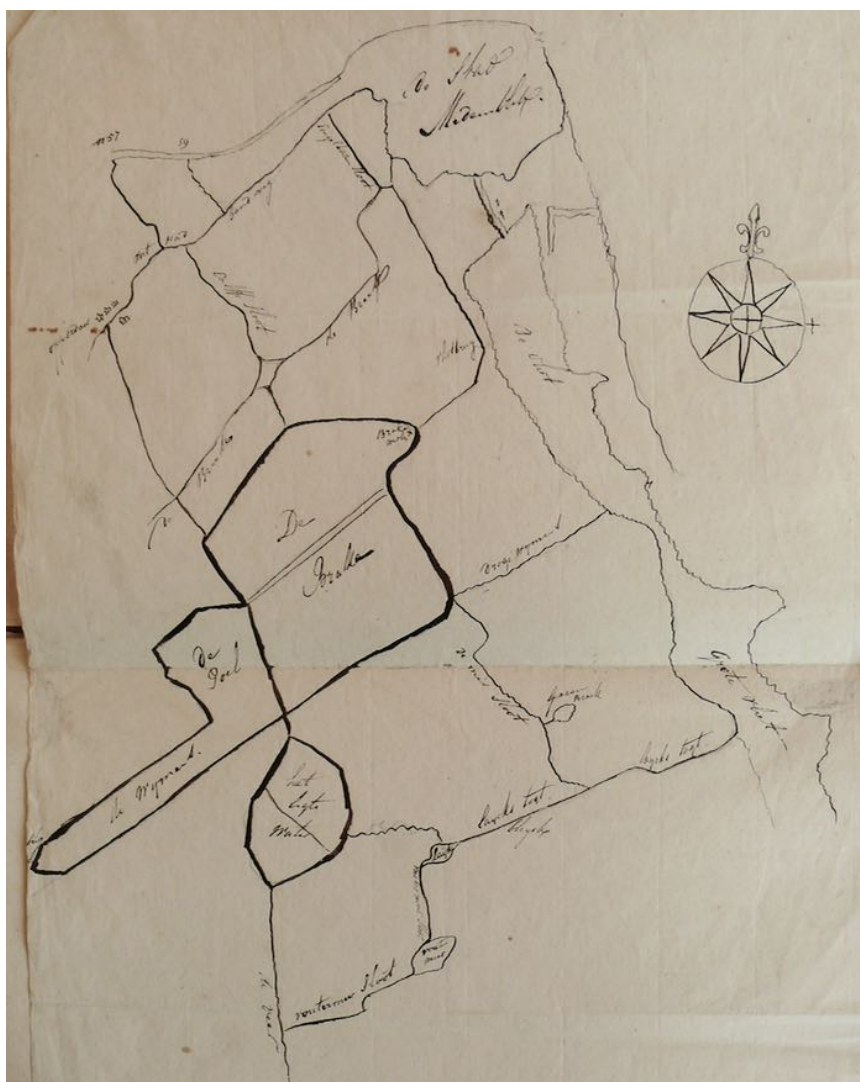
<sup>25</sup> De Bruin, 'Bannen en mannen in de stede Abbekerk', 37-44; <http://www.westfriesarchief.nl/historie/werkgebied?map=gemeenten&periode=voor1812#spanbroek> [geraadpleegd 12 mei 2015].

<sup>26</sup> De Bruin, 'Staatsrechterlijke wanschepsels of grafelijk vernuft?', 46; De Bruin, 'In de ban van het ambacht 5-6'; J. de Bruin, 'Een Siamese tweeling: Wervershoof en Hoog- en Laag Zwaagdijk' in: *De Skriemer* 2 (1998) 45-52.

<sup>27</sup> Zie diverse pagina's van het werkgebied op de website van het Westfries Archief.

<sup>28</sup> CSB, nr. 1w17-20.

Andere specifieke omstandigheden betreffen het bestuur van de polders of droogmakerijen in de Vier Noorder Koggen waarvan de afwateringstaak niet onder het ambacht viel. De voor dit onderzoek relevante voorbeelden zijn: het waterschap de Brake, Poel en Wijmers en het Lichtewater (vier kleine meertjes ten zuidwesten van de stad Medemblik, na 1630 bedijkt); de Brakepolder (gelegen ten zuidwesten van Medemblik tussen de Brakeweg en de Doessloot) en de Kaagpolder onder Spanbroek (die afwaterde op de boezem van het Geestmerambacht en dus niet meebetaalde aan de molenlasten).<sup>29</sup> Dit type polders opereerde overigens niet der definitie onafhankelijk. Ter illustratie: voorafgaand aan de droogmaking van de Brake, Poel en Wijmers en het Lichtewater waren de initiatiefnemers van deze droogmakerij verplicht een ringsloot te maken die onder schouw van de dijkgraaf en heemraden stond. Ook betaalden zij een jaarlijkse vergoeding voor het onderhoud van de molens en de afwatering op de boezem van het ambacht.<sup>30</sup>



Afb. 4: Tekening van de banne Medemblik ca. 1820. Links de Brake, Poel en Wijmers en het Lichtewater.<sup>31</sup>

<sup>29</sup> P.F. Schevenhoven, *Inventaris van de archieven van binnen de Vier Noorder Koggen gelegen polders* (Hoorn 1996) 5-6; 53; 63; De Bruin, 'In de ban van het ambacht', 4-5; 8-9.

<sup>30</sup> Kooiman, *De zeeeringen en waterschappen van Noord-Holland*, 703-704.

<sup>31</sup> GAM, inv. 671, de kaart bevindt zich in de omslag van een rekeningenboek van de 'verenigde polderdirectie'.



## **Omslag lasten en onderhoud**

De berekening van het aandeel dat een banne bijdroeg aan het onderhoud van de Omringdijk was oorspronkelijk gebaseerd op de zogenaamde verstoeling. Dorpen kregen een stuk van de dijk toegewezen waarvoor zij de verantwoordelijkheid droegen. De waarschappen organiseerden deze taak, zij inden ook de kosten bij de tot het dijkvak behorende landeigenaren. Dat type verstoeling was in de Vier Noorder Koggen vanaf het begin van de zestiende eeuw niet meer nodig vanwege de centralisering van het binnen- en buitenwaterbeheer.<sup>32</sup> In de vroegmoderne tijd werd bij de verdeling van de kosten voor de zeedijk hetzelfde principe als de gewestelijke verponding gehanteerd: iedere banne bracht een quotum op en was zelf verantwoordelijk voor de verdeling over de individuele eigenaren. Bovenop de omslag werden de uitvoeringskosten opgeteld, zoals de vergoeding voor de belastinggaarder. Afhankelijk van ambacht werden hier ook eventuele lasten voor bemaling, binnenwaterbeheer en de afdracht voor het onderhoud aan de Hondsbossche zeewering (bij Petten) aan toegevoegd.<sup>33</sup>

In de praktijk ging de verdeling van de kosten voor de zeedijk niet altijd zonder discussie. Omdat net als bij de verponding de basis van de omslag zelden werd aangepast konden veranderende omstandigheden leiden tot onevenredige situaties tussen ambachten. De perikelen rondom het 'Groot Proces' in de zeventiende eeuw staan hier symbool voor. De ambachten Drechterland en de Vier Noorder Koggen hadden in de jaren na 1630 bij de Staten van Holland aangedrongen op een herstoeling, waarvan de laatste alweer drie eeuwen oud was. De druk op hun gedeelten van dijk vergrootte, terwijl de Omringdijk in het westen van de regio een binnendijk was geworden als gevolg van de inpoldering van de Schermer, Wieringerwaard, Zijpe en Heerhugowaard. Naar mening van hun oosterburen profiteerden Geestmerambacht en de Schager en Nedorper Koggen onevenredig van de ontstane situatie. Na een jarenlang proces oordeelde de Hoge Raad in 1650 dat de Omringdijk als gemene dijk moest worden gefinancierd. Voortaan betaalden de ambachten volgens een vaste verdeelsleutel naar 'grootte, macht en last'.<sup>34</sup>

## **De morgentalen van de bannen en hun representativiteit**

Om de gemeenschappelijke kosten van de ambachten en de individuele aanslagen te bepalen was het uiteraard noodzakelijk de banne-oppervlakte te weten. Vóór de invoering van het metrieke stelsel werd dit uitgedrukt in morgens en roeden, waarvan de maat per regio en/of dorp kon verschillen. Uit meetgegevens blijkt dat morgentalen werden vastgesteld voor het onderhoud van de Omringdijk in 1335; de bijdrage aan de Hondsbossche Zeewering in 1508 en 1539; en de Hollandse verponding in 1514, 1583 en 1630. Verschillen in metingen vinden hun oorzaak in landverlies en -winning, het bij elkaar optellen van bannen, toegekende kortingen vanwege de slechte grondkwaliteit en wijzigingen in het huizenbestand. Omdat de landopmetingen echter maar sporadisch plaatsvonden moesten de fluctuaties strikt geadmistreerd worden.<sup>35</sup> Ter voorbeeld: in 1718 rapporteerde de secretaris van de Vier Noorder Koggen dat er reeds vier jaar onterecht verponding werd gecontribueerd over een '[geabandoneert] rietschootje' in Twisk. Ook hadden de dorpsarmen al drie jaar betaald voor '15 á 16 mergens lant aan den Zeedijk, die meest verdolven zijn, maar de eigenaars betalen [er] de ongelden tot nog toe van'. In Lambertschaag waren 'eenige huijsjes welke betalinge zeer agterlijk is': maar liefst 14 huiseigenaren trokken ieder jaar weer de knip voor een afgebroken

<sup>32</sup> De Bruin, 'In de ban van het ambacht', 12-15; 21-25; Schevenhoven, *Inventaris van het archief van het ambacht van Westfriesland, genaamd Drechterland*, 8-9; Schevenhoven, *Inventaris van het archief van het ambacht van Westfriesland, genaamd de Vier Noorder Koggen*, 6-7.

<sup>33</sup> De Bruin, 'In de ban van het ambacht', 12-15; De bannen betaalden voor de Hondsbossche zeewering bij Petten omdat een dijkdoorbraak aldaar directe gevolgen zou hebben voor het lager gelegen Westfriesse land. Bepalingen over bijdragen van de bannen stammen uit de late vijftiende eeuw en begin-zestiende eeuw. Zie: G. de Vries, *Iets over het hoogheemraadschap van den hondsbossche en duinen tot Petten* (Hoorn 1856) 32-35; 56-59.

<sup>34</sup> Schevenhoven, *Inventaris van het archief van het ambacht van Westfriesland, genaamd Drechterland*, 7-9; Schevenhoven, *Inventaris van het archief van het ambacht van Westfriesland, genaamd de Vier Noorder Koggen*, 7-9; Kooiman, *De zeeweringen en waterschappen van Noord-Holland*, 613; De Bruin, 'In de ban van het ambacht', 15-16; Het zou overigens tot 1695 duren voordat er eindelijk een definitief vonnis viel in het Groot Proces. De situatie van de gemeenmaking bleef tot 1921 gehandhaafd, zij het dat er eind achttiende eeuw wederom onenigheid bestond over de verdeling van buitengewone herstelkosten als gevolg van de stormen van 1775 en 1776.

<sup>35</sup> De Bruin, 'In de ban van het ambacht', 8-10.

of afgebrand huis.<sup>36</sup> Van Maanen benadrukt dat met name (prekadastrale) gegevens die verband houden met fluctuaties 'niet of moeizaam' te achterhalen zijn. Het is belangrijk dat iedereen die prekadastraal onroerend goed onder de loep neemt zich bewust is van deze omstandigheid.<sup>37</sup>

Omdat dit onderzoek zich focust op landbezit is extra alertheid gevraagd voor verandering in het landschap als gevolg van landwinning en -verlies, maar ook fluctuatie in grondkwaliteit.<sup>38</sup> Het geringe aantal malen dat de landmeters de Westfrieze velden in kaart brachten heeft logischerwijs consequenties voor de traceerbaarheid van percelen en representativiteit van de gegevens. Vergelijkbaar onderzoek in andere gebieden heeft hier reeds op gewezen. Van Amstel-Horák constateerde in haar studie naar de morgenboeken van Rijnland dat oppervlakgegevens van percelen aldaar administratief aangepast werden bij fluctuaties in grondkwaliteit. Reductie van af te dragen morgengeld vertaalde zich niet in een lagere huurwaarde, maar in een kleiner stuk grond in de morgenboeken. Tevens was sinds 1584 de Hollandse verponding verweven met deze centrale administratie.<sup>39</sup> Bieleman bewees dat ook in de Drentse registratie van agrarische grond een juiste weergave van belastbare waarde het cruciale element was: het feitelijke stuk bouwland was leidend, niet de omvang van het integrale areaal.<sup>40</sup>

Onder meer vanwege deze achtergrond is de moeizame invoering van het kadaster te verklaren. In de nieuwe perceeloppervlakte werd immers zonder uitzondering alle tot het areaal behorende grond betrokken. In Drenthe leidde dat tot verschillen tussen de prekadastrale en kadastrale metingen die opliepen tot wel 10%: een voedingsbron voor onrust.<sup>41</sup> Dat lokale diversiteit in typen landmaten eveneens het beeld kan vertroebelen bewees het onderzoek van Priester naar grondbezit in de Groninger kerspelen. Oppervlakten werden aldaar gemeten in grazen, jukken, deimten, akkers, maten, mudden, dagwerken, molen of waren. Aanmerkelijke verschillen in grootte en toepassing, ook binnen de kerspelen, leidde ertoe dat zelfs de plaatselijke ambtenaren door de bomen het bos niet meer zagen toen zij oppervlakgegevens moesten aanleveren voor de invoering van het kadaster. Het nieuwe metrieke stelsel zal niet hebben bijgedragen aan overzichtelijkheid.<sup>42</sup> Samenvattend houdt het voornaamste struikelblok bij het verbinden van prekadastrale en kadastrale percelen verband met (mogelijke) discrepanties tussen perceelsoppervlakten, verschillende landmaten en onduidelijke verhoudingen tot de vierkante meters. De kern van eventueel onbegrip onder landeigenaren lag in het fiscaal-administratieve element: een onjuiste oppervlakte-meting en grondtaxatie had directe gevolgen voor de portemonnee. De hedendaagse criticus van zijn woz-waarde staat wat dat betreft in een lange traditie.

### ***De invoering van het kadaster in Westfriesland***

Al bij de eerste inventarisatie van het bronnenmateriaal waren getuigenissen te vinden van commotie achter de Omringdijk bij de invoering van de Franse administraties. Toen in 1832 de nieuwe grondbelasting werd geïnd lieten de Westfriezen zich van hun eigenwijze kant zien. Lange tijd bleef men de dijk- en polderlasten heffen op basis van de oude grondslagen. Ook hier vormde de belastbare waarde van landerijen de kern van het onbegrip: omdat bijvoorbeeld aangrenzend water bij percelen was gerekend betaalden sommige eigenaren substantieel meer dan voorheen. Toen de provincie in 1840 sommeerde tot gebruik van de kadastrale metingen gingen enkele dorpen overstag, terwijl andere consequent bleven tegenstribbelen. In Spanbroek leidde de heffing van de ambachtslasten in 1842 zelfs tot een heuse belastingstaking: de gouverneur moest de dorpelingen hoogstpersoonlijk tot bedaren brengen. Ondanks dat de gemoederen nog

<sup>36</sup> OAS, inv. 247, zie het stuk gedateerd op 2 september 1718.

<sup>37</sup> Van Maanen & Bos, *Fiscale bronnen*, 47.

<sup>38</sup> M.A.W. Gerding, *Dorpsgeschiedenis: bewoning en bewoners* (Zutphen 1992) 28-30.

<sup>39</sup> M.H.V. van Amstel-Horák, 'De morgenboeken van Rijnland', in: G.A.M. van Synghel, *Broncommentaren 4. Bronnen betreffende de registratie van onroerend goed in Middeleeuwen en Ancien Régime* ('s-Gravenhage 2001) 235-276, aldaar 239; 249; 261-262.

<sup>40</sup> J. Bieleman, *Boeren op het Drentse zand 1600-1900. Een nieuwe visie op de 'oude' landbouw* (Wageningen 1987) 208-218.

<sup>41</sup> Bieleman, *Boeren op het Drentse zand*, 208-218.

<sup>42</sup> P. Priester, *De economische ontwikkeling van de landbouw in Groningen 1800-1910* (Groningen 1991) 37-41.

een tijd verhit bleven was de storm daar rond 1844 wel gaan liggen.<sup>43</sup> In de rest van het ambacht hebben echter verschillende bannen stug volgehouden. Nota bene het gemeentebestuur van Spanbroek stuurde op enig moment een brief richting Gedeputeerde Staten met het verzoek het bestuur van de Vier Noorder Koggen te manen 'de omslag der quotas van dijk, cogge en molenlasten naar de kadastrale metingen te erlangen'. Het dorp had zich bij het verlies neergelegd en zag dat door de opstelling van het ambachtbestuur 'sommigen worden bevoordeeld, andere benadeeld'.<sup>44</sup> Deze discussie heeft nog een lange staart gekregen: in 1865 compenseerde de Vier Noorder Koggen meerdere bannen die 'door de invoering van de heffing der lasten naar de kadastrale maat schade lijden'. Spanbroek kreeg een compensatie voor het molengeld, Medemblik voor het dijk-, kogge- én molengeld.<sup>45</sup>

### **Samenvatting en brontechnische begrippen**

Hierboven is uiteengezet dat fiscale bronnen de basis vormen voor onderzoek naar prekadastraal onroerend goed. De centrale belastingadministraties van de Bataafs-Franse Tijd en het Koninkrijk waren in hoge mate eenvormig, maar op lokaal niveau werden in de eerste helft van de negentiende eeuw nog aparte boekhoudingen voortgezet. In het algemeen dienen hierbij een aantal zaken in overweging te worden genomen. Ten eerste zijn er hiaten in de bronnen, wat met name in het overbruggen van tijd voor lacunes zorgt. Ten tweede zijn er diverse brontechnische barrières. In dit onderzoek treden deze met name op voor zover het de oppervlaktematen van landerijen betreft. Er kan sprake zijn van de komst van nieuw ontgonnen gronden of landverlies wat aan het oog onttrokken is door de sporadische hertaxaties. Verder is het belangrijk bewust te zijn van het algemene gegeven dat er bij fiscale bronnen altijd sprake kan zijn geweest van frauduleuze praktijken van zowel belastinginner als -plichtige.<sup>46</sup>

Afgezien van de brontechnische complicaties is het nuttig beknopt in te gaan op de gehanteerde begrippen. Diverse termen worden verschillend toegepast en geïnterpreteerd door zowel de eigentijdse gebruikers als de archivariissen van hun nalatenschap. Zo komt het voor dat wat men in het verleden een stikboek heeft genoemd geïnventariseerd is als kohier, terwijl het in archivalistische zin om een legger gaat. Om uniformiteit te bevorderen en begripsverwarring te voorkomen wordt hier uiteengezet hoe ik de termen persoonlijk heb toegepast. Daarbij is gebruik gemaakt van officiële archieftermen. Bij de uitwerking van de onderzoeksresultaten zal ik niet specifiek bij iedere bron vermelden dat ze wellicht onder een andere term gearchiveerd zijn. Men dient bij het raadplegen van de gebruikte bronnen of het verrichten van verder onderzoek scherp te blijven op dit gegeven.

De term *legger* wordt gebruikt wanneer er sprake is van een overzichtsstaat van onroerende gegevens, bijvoorbeeld van alle personen en hun bezit in een zeker gebied. De opgetekende gegevens weergeven een situatie zoals die op een zeker moment bestond en voor onbepaalde tijd is vastgelegd. De legger is een centrale administratie op basis waarvan de belastingplichtigen en de hoogte van hun heffing kan worden vastgesteld, hierin werden vervolgens fluctuaties bijgehouden. Het principe van het oudste kadaster is hiermee te vergelijken: ook daarin is per eigenaar alle onroerendgoedbezit opgesomd inclusief perceels-grootte en belastbare waarde. Daarom is er één uitzondering te maken op het uniforme gebruik van dit begrip: een *kadastrale legger* verwijst naar het specifieke artikel van een eigenaar in het oudste kadaster. Aan de hand van de leggers zijn *kohieren* opgesteld. In deze belastingregisters werd per eigenaar de verschuldigde aanslag opgetekend. Kohieren vermelden de door de belastinggaarder te innen bedragen van een zekere aanslag. Soms heeft de ontvanger in de kohieren vastgelegd of en wanneer er betaald is, maar hiervoor kan ook gebruik zijn gemaakt van een zogeheten *gaarboek*. In een *register* worden afschriften van bescheiden bijgehouden, bijvoorbeeld de gegevens van de overdrachtsbelasting (20<sup>e</sup> en 40<sup>e</sup> penning).<sup>47</sup>

<sup>43</sup> De Bruin, 'In de ban van het ambacht', 31-32; Inleiding op de inventaris van gemeente Spanbroek 1817-1959, <http://www.westfriesarchief.nl/onderzoek/zoeken?mivast=136&mizig=210&miadt=136&micode=1049&miview=inv2> [13 juli 2015].

<sup>44</sup> GAS, inv. 732, de brief heeft geen datering maar moet in ieder geval vóór 1860 vervaardigd zijn.

<sup>45</sup> VNK, inv. 468.

<sup>46</sup> Van Maanen & Bos, *Fiscale bronnen*, 35-38; 46-47.

<sup>47</sup> Stichting Archief Publicaties, *Lexicon*, 37; 42-43; Groen, 'Verpondingen op het Hollandse platteland', 67.

## **Hoofdstuk 2. De eerste stap van kadastrale naar prekadastrale percelen**

### ***Oorspronkelijke Aanwijzende Tafels***

De Oorspronkelijke Aanwijzende Tafels (OAT's) zijn het startpunt van het onderzoek. De grenslijnen van de kadastrale secties strekken zich langs kenmerkende geografische scheidslijnen. In Medemblik is sectie A de stad zelf, het gebied ten zuidwesten van de bebouwing is sectie B ('De Vliet') en ten zuidoosten sectie C ('De Braakepolder'). Op de in 1825 getekende minuutplans vormen de Mossloot en Brakeweg de grens tussen de twee laatstgenoemde secties.<sup>48</sup> Spanbroek is verdeeld in vier gebieden: de Zomerdijk scheidt sectie A (het 'binnendijkse' dorp) van B (de 'buitendijkse' huizen en landerijen), de Kaagpolder is sectie C en het via de Kapelsloot te bereiken gebied ten noorden van de Bobeldijk is sectie D ('De Kaag').<sup>49</sup> Ook in Westwoud vormen dijken de grens tussen secties. Westwoud bevindt zich in sectie A, Binnenwijzend in sectie B en Oudijk in sectie C.<sup>50</sup> De andere dorpen uit de voormalige stede verdelen zich over de vier secties van gemeente Blokker: A en B voor respectievelijk het Oosteinde en Westeinde van Oosterblokker; C en D voor het Oosteinde en Westeinde van Westerblokker.<sup>51</sup> In geen van de OAT's en perceelsgewijze leggers zijn directe aanknopingspunten met een prekadastrale onroerendgoed-boekhouding te vinden.<sup>52</sup> De koppeling van prekadastrale aan kadastrale percelen zal via een andere aanvliegroute moeten plaatsvinden – verschillend per banne en ambacht.

### ***De OAT's van Medemblik en Spanbroek***

Vermeldenswaardig is dat in de OAT van Medemblik op de titelpagina van de verschillende secties staat aangegeven dat sommige percelen een specifieke last afdragen of hier gevrijwaard van zijn. In dat geval zou dit aangemerkt moeten zijn met een letter, echter is bij geen van de percelen een dergelijke verwijzing terug te vinden.<sup>53</sup> Ook niet in de rijksexemplaren die online beschikbaar zijn. Het is spijtig dat de hedendaagse lezer hierover in het duister tast. Desondanks lichten deze gegevens wel een tip van de sluier op over de lasteninning anno 1832. Zo staat vermeld dat zekere percelen in de Vliet kunnen zijn aangeduid met de letter C, wat zou betekenen dat zij vallen onder de bemaling van de Vier Noorder Koggemolens en hun eigenaren bijdragen aan de contributie waarvoor de gemeente staat aangeslagen bij 'de Hondsboschen 4 noorder coggedijke, 4 noorder-coggemolen en 4 noordercoggedijken'. Letter D zou duiden op een vrijstelling van 'polderlasten'. Het voorblad van sectie C vermeldt eveneens dergelijke informatie.<sup>54</sup> Hoewel de letters niet zijn terug te vinden bij de percelen suggereert dit dat Medemblik wellicht nog een aparte administratie hiervoor bijhield, separaat aan het kadaster. Een dergelijke administratie zou, gezien het voorbeeld van de Friese floreenkohieren, mogelijkheden bieden voor het verbinden van prekadastrale aan kadastrale percelen. Spijtig genoeg heb ik daar in het Medemblicker gemeentearchief geen sporen van kunnen vinden.

In de rijksexemplaren van de OAT's van Wijdenes en Westwoud zijn dergelijke letters wél op te merken: aldaar is in kolom 14 deze informatie ingevuld.<sup>55</sup> Daarmee is meer richting te geven aan de achtergrond van de mededeling op de voorbladen van de Medemblicker secties in de OAT. Ik vermoed dat de verklaring ligt in het feit dat Wijdenes en Westwoud tot Drechterland behoorden en de inning van binnenwaterlasten geen aangelegenheid van het ambacht was. Dat zou betekenen dat er vrijstellingen hebben kunnen bestaan. Maar ook kan de oorzaak liggen bij de nieuwe uniforme heffing van de grondbelasting en de onduidelijkheid die belastingadministrateurs hebben gehad over de lokale situatie van vóór 1832. Dat men in Haarlem lastig grip

<sup>48</sup> GAM, inv. 651.

<sup>49</sup> GAS, inv. 540, zie minuutplans B en D; GAS, inv. 538.

<sup>50</sup> Het Westfries Archief heeft niet de OAT's en oudste kadastrale leggers, zie [www.watwaswaar.nl](http://www.watwaswaar.nl).

<sup>51</sup> DGB, inv. 486.

<sup>52</sup> GAM, inv. 65a; GAS, inv. 538; DGB, inv. 486; Hierbij moet opgemerkt worden dat voor Westwoud in het Westfries Archief geen OAT beschikbaar is, zie daarvoor [www.watwaswaar.nl](http://www.watwaswaar.nl).

<sup>53</sup> Zie op [www.watwaswaar.nl](http://www.watwaswaar.nl) afbeeldingen van de minuutplans van secties B en C van de OAT van Medemblik.

<sup>54</sup> GAM, inv. 651.

<sup>55</sup> Zie de OAT's van Wijdenes en Westwoud op [www.watwaswaar.nl](http://www.watwaswaar.nl).

kon krijgen op de lokale diversiteit bewijst een brief die de gouverneur in februari 1830 aan Medemblik adresseerde. Het was de provincie volstrekt onduidelijk hoe hoog de jaarlijkse polderlasten waren, men kon dit niet opmaken uit de gegevens die de stad een halfjaar eerder had aangeleverd voor de bepaling van de kadastrale huurwaarde. De gouverneur begreep niet waarom de gemeente voor 745 morgen molenkosten betaalde terwijl 'de landen van uw polders [...] een eigen watermolen bezitten'. Ook vond hij het opmerkelijk dat 'er hoegenaamd geen gewag [was] gemaakt' van de afdracht aan de Hondsbossche zeekering, terwijl er genoeg reden om aan te nemen dat dit toch wel degelijk het geval moest zijn.<sup>56</sup> Hebben de provinciale ambtenaren de antwoorden op hun vragen, ongeacht het onderscheid tussen ambachten, voor de overzichtelijkheid geadministreerd in alle Westfriese OAT's? Het zou interessant zijn hier uitgebreider onderzoek naar te doen. Aangezien het geen consequenties heeft voor het hoofddoel van dit onderzoek is het niet noodzakelijk hier verder op in te gaan.

### ***De jongste prekadastrale leggers en hulpbronnen van Medemblik en Spanbroek***

Zowel in de gemeentearchieven van Medemblik als Spanbroek bevindt zich een prekadastrale legger van ongebouwde eigendommen (landerijen) die dicht aansluit op het jaar 1832. Deze bron vormt een cruciale schakel bij het maken van de stap naar het verdere verleden. De Medemblikker versie dateert van 1817 maar is in ieder geval tot en met 1821 aangevuld en bijgewerkt.<sup>57</sup> De Spanbroeker 'Legger van ongebouwde eigendommen, opgemaakt ten behoeve van de grondbelasting' is gedateerd op september 1828 maar vermoedelijk al een aantal jaren daarvoor opgesteld.<sup>58</sup> Deze leggers hebben hetzelfde gedrukte *format* (zie afb. 5) en vermelden per eigenaar het landbezit (soms verdeeld over meerdere percelen), de benaming en/of ligging hiervan, het type grond, de oppervlakte, de belastbare waarde en eventuele mutaties (met andere woorden: gekocht van of verkocht aan). Er bestaan verschillende mogelijkheden om de gegevens uit deze leggers te verbinden aan het kadaster.

Ten eerste is het een poging waard de eigenaren (of hun erfgenamen, zoals 'de weduwe van' of 'de kinderen van') terug te zoeken in de kohieren van de belasting op gebouwde en ongebouwde eigendommen. In het geval van Medemblik zijn die beschikbaar voor de jaren 1830 en 1832.<sup>59</sup> In deze overzichtsstaten is voor iedere eigenaar opgesomd wat de belastingaanslag voor hun onroerend goed is. Daarbij is ook een verwijzing gemaakt naar de artikelnummers van de legger van 1817. Een groot nadeel aan deze bron is de beperkte dekking van landeigenaren: in beginsel zijn de eigenaren van gebouwde eigendommen geregistreerd. Slechts een handvol van deze personen heeft ook ongebouwde eigendommen, wat deze bron voor dit onderzoek beperkt bruikbaar maakt.<sup>60</sup>

In het Spanbroeker archief is dit type kohieren niet beschikbaar. Wel bestaat er een serie kohieren van de 'generale omslag' voor de jaren 1817 t/m 1821 en 1823. Het lastige aan deze bronnen is dat van alle eigenaren het totale bezit is vermeld en er geen specifieke verdeling van verschillende landerijen is opgetekend. Ook deze bronnen hebben daarom louter ondersteunend nut.<sup>61</sup> Vermeldenswaardig is het register van de ordinaire en extra-ordinaire verponding. Dit omvat de periode 1800-1810 en fungeert als een soort legger: er verschuiven stukken grond van het ene naar het andere artikel. Helaas worden er geen

<sup>56</sup> GAM, inv. 673, brief van 18 februari 1830.

<sup>57</sup> GAM, inv. 602, zie de laatste twee bladzijden voor de datering; Op de titelpagina wordt deze legger de 'Relevé of Staat der Ongebouwde Eigendommen' genoemd.

<sup>58</sup> GAS, inv. 537; Ik vermoed dat het overzicht in eerste instantie is opgesteld tussen juli 1826 en oktober 1827. Zo wordt in het eerste – nog niet aangevulde – gedeelte van het eigenarenoverzicht gesproken over 'de erve Pieter Hinke' (p.22, art.44), hij overleed op 1 juli 1826 (Tienjarige Tafels Spanbroek, 1823-1832). Bij Pieter Leeuw (p.41, art.82) wordt nog niet gesproken van een weduwe of zijn erven, terwijl hij overleed op 28 oktober 1827 (Tienjarige Tafels Spanbroek, 1823-1832). Dat het niet om een andere Pieter Leeuw gaat kan o.a. opgemaakt worden uit de eerste kadastrale legger (GBS inv. 540, art. 109) alwaar een persoon met soortgelijk grondbezit 'de erve Pieter Leeuw' wordt genoemd.

<sup>59</sup> GAM, inv. 603 en 604.

<sup>60</sup> GAM, inv. 602-604; Een voorbeeld van de corresponderende gegevens is Jan Koopman. In de kohieren van 1832 bezit hij een stuk ongebouwde grond dat artikelnummer 232 krijgt, dit nummer verwijst naar het artikelnummer dat hij heeft in de legger van 1821 (zie p. 43 van inv. 604 en p. 58 van inv. 602).

<sup>61</sup> GAS, inv. 721-727, in deze kohieren is tevens aangetekend of de belastingplichtige betaald heeft, waardoor ze wellicht ook gezien kunnen worden als gaarboek.



oppervlaktegroottes bij vermeld, slechts het te innen bedrag. Ook is er geen sprake van een geografische lokalisering.<sup>62</sup> De bron is desondanks bruikbaar omdat het inzicht verschaft in eigendomsoverdrachten en daarmee het analyseren de gaarboeken kan ondersteunen.<sup>63</sup> Een laatste hulp- en controlemiddel in het Spanbroeker archief is het register van 'aantekeningen inzake eigendomsovergangen van ongebouwde eigendommen' dat strekt van 1813 en 1823, de bron is weinig uitgebreid maar op zijn minst het doorlopen waard.<sup>64</sup>

ARTIKELN.	NAMEN, VOORNAMEN, BEROEPEN EN WOONPLAATSEN DER EIGENAARS OF VRUCHTGEBRUIKERS.	NAMEN DER POLDERS, PLAATSEN ENZ., WAARIN IEDER PERCEEL IS GELEGEN, EN NOMMER VAN HETZELVE.	SOORT VAN EIGENDOM.	GROOTTE VAN IEDER PERCEEL IN (Landsmaat.)	KLASSE.	TOTAAL VAN HET GETAL DER VAN DENZELFDE EIGENAAR.	BELASTBAAR INKOMEN VOLGENS HET TARIEF,		VERWIJZING VOOR DE OVERBOEKING.	
							van ieder perceel.	van al de percelen van denzelfden eigenaar.	Komt van artikel.	Gaat over tot artikel.
11.	Pieter Broert Berkenerste Spanbroek	Binnendijk Buitendijk	Grasb.	2 80 50 3 313 5 597 Laad: 4 293			28 75 24 00 15 65 4 50			
						16 133	72 90			

Afb. 5: Het gedrukte format van de legger van ongebouwde eigendommen zoals gebruikt in Spanbroek en Medemblik, het gebruikte voorbeeld komt uit de legger van Spanbroek.<sup>65</sup>

Andere hulpbronnen zijn notariële akten en registers van eigendomsoverdracht en de memories van successie. Dit zijn de vindplaatsen van informatie als men in de leggers de draad kwijtraakt en niet evident is wie de nieuwe eigenaar van een onroerend goed is. Vanaf 1811 was het verplicht de verkoop van een huis of land te laten registreren bij de notaris. De Westfriese notariële akten bevinden zich in het archief van de hypotheekbewaarder van het kantoor Hoorn, te raadplegen bij het Noord-Hollands Archief. Er zijn alfabetische klappers van de akten beschikbaar, waardoor het terugvinden van een personen geen monnikenwerk hoeft te zijn. Niet onbelangrijk om in ogenschouw te houden: er kan sprake zijn geweest van onderhandse verkoop buiten het zicht van de staat om. Voor geërfde eigendommen is men aangewezen op de memories van successie. Vanaf 1806 is successiebelasting geheven, vanaf 1818 is de administratie systematisch bewaard. Ook voor deze bronnen zal de onderzoeker in het Westfriese geval de trip naar Haarlem moeten maken. Het nuttige aan de beide typen bronnen is de link met het kadaster: tussen de geregistreerde gegevens zitten ook de kadastrale nummers. In theorie kan met het in kaart brengen van een genealogische lijn een stap naar het (prekadastrale) verleden worden gemaakt.<sup>66</sup>

<sup>62</sup> OAS, inv. 254.

<sup>63</sup> Eveneens bruikbaar voor het maken van een flinke sprong in de tijd is het kohier der ongebouwde eigendommen uit 1811, wat qua opzet overeenkomt met het register van 1828 (OAS, inv. 264).

<sup>64</sup> OAS inv. 270a [in tegenstelling tot de bronbeschrijving gaat inv. 270a om ongebouwde eigendommen en 270b om gebouwde eigendommen, officieel staat het echter andersom gearcheveerd.]; Ter aanvulling op deze alinea: 'Ligger der verponding berekend naar de huurwaarde der laatste tien jaren, 1805' (OAS inv. 248) kan men achterwege laten omdat het totaalstaten betreft en tevens onduidelijk en zeer gefragmenteerd is.

<sup>65</sup> GAS, inv. 537, art. 10, p. 6.

<sup>66</sup> Zie de inleiding op de archieftoegangen 83.2 en 177 op de website van het Noord-Hollands Archief ([www.noord-hollandsarchief.nl](http://www.noord-hollandsarchief.nl)); Gerding, *Dorpsgeschiedenis*, 26-27; N. Bos, 'De memories van successie. Een veelbelovende bron voor veelsoortig onderzoek', in: *Spiegel Historiae* 24 (1989) 120-126; Met dank aan John Wigmans voor het aangeven van de vindplaats van deze bronnen.

## Een systematische aanpak

Een grootschalige (en systematische) aanpak van het koppelen van percelen is het meest succesvol als er directe verbindingen zijn aan te brengen tussen het oudste kadaster en de jongste prekadastrale legger. Bij eigenaren met weinig grond is de koppeling eenvoudiger te maken dan bij de grootgrondbezitters. In dat geval betreft het bezit slechts één of enkele landerijen waarbij de locatie en/of plaatselijke benaming overeenkomen. Als iemand veel grond in eigendom had is dat moeilijker, zeker als dat ook nog eens gepaard gaat met meerdere landerijen in één gebied (of sectie) en veel fluctuatie in bezit. In Spanbroek is Pieter Broertjes een voorbeeld van zo'n grootgrondbezitter. In afb. 6 is zijn bezitsoverzicht in de legger van 1828 te zien, in afb. 7 de kadastrale legger. Dat het in beide bronnen om dezelfde persoon gaat blijkt de overeenkomende beroepsbeschrijving (rentenier) en de woonplaats (Spanbroek). Ook het gegeven dat hij veel grond bezit in beide jaartallen is een overeenkomst. Ten slotte zijn er in beide administraties geen andere eigenaren met dezelfde naam.

In de kadastrale legger geeft de tekst 'Belastbaar in 1832' aan dat alle bezit daarboven de oudste situatie betreft. Een directe verbinding van percelen is niet mogelijk aangezien Broertjes' bezit bestaat uit 17 percelen, terwijl dit er 8 zijn in de legger van vier jaar daarvoor. Wel kan er een schifting plaatsvinden door de percelen te groeperen in de kadastrale secties die corresponderen met de prekadastrale indeling. In 1828 had hij drie stukken grond binnendijks en twee stukken buitendijks. Van zijn percelen in 1832 grenzen vijf groepen aan elkaar: twee binnendijks, twee buitendijks en één in de Kaag. Het stuk grond in de Kaag moet dus logischerwijs tussen 1828 en 1832 verkregen zijn. De schifting zal echter geen directe verbinding mogelijk maken: het is bij dit type eigenaar daarom noodzakelijk hulpbronnen te raadplegen.

ARTIKELN.	NAMEN, VOORNAMEN, BEROEPEN EN WOONPLAATSEN DER EIGENAARS OF VRUCHTGEBRUIKERS.	NAMEN DER POLDERS, PLAATSEN ENZ., WAARIN IEDER PERCEEL IS GELEGEN, EN NOMMER VAN HETZELVE.	SOORT VAN EIGENDOM.	GROOTTE VAN IEDER PERCEEL IN (Landsmaat.)	KLASSE.	TOTAAL VAN HET GETAL DER VAN DENZELEDEN EIGENAAR.	BELASTBAAR INKOMEN VOLGENS HET TARIEF,		VERWIJZING VOOR DE OVERBOEKING.	
							van ieder perceel.	van al de percelen van denzelfden eigenaar.	Komt van artikel.	Gaat over tot artikel.
11.	Pieter Broertjes Rentenier te Spanbroek	Binnendijks Buitendijks	Gras Land	2 80 50 3 312 5 597 4 293			28 75 24 00 15 65 4 50			
		Binnendijks Buitendijks Gras	Gras Bosch Gras			16 133 135 2 254 500	72 90 1 75 17 75 7 60			83. 83. 83.
						19 422	100			

Afb. 6: Het grondbezit van Pieter Broertjes in de Spanbroeker legger van 1828.<sup>67</sup>

<sup>67</sup> GAS, inv. 537, art. 11, p. 6.



ART. 24		N A A M.		V O O R N A M E N.		B E R O E P.		W O O N P L A A T S.	
EIGENAAR.....		Broertjes		Lidewijde		Kantoor		Spanbroek	
Fruchtgebruiker.....									

Volgnommer.	FOLDER, GEHUCHT OF PLAATSELIJKE BENAMING.	VERWIJZING NAAR de kadastrale plaats.		SOORT der EIGENDOMMEN.	Volgnommer der gebouwd. eigendommen.	INHOUDS-GROOTTE VAN IEDER PERCEEL.			Kadastraal inkomen van ieder perceel, sonder afreck der polder- en dijks-lasten.	Bedrag van den afreck wegen polder- en dijks-lasten.	BELASTBAAR INKOMEN VAN IEDER PERCEEL.		BEKNOPTER OMSCHRIJVING der PLAATS GEHAD HEBBENDE VERANDERINGEN.	Verwijzing naar de Suppletore Aanwijzende Tafel.	Aanwijzing der artikelen en der volgnummers van deze lijst.			
		Sectie.	N <sup>o</sup> . der perceelen.			b.	r.	e.			f.	c.			f.	c.	Artikkel.	Volgnummer.
1																		
7	Spanbroek	37				9	10	1									2/1	1
8		38			35	7	10	1		3	37	16	2	53	40			2
9		38b				22	70	1		20	60	7	60	23	10			6
10		307				12	50	1		24	73	5	73	23	10			
11		311			34	7	30	1		2	20	67	2	03	36			8
12		312				30	20	1		13	94	2	79	11	15			9
13	Spanbroek	70				1	30	40	4	21	67	11	03	10	87			10
14		77				2	7	70	1	71	76	19	83	52	63			11
15		78				5	12	00	5	37	109	28	70	8	73			12
16		79				1	31	70	4	77	71	39	73	59	99			13
17		100				1	70	20	5	20	42	15	66	06	77			14
18		101				2	7	30	5	76	08	19	99	06	09			15
19		106				7	6	30	5	11	58	8	86	2	50			16
20		108				4	1	30	5	9	70	7	00	2	27			17
21		109				2	33	20	1	11	76	11	57		59			18
22	Spanbroek	C 114			7	11	10	1		14	11	1	57	2	76	77		19
23		115				11	40	1		5	76	1	20	14	04			20
Totaal						11	6	20		382	38	18	bij 200	bij 153				

Afb. 7: Het grondbezit van Pieter Broertjes in de Spanbroeker kadastrale legger uit 1832. Deze bron is illustratief voor de lastig aan te leggen verbindingen, zie daarvoor onder andere de tekstpassage over de landmaat.<sup>68</sup>

Bij eigenaren met een kleinere beurs zijn de verbindingsmogelijkheden eenvoudiger. Minder percelen in het kadaster betekent (meestal) minder percelen in de jongste prekadastrale legger en dus betere koppelmogelijkheden op basis van geografische ligging, overeenkomst van grondtype en/of plaatselijke benaming. Sluitend bewijs leveren verbindingen van louter dit type overeenkomsten echter niet op. De perceelsgrootte kan een krachtig instrument zijn om koppeling van landerijen meer solide te maken, maar niet geheel onverwachts gaat dit gepaard met de nodige belemmeringen. De crux ligt bij onduidelijkheid over welke factor moet worden gebruikt om de prekadastrale oppervlakten om te rekenen naar het metrieke stelsel. Kortom: hoe zijn de morgen en roeden van 1817 (Medemblik) en 1828 (Spanbroek) te converteren naar de hectaren, aren en centiaren van 1832? Het toepassen van gegevens uit het standaardwerk *De oude Nederlandse maten en gewichten* van Verhoeff biedt onvoldoende soelaas. Hij stelde dat de Medemblicker prekadastrale landmaat zich als volgt verhoudt tot het metrieke stelsel: één (vierkante) roede is 15,32 m<sup>2</sup>, waarvan er 600 een morgen maken en gelijk staan aan 0,92 hectare. Voor Spanbroek zou de Amsterdamse

<sup>68</sup> GAS, inv. 540, art. 24.

landmaat gelden: een roede is 13,52 m<sup>2</sup>, een morgen 0,813 hectare.<sup>69</sup> Aangezien Spanbroek onder het ambacht van de Vier Noorder Koggen viel is het aannemelijker dat dezelfde landmaat als Medemblik werd toegepast: voor de omslagen zal hier vermoedelijk geen variatie in zijn toegepast.

Mogelijk is binnen het ambacht de Rijnlandse roede aangehouden. Deze landmaat vond vanaf het einde van de zestiende eeuw verspreiding over een groot deel van de Republiek. Al spoedig werd het de standaardmaat van het gewest Holland en de Staten-Generaal. Een Rijnlandse roede is 14,19 m<sup>2</sup> waarvan er eveneens 600 in een morgen gaan.<sup>70</sup> Dat het gebruik van deze maat in de Vier Noorder Koggen niet ondenkbaar is wordt kracht bijgezet door de vondst van een aantekening in een prekadastrale Spanbroeker legger uit 1784.<sup>71</sup> Op een klein papiertje staat met potlood geschreven 'lengte van de Kaaggouw = 469 roede'.<sup>72</sup> Op het kadastrale minuutplan van sectie C is de Kaaggouw omgerekend naar schaalgrootte 1760 meter. Gedeeld door 469 maakt dat 3,75 meter, bij benadering de lengte van de Rijnlandse (streckende) roede: 3,767 meter.<sup>73</sup> Om meer duidelijkheid te verkrijgen over de prekadastrale landmaat van het ambacht heb ik een aantal steekproeven uitgevoerd met de Medemblikker, Amsterdamse, Rijnlandse en Drechterlandse maat (die later aan de orde komt). Tegelijkertijd is getest of het omrekenen van oppervlakten überhaupt een effectieve methode is. Ik heb hiervoor een aantal percelen gevonden waarvan zeker is dat zij dezelfde zijn als in de kadastrale legger. De eerder genoemde koppelingsfactoren (ligging, benaming, eigenaar, etc.) lieten geen twijfel over de juistheid toe. Een uitwerking van de omrekening is te vinden in bijlage 1. Hierin zijn ook een aantal percelen uit de tiendstaten van 1853 betrokken, waarover verderop in de tekst verslag wordt gedaan. De berekeningen laten een gevarieerd beeld zien voor Medemblik en Spanbroek. Bij de landen onder de stad lopen de verschillen tussen de kadastrale en prekadastrale perceelsgrootten sterk uiteen. Er zijn voorbeelden van landerijen die omgerekend een oppervlakte hebben die bij benadering overeenkomt, maar in sommige andere gevallen juist helemaal niet. Bij Spanbroek laten de voorbeelden een meer uniform beeld zien: de omrekenfactor verkeert in de buurt van 15,32.

Wat voor gevolgen heeft dat voor het kunnen verbinden van percelen? Het antwoord op die vraag verschilt per banne. In zijn algemeenheid is te constateren dat er bij de overgang naar het metrieke stelsel (en het kadaster) geen sprake kan zijn geweest van een onveranderlijke omrekenfactor met uniforme geldigheid voor alle percelen. Met andere woorden: het omrekenen van een prekadastrale roede met factor 15,32 is niet per definitie ook het formaat in vierkante meters. In Spanbroek schommelen de omgerekende maten rond dit getal, wat waarschijnlijk maakt dat de verschillen te verklaren zijn vanuit de vergrootte reikwijdte van de nieuwe opmeting. Gelijk de Drentse situatie zijn er wellicht stukken grond betrokken die in de prekadastrale situatie niet werden meegeteld. Slootjes, boomgaarden, onbruikbare grond: wie zal het zeggen? Niet voor niets heeft er in de Vier Noorder Koggen beroering bestaan over de kadastrale metingen. Voor de Medemblikker situatie zijn de verschillen lastiger te verklaren omdat de afwijkingen van de vaste landmaat (ongeacht welke maat dit is) groter zijn. Zou er net als bij de Groninger kerspelen dan toch sprake zijn van een eigen landmaat die niet perse in alle bannen van het ambacht leidend was? De uitkomsten maken het gebruik van de Amsterdamse of Rijnlandse roede overigens niet aannemelijk.

De oorzaak van de verschillen kan eveneens liggen in een andere vertroebelende factor: het herkennen van samengevoegde landerijen en losse kadastrale percelen. In de prekadastrale leggers is grondbezit soms alleen te onderscheiden op basis van het gebied waar het gelegen is. Terwijl in het kadaster ook nog een opdeling plaatsvindt binnen een areaal (boomgaard, het erf van de boerderij, een schapenweide aan het weiland, etc.) Zo kan het voorkomen (zie Pieter Broertjes) dat bezit bestaat uit vijf landerijen 'buitendijks', terwijl er in 1832 sprake is van negen percelen in sectie B. Die percelen kunnen uiteraard aan elkaar

<sup>69</sup> J.M. Verhoeff, *De oude Nederlandse maten en gewichten* (Amsterdam 1983) 4-5; 51-52; 75; Bij de verdere toepassing van het begrip roede wordt, tenzij anders vermeld, consequent de vierkante roede bedoeld.

<sup>70</sup> Ibidem, 69.

<sup>71</sup> Deze legger komt in het volgende hoofdstuk uitgebreid aan bod.

<sup>72</sup> OAS, 250.12, tussen fol. 199 en 200.

<sup>73</sup> CSB, inv. 1f82(1); Verhoeff, *De oude Nederlandse maten en gewichten*, 69.

grenzen, zij het dat dat niet perse de grenslijn hoeft te zijn die men tot kort daarvoor aanhield. Bij zeker vier eigenaren in Spanbroek heb ik dit fenomeen geconstateerd.<sup>74</sup> Een voorlopige conclusie luidt dat een omgerekende oppervlaktemaat die bij benadering de kadastrale perceelgrootte heeft, in combinatie met solide overeenkomende factoren (naam, beroep, ligging, etc.), gerust een koppeling ondersteunt. Het systematisch omrekenen van prekadastrale perceelsgrootten kan echter nimmer een-op-een 'treffers' met een kadastraal perceel rechtvaardigen.

### Post-kadastrale mogelijkheden

Met de Medemblicker tiendstaten uit de jaren 1853 e.v. bestaan nog enkele mogelijkheden voor het verbinden van een aantal prekadastrale aan kadastrale percelen. In deze administratie zijn bij sommige eigenaren met bezit in sectie B en C de oppervlaktematen van hun percelen in zowel de nieuwe als voormalige landmaat geadministreerd. Het gaat helaas maar om een bescheiden aantal landerijen. Een fragment van deze bron is te zien in afb. 8. Met de vermelde oppervlakten zou men in theorie een aansluiting kunnen vinden met de jongste prekadastrale legger. Landerijen die in 1817 dezelfde oppervlakte hebben in de oude landmaat als in de administratie van 1853 zijn mogelijk dezelfde gronden. Wederom zou met een combinatie van andere overeenkomende factoren een schifting kunnen plaatsvinden om de verbindingen kracht bij te zetten.<sup>75</sup> Voor meer begrip van deze werkwijze is het raadzaam kennis te nemen van de hiernavolgende teksten over Westwoud en Blokker. Daar bieden post-kadastrale bronnen, zij het uitgebreider en meer solide, dezelfde mogelijkheid. De omgerekende percelen van de Medemblicker tiendstaten tonen overigens aan dat er, net als bij de twintig jaar oudere percelen, geen onveranderlijke omrekenfactor van toepassing is.

Naam/Geslacht	Eigenaar	Gebouwen	In de tiende	Oppervlakte in de tiende	Maatregel Gevoerd in 1853										Landerijen					
					Land	Water	Weg	Gras	Weg	Gras	Weg	Gras	Weg	Gras		Weg				
	Steenman	J. Steenman	c 67	35 90	120		70	60												
	Com. Steenman	Com. Steenman			100		100													
	Albas Komman	Al. Komman			200				200											
	Albas Koppman	Al. Koppman			120		10	40		10										
	Jankeman	Jankeman			125		125													
	Jacob Deul	Jacob Deul			500 200		150		150											3 akkers
	Albas Komman	Albas Komman			200				200											
	Diek del	Diek del			125				125											
	Diek del	Diek del			125				125											1/2 akker
	Diek del	Diek del	c 200	52 120	300		200	80		50										
	G. Steenman	G. Steenman			200	100		100												
	Diek del	Diek del			100	100														
	Jacob Deul	Jacob Deul			100				100											1/2 akker
	Jacob Deul	Jacob Deul			300 200				150											
	Diek del	Diek del			250 250															1/2 akker
	Com. Steenman	J. Steenman			150			150												
	Com. Steenman	Com. Steenman			100 100															
	G. Steenman	J. Steenman	c 67	29 70	200 200															
	J. Steenman	Diek Komman			150				150											
	J. Steenman	Com. Steenman	c 57	35 300	150				150											

Afb. 8: Fragment uit de tiendstaten van Medemblik. Bij slechts enkele landerijen is het kadastrale perceelnummer en de oppervlakte in het metrieke stelsel vermeld.<sup>76</sup>

<sup>74</sup> Zie voor Pieter Broertjes: GAS, inv. 540, art. 24 en inv. 537 art. 11. De andere voorbeelden zijn Cornelis Commandeur (GAS, inv. 540, art. 28 en inv. 537, art. 14), De Gereformeerde Kerk en Algemene Armen Spanbroek (GAS, inv. 540, art. 80 en inv. 537, art. 108) en Jacob Stromer (GAS, inv. 540, art. 153 en inv. 537, art. 35).

<sup>75</sup> GAM, inv. 577, zie de tiendstaten van 1853; Hoewel het dit onderzoek niet raakt is het op zijn minst vermeldenswaardig dat een groot gedeelte van de huizen van sectie A direct te koppelen zijn met prekadastrale bronnen.

<sup>76</sup> GAM, inv. 577, te vinden onder '1. Blok onder Medemblik'.

## **Westwoud en Blokker**

De hindernissen bij het verbinden van percelen in de Vier Noorder Koggen zijn minder bezwaarlijk in de bannen van het buurambacht Drechterland. In de archieven van Westwoud en Blokker zijn namelijk (post-kadastrale) stukken beschikbaar waarin een-op-een-verbindingen zijn aangebracht tussen prekadastrale en kadastrale percelen. Alvorens daarover uit te weiden is het relevant te vermelden dat de beide archieven een legger van ongebouwde eigendommen naar het voorbeeld van Medemblik en Spanbroek rijk zijn. De versie van de gemeente Blokker dateert uit 1828.<sup>77</sup> Gemeente Westwoud heeft een versie uit 1823.<sup>78</sup> Bij laatstgenoemde bron corresponderen de gegevens met de registers van overgang van onroerende goederen (over de periode 1818-1832) en het kohier over het jaar 1831.<sup>79</sup> Vanwege de datering is het kohier zeer bruikbaar omdat het de mogelijkheid geeft gegevens te achterhalen tot zeer dicht op het invoeringsjaar van het kadaster. Blokker heeft eveneens een register van eigendomsoverdrachten dat correspondeert met de legger van ongebouwde eigendommen, deze beslaat de periode 1812-1832.<sup>80</sup> Samen met de OAT's en oudste kadastrale leggers kunnen al deze gegevens op eenzelfde wijze gebruikt worden voor het koppelen van percelen zoals bij Medemblik en Spanbroek.<sup>81</sup> Effectiever is echter het verbinden van percelen via onroerendgoed-administraties die in Westwoud en Blokker zijn bijgehouden ná 1832.

## **Westwoud**

In het gemeentearchief van Westwoud bevinden zich twee series kohieren van (wat genoemd wordt) de grondbelasting over de jaren 1842 en 1843. Hierin is van alle huis- en landeigenaren de belastbare waarde van hun bezittingen opgenomen. Bij iedere eigenaar staat vermeld onder welk artikelnummer zijn/haar bezit is opgesomd in het oudste kadaster.<sup>82</sup> Door de naam van de eigenaar terug te zoeken in het kohier van 1831 kan achterhaald worden onder welk nummer deze persoon te vinden is in de legger van 1823.<sup>83</sup> Daarmee is met een aantal simpele stappen een koppeling van eigenaren gemaakt. Deze methode vereist natuurlijk wel zicht op de vererving of overgang van bezit. Maar die moeite kan soms bespaard blijven met behulp van een legger van ongebouwde eigendommen uit 1843: in deze boekhouding is namelijk een sluitende koppeling tussen percelen aangelegd. Net als bij de Medemblikker tiendstaten zijn de kadastrale percelen opgesomd in zowel de nieuwe en oude landmaat, zij het véél uitgebreider. Voor de bannen Westwoud, Binnenwijzend en Oudijk zijn deze apart beschikbaar.<sup>84</sup> De perceelsgrootten in de oude landmaat corresponderen met de legger van 1823. Dat betekent dus dat het in theorie mogelijk is om de landen uit 1843 op basis van enkel de prekadastrale perceelsgrootte te verbinden aan die van 1823. Een voorbeeld van deze werkwijze is te zien in afbeeldingen 9 t/m 12. Gegevens van de naast elkaar gepresenteerde perceelsgrootten in beide landsmaten (in de post-kadastrale leggers) hebben ook consequenties voor het vraagstuk van de omrekenfactor: verderop komt dit voor een laatste keer aan bod. Alvast moet in overweging worden genomen dat de landerijen via de oppervlaktegegevens *administratief* zijn te verbinden, verschillen tussen werkelijke grootte kunnen natuurlijk aan de orde zijn.

---

<sup>77</sup> DGB, inv. 485.

<sup>78</sup> SDW, inv. 654.

<sup>79</sup> SDW, inv. 654A, 654B en 655; Zie ter bewijs van de corresponderende gegevens onder andere de eigenaren Simon Keersemaaker (inv. 655, art. 51 en inv. 654, art. 166), David Keetbaas (inv. 655 art. 176 en inv. 654, art. 141) en A.D. Sturing (inv. 655 art. 35 en inv. 654, inv. 165).

<sup>80</sup> DGB, inv. 481.

<sup>81</sup> Helaas heeft het Westfries Archief van Westwoud geen OAT en perceelsgewijze leggers, zie [www.watwaswaar.nl](http://www.watwaswaar.nl); Voor de OAT en perceelsgewijze leggers van Blokker zie: DGB, inv. 486 en 487.

<sup>82</sup> SDW, inv. 656-657.

<sup>83</sup> SDW, inv. 654-655.

<sup>84</sup> SDW, inv. 924 (Westwoud), inv. 929-930 (Binnenwijzend) en inv. 939 (Oudijk); Een extra bijkomstigheid van deze bronnen is het gegeven dat gegevens tot aan het begin van de 20<sup>e</sup> eeuw zijn bijgehouden.



perceelsgewijzen legger		Art. 3 0.
30 maars - 33 57	22 aug - 33 57	<i>M Engelsman</i>
wonende te <i>Enkhuizen</i> , is verschuldigd: wegens eene (gebouwde eigendommen ad f 21 " belastbare waarde voor: ongebouwde eigendommen - 412 57. te zamen <i>433 54</i> dus.		3 74 73 40 77 14
artikel van den perceelsgewijzen legger: <i>47</i> 1/12f		

Afb. 9: In de kohieren van de grondbelasting uit 1842 is bij de eigenaren onderin een verwijzing naar de kadastrale legger (artikelnummer 47) te zien. Zoals ook in dit voorbeeld van Maarten Engelsman.<sup>85</sup>

VOLGNOMMER.	Corresponderende nummers van de relevés der gebouwde en ongebouwde eigendommen.	NAMEN EN VOORNAMEN, BEROEPEN EN WOONPLAATSEN der EIGENAARS of VRUCHTGEBRUIKERS.	TOTAAL	TOTAAL
			van den kadastralen aanslag van iederen eigenaar.	van het belastbaar inkomen zijner ongebouwde eigendommen.
91.	Geb. n° 90 Ongeb. n° 139	<i>Engelsman Maarten geb. de wed. Jan Stam Beroep. Boereland Woonplaats. Bunnerykend</i>	3 "	161 50

Afb. 10: In de kohieren van de grondbelasting over 1831 staat bij de eigenaren links onderin het artikelnummer dat verwijst naar de legger van 1823. Zie bij Engelsman nummer 139 onder 'Ongeb[ouwd]'.<sup>86</sup>

ARTIKELEN.	NAMEN, VOORNAMEN, BEROEPEN EN WOONPLAATSEN, DER EIGENAARS OF VRUCHTGEBRUIKERS.	NAMEN DER POLDERS, PLAATSEN ENZ. WAARIN IEDER PERCEEL IS GELEGEN EN NUMMER VAN HETZELVE.	SOORT VAN EIGENDOM.	GROOTTE VAN IEDER PERCEEL IN (Landsmaat)	KLASSE.	TOTAAL VAN HET GETAL DER VAN DENZELEDEN EIGENAAR.	BELASTBAAR INKOMEN VOLGENS HET TARIEF.		VERWIJZING VOOR DE OVERBOEIJING.	
							VAN IEDER PERCEEL.	VAN ALLE DE PERCELEN VAN DENZELEDEN EIGENAAR.	komt van artikel.	gaat over tot artikel.
139	<i>Engelsman Maarten de Enkhuizen Stuurder Klaasmit Polder</i>		<i>Boomgaard</i>	300			12 50			
			<i>Boereland</i>	1 "			14 75			
			<i>Wetland</i>	3 "			40 50			
			"	2 "			40 50			
			"	3 "			35 25			
						300	163 50			

Afb. 11: In de legger van 1823 heeft Maarten Engelsman inderdaad artikelnummer 139. Zijn bezit of een gedeelte daarvan zou dus terug te vinden moeten zijn op de kadastrale legger onder artikelnummer 47: het getal waar in de kohieren van 1842 naar verwezen wordt.<sup>87</sup>

<sup>85</sup> SDW, inv. 656, art. 30.

<sup>86</sup> SDW, inv. 655, art. 91.

<sup>87</sup> SDW, inv. 654, art. 139, p. 52.

ART. 10.		N A A M.	VOORNAAM.	BEROEP.	WOONPLAATS.	EIGENAAR.	
EIGENAAR.....		Engelsman	Maarten	Landbouwer	Enkhuizen		
Vruchtgebruiker.							

Volg-nummer.	Benaming van den Polder.	Plaatselijke benaming van ieder perceel, zoo verre die bekend is.	Inhoudsgrootte van ieder perceel in oude plaatselijke maat		Kadastrale plan.	Soort van Eigendom.	Inhoudsgrootte van ieder perceel in Ned. maat, volgens het kadaster.			Belastbare waarde, volgens het Kadaster.	Beknopte omschrijving der plaats gehad hebbende veranderingen, en dagteekening der Acten.	Aanwijzing der artikelen en der volg-nummers van dezen Legger.		
			Morgen.	Roeden.			B.	R.	E.			Art.	Volg N <sup>o</sup> .	Volg N <sup>o</sup> .
1	Houten		3	00 30 00	123	Weiland	2	71 70	705 29	705 29				1
2					124	id	1	65 20	71 44					2
3			3	00 30 00	125	id	1	87 70	71 40					3
4			2	00 20 00	126	id	2	04 70	71 40					4
5					127	Bouweiland	1	30	7 23					5
6			3	00 5 00	129		3	40	26 75					6
7			1	00 10 00	130		1	02 50	47 16					7
			9	300 65 00			10	10 30	412 17					

Afb. 12: In de legger van de ongebouwde eigendommen in Westwoud is Maarten Engelsman te vinden onder artikelnummer 10. Zijn landerijen staan in zowel de kadastrale als voormalige landmaat weergegeven. Deze landmaten corresponderen met zijn bezit in de legger van 1823. Daarmee kan dus direct het kadastrale perceelnummer achterhaald worden. Zie bijvoorbeeld dat zijn boomgaard van 300 roeden de percelen B126 en B127 omvat. Zijn bouwland van 1 morgen is perceel B130, zijn twee weilanden van elk 3 morgen zijn verenigd in perceel B123 en B124 + B125 en zijn weiland van 2 morgen is terug te vinden als perceel B126.<sup>88</sup>

### Blokker

Ook in het gemeentearchief van Blokker bevinden zich het type bronnen waarmee via een aantal stappen gegevens uit de jongste prekadastrale legger direct te verbinden zijn aan de kadastrale perceelnummers.<sup>89</sup> Gelijk het voorbeeld van Westwoud is hiervoor een kohier van gebouwde en ongebouwde eigendommen uit 1839. Daarin staat bij de eigenaren het artikelnummer van hun bezit uit de legger van 1828 én het nummer van de kadastrale legger.<sup>90</sup> Een voordeel ten opzichte van Westwoud is dat de legger van Blokker dichterbij het invoeringsjaar van het kadaster ligt.<sup>91</sup> Met behulp van de legger van landerijen in de 'polder Westerblokker' uit 1842 kunnen op eenzelfde wijze de oude en nieuwe landmaten gebruikt worden om de percelen te koppelen. Het enige nadeel is dat hierin alleen de landerijen uit de banne Westerblokker zijn vermeld.<sup>92</sup> Een andere bron compenseert echter ruimschoots het gemis van de banne Oosterblokker: een prekadastrale legger uit 1820. Hierin zijn een-op-een-verbindingen tussen de prekadastrale en kadastrale administratie opgenomen. Naast het bezitsoverzicht van de eigenaren is in potlood het kadastrale perceelnummer aangebracht (zie voor een uitgewerkt voorbeeld afbeeldingen 11 en 12). De onderzoeker die in Oosterblokker aan de slag wil is spekkoper dankzij dit fraaie boekwerk.<sup>93</sup>

<sup>88</sup> SGW, inv. 929, art. 10.

<sup>89</sup> Ter geheugensteun: in de inleiding is aangegeven dat Westerblokker en Oosterblokker in 1812 zijn opgegaan in de gemeente Blokker. De bannegrenzen bleven echter nog intact.

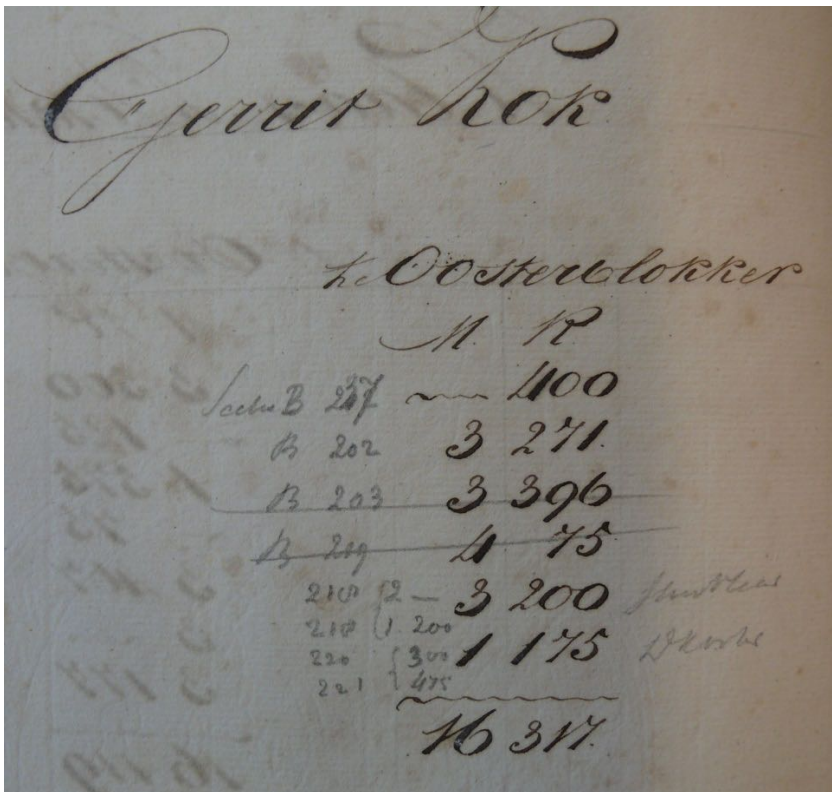
<sup>90</sup> DGB, inv. 494.

<sup>91</sup> Een ander praktisch voordeel is dat de oudste kadastrale leggers in het Westfries Archief aanwezig zijn (zie: DGB, inv. 487-488).

<sup>92</sup> DGB, inv. 495-496.

<sup>93</sup> Het bewijs dat landerijen van Westerblokker niet in deze legger vermeld staan is op te maken uit de titelpagina van de bron maar ook vanwege het gegeven dat de kadastrale perceelnummers die zijn aangebracht allemaal behoren tot de kadastrale secties A en B.





Afb. 11: Fragment uit de legger van 1820, een overzicht van het bezit van Gerrit Kok.<sup>94</sup> Naast de morgentalen van zijn landerijen zijn de kadastrale perceelnummers aangebracht. De prekadastrale oppervlakte is ook terug te vinden in de legger uit 1828, zoals te zien is in afbeelding 12.

02	Gerrit Kok	O. Blokker	graveland	400	9 60	
	Landman	"	"	3 271	40 70	
	Oostervlokker	"	"	3 396	43 10	
			bouwland	4 75	50 50	
			"	3 200	40 00	
			"	1 175	15 00	
		W. Blokker	graveland	7	05 50	
					23 317	206

Afb. 12: Fragment uit de legger van 1828. Het landbezit van Gerrit Kok is conform de legger van 1820.<sup>95</sup>

<sup>94</sup> DGB, inv. 484, nr. 44.

<sup>95</sup> DGB, inv. 485, art. 82.

## Landmaten in Drechterland

De post-kadastrale administraties van Westwoud en Blokker bieden inzichten voor de zoektocht naar de juiste landmaat in de Vier Noorder Koggen. In oostelijk Westfriesland is het eenvoudig uit te rekenen met welke factor de roeden zich verhouden tot vierkante meters, omdat de landmaten als op een presenteerblaadje naast elkaar zijn gezet. De Drechterlandse roede was volgens Verhoeff 15,36 m<sup>2</sup>, waarvan er ook bij deze maat 600 roeden één morgen maken (die gelijk staat aan 0,92 hectare).<sup>96</sup> Voor een bescheiden steekproef zijn de percelen van een drietal eigenaren omgerekend, zie hiervoor tabel 1. Hieruit is af te leiden dat de omrekenfactor wederom bij benadering overeenkomt maar dat er geen sprake is van een rotsvast getal. In dat opzicht wijken de constatering dus niet af van Medemblik en Spanbroek. Oppervlakteverschillen vanwege opdeling van prekadastrale landerijen in meerdere kleine kadastrale percelen, komen eveneens in Drechterland aan het licht. Bij de eigenaren uit de steekproef en het voorbeeld van Gerrit Kok (in de afbeeldingen 11 en 12) is dat terug te zien. De zoektocht naar een omrekenfactor vindt daarom hier zijn eindstation: het omrekenen van landerijen kan niet als enkelvoudig *primair* bewijs dienen. Tezamen met de constatering in de komende hoofdstukken heeft dat consequenties voor de eindconclusie. Daar waar verderop nog gesproken wordt over prekadastrale oppervlaktegrootte zal om die reden, mits noodzakelijk, niet meer worden stilgestaan bij de werkelijke vierkante meters.

Tabel 1.

<b>Eigenr:</b>	David Keetbaas	SGW, inv. 929, art. 12		
<b>Perceel</b>	<b>Roeden in oude landmaat</b>	<b>Kadastrale maat</b>	<b>Factor</b>	<b>Type grond</b>
B3	1110	18160	16,36	Weiland
B4	761	12450	16,36	Weiland
B5	2870	46620	16,24	Weiland
B9	2780	45790	16,47	
B28	1842	29270	15,89	Weiland
<b>Eigenr:</b>	Maarten Engelsman	SGW, inv. 929, art. 10		
B127 + B19	300	5100	17	Boomgaard
B123	1800	27490	15,27	Weiland
B124 +125	1800	38340	21,3	Weiland
B126	1200	20470	17,05	Weiland
B130	600	10250	17,08	?
<b>Eigenr:</b>	Grote Kerk van Hoorn	SGW, inv. 929, art. 19.		
A123 + 124	4076	77580	19,03	Weiland
A125	1100	26000	23,63	Weiland
A202	400	7820	19,55	Bouwland

<sup>96</sup> Verhoeff, *De oude Nederlandse maten en gewichten*, 19.

### **Hoofdstuk 3: Mogelijkheden voor de zeventiende en achttiende eeuw**

#### ***Inleiding***

Nu de mogelijkheden voor het verbinden van het oudste kadaster aan de jongste prekadastrale bronnen staan beschreven zijn de achttiende en zeventiende eeuw aan de beurt. Het startpunt ligt wel in nog in de negentiende eeuw: de leggers van ongebouwde eigendommen uit de jaren 1820. De meeste aandacht gaat uit naar Spanbroek omdat het uitgebreide dorpsarchief een relatief breed scala aan onroerendgoed-administraties uit de vroegmoderne periode rijk is. Een analyse hiervan verschaft een breed inzicht in het type bronnen dat men zou kunnen gebruiken voor soortgelijk onderzoek in andere Westfriese bannen. De speurtocht door de Spanbroeker historie plaatst daarom ook het schaarsere vroegmoderne bronnenmateriaal van Medemblik en de Drechterlandse bannen in breder perspectief. Door een perceel te volgen in de tijd, wordt een voorbeeld gegeven van de werkwijze die iedere geïnteresseerde zou kunnen ondernemen. Ik geef daarbij tevens handvatten voor een systematische werkwijze. Los van de achtergrond discussie over de omrekenfactor is de perceelsgrootte bij uitstek hét element om landerijen *administratief* te koppelen.

#### ***Vanuit de Spanbroeker leggers voor- en achteruit in de tijd***

Het aaneensluiten van gegevens zou in Spanbroek het beste kunnen aanvangen met het raadplegen van de serie leggers uit 1634 t/m 1784. De leggers zijn oorspronkelijk opgesteld voor de verponding maar sommige bevatten tevens een aparte administratie van het molengeld. Het is dus niet onwaarschijnlijk dat de gegevens tegelijkertijd fungeerden als basis van de andere ambachts-heffingen. Van iedere eigenaar zijn afzonderlijke eigendommen opgesomd (incl. oppervlakte en/of huurwaarde), is een geografische lokalisering gegeven (binnendijks, buitendijks, etc.) en in diverse gevallen ook een veldnaam van het stuk land vermeld. Omdat de informatie door de jaren heen steeds is bijgewerkt zal men niet altijd hulpbronnen nodig hebben om eigendomsoverdracht na te speuren.<sup>97</sup> Bijzonder aan de legger van 1784 is het gegeven dat deze tot in de vroege negentiende eeuw is bijgehouden. In de kantlijn zijn soms overdrachtsdata aangegeven. Zie afb. 14 en 17 voor een impressie van de soms slordig ogende maar niet minder informatierijke bladzijden.<sup>98</sup>

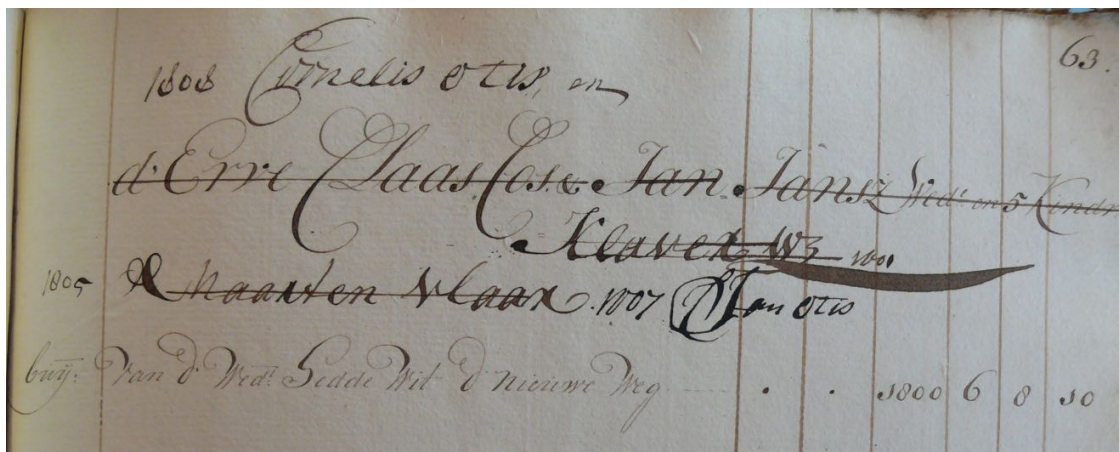
Opmerkelijk is dat bij sommige eigenaren bovenaan de pagina de tekst 'nu goed 1837' of '1837' is vermeld. Soms zijn er andere jaartallen van ná 1784 vermeld. Vanwege dit verschijnsel is in voorkomende gevallen een directe verbinding te maken met het oudste kadaster. Zie ter illustratie afb. 15: oorspronkelijk hadden 'Dirk Cortrijk erve' een buitendijks stuk grond van 2 morgen genaamd 'van Jan Leendertsz het Leetmoer'. Links naast zijn naam staat het jaartal 1837. Onder zijn naam staat 'Gonse'. In de kadastrale minuutplans is er één persoon met deze achternaam: Dirk Gonsen. Hij heeft één perceel: nr. 27 in sectie B (dus buitendijks, zie afb. 16). Dat weiland is in totaal 18.110 m<sup>2</sup> groot, bij benadering de hoeveelheid vierkante meters van 2 morgen in Medemblicker maat (18.384 m<sup>2</sup>). De overeenkomende achternaam, de verwijzing '1837', de oppervlaktegrootte en ligging in dezelfde geografische sectie zijn voldoende gegevens om te suggereren dat het om hetzelfde perceel gaat.<sup>99</sup>

<sup>97</sup> OAS, inv. 250.1 t/m 14. De leggers zijn in de inventaris gearchiveerd als 'kohieren van de verponding over de huizen en landerijen'. Van sommige jaartallen zijn meerdere exemplaren, in dat geval is het goed deze naast elkaar te leggen om te kijken welke de meeste informatie bezit en ook na het jaar van opstellen is bijgewerkt. Zo kan men inv. 250.13 beter niet gebruiken om het jaar 1784 te onderzoeken: inv. 250.12 is veel uitgebreider. Dat is o.a. te zien aan fol. 85 waarin de gegevens verschillen en hierin op een later moment gegevens zijn toegevoegd. Inv. 250.14 betreft de periode 1796-1800 maar is juist wél een kohier en geen legger.

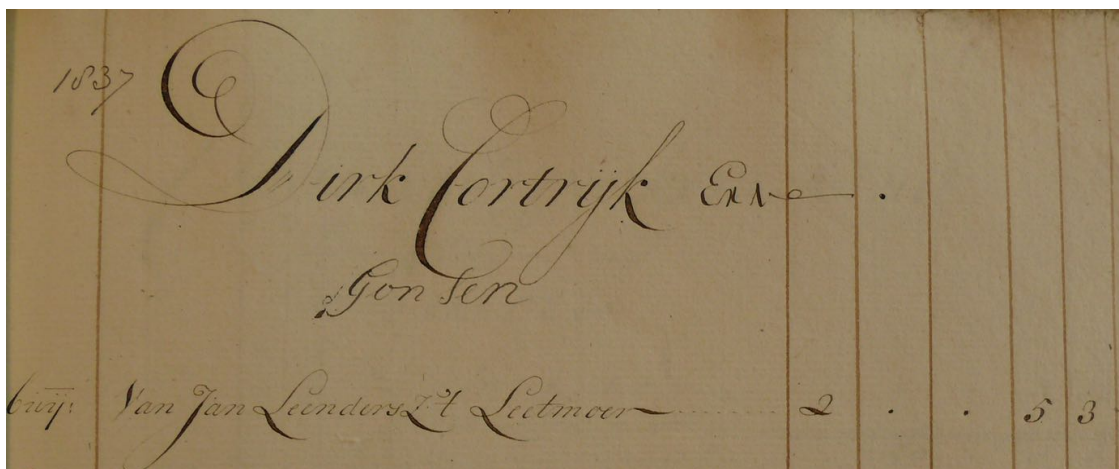
<sup>98</sup> Zie ter voorbeeld: OAS inv. 250.12, fol. 33r.

<sup>99</sup> OAS, inv. 250.12, fol. 38r, GAS, inv. 540, art. 43; Een ander voorbeeld is Arien Appel, ook bij zijn naam staat 'nu goed 1837'. Al zijn buitendijkse percelen komen in 1784 op een totaal van 3650 roeden, omgerekend met de Medemblicker landmaat is dat 55.224 m<sup>2</sup>. Zijn grenzende kadastrale percelen B30 en B31 in het kadaster zijn samen 55.280 m<sup>2</sup>. Voor zijn binnendijkse percelen 'achter het huis', groot 4112 roeden (63.078 m<sup>2</sup>) gaat de vlieger niet zo hoog op: de percelen achter zijn huis in het kadaster zijn 78.290 m<sup>2</sup>. Enerzijds toont dat aan dat het omrekenen van de landmaat soms (bij benadering) een koppeling tezamen met andere overeenkomsten kracht bijzet, maar anderzijds niet als op zichzelf staand bewijs kan dienen. (OAS inv. 250.12, fol. 13; GAS inv. 540, art. 1).

Vanuit 1784 kan ook een sprong naar het verleden worden gemaakt. Onroerend goed is stapsgewijs tot het jaar 1634 te traceren.<sup>100</sup> Dat is de uitkomst van een steekproefsgewijze analyse van een zevental leggers uit de serie. De perceelsoppervlakte is hét middel om dit systematisch aan te pakken. De gebruikte landmaat is door de jaren heen niet gewijzigd, daarnaast zijn er amper fluctuaties in de oppervlakten van landerijen.<sup>101</sup> De periode overbruggen tussen de jaartallen 1696 en 1634 is iets minder eenvoudig maar verre van onmogelijk. Aan de hand van het voorbeeld van een herberg en een stuk grond van het Purmerendse Sint Hubertusgilde zal de methode tot koppeling van de vroegmoderne leggers uit de doeken worden gedaan. Eerst komen de beschikbare vroegmoderne hulpbronnen aan de orde.



Afb. 14: Fragment uit de legger van 1784. Kenmerkend voor deze bron zijn de doorgestreepte namen en later aangebrachte 'updates'; hierdoor zijn relatief gemakkelijk verbindingen met het kadaster te maken.<sup>102</sup>



Afb. 15: Het stuk land van Dirk Cortrijk erve dat in 1832 bezit was van Dirk Gonsen.<sup>103</sup>

<sup>100</sup> De oudste legger van deze serie is officieel gedateerd op 1640 maar ik vermoed dat het oorspronkelijk is opgesteld in het jaar 1634. Tussen een serie stukken die gearchiveerd zijn onder een ander inventarisnummer bevindt zich namelijk een bescheiden aantal gebonden folia waarvan op de eerste pagina staat 'Verponding stuck boeck der landen soo groot elcx dijck [e.v.]'. De leggers van latere data worden elk ingeluid met soortgelijke titels, met uitzondering van de op 1640 gedateerde versie. De folia uit 1634 hebben dezelfde kleur en de kleur van de inkt komt eveneens overeen. Ook volgt na de titelpagina als eerste een opsomming van het bezit van de pastorie van Wadway, gelijk de andere leggers.

<sup>101</sup> Zie ter voorbeeld: OAS inv. 250.12 en -11 corresponderen de gegevens bij Cornelis Butter, Sijmon en Arjaantje Maklijks en Grietje Maklijks; -11 en -9 bij de pastorie van Spanbroek; -9 en -4 bij de Costerij van Spanbroek; -4 en -2 bij de Armen van Spanbroek en -2 en -1 bij Jan Cornelis Smit. In alle gevallen was het zeker dat het om dezelfde eigenaren en percelen ging gebaseerd meerdere corresponderende gegevens. (OAS, inv. 247).

<sup>102</sup> OAS, inv. 250.12, fol. 63r.

<sup>103</sup> OAS, inv. 250.12, fol. 38r.



EIGENAAR		N A A M.		V O O R N A M E N.		B E R O E P.		W O O N P L A A T S.		ART. 40 <sup>e</sup>									
Frachtgebruiker		Gonse		Dirk		Landmaat		Spanbroek		EIGENAAR:									
Volgsnummer.	FOLDER, GEHEUCHT of PLAATSSELIJKE BENAMING.	VERWIJZING NAAR				SOORT der EIGENDOMMEN.	INHOUDS-GROOTTE VAN IEDER PERCEEL.	Kadastraal inkomen van ieder perceel, zonder afrek der palder- en dijklasten.	Bedrag van den afrek wegen palder- en dijklasten.	BELASTBAAR INKOMEN VAN IEDER PERCEEL.		BEKNOPT OMSCHRIJVING der PLAATS GEHAD HEBBENDE VERANDERINGEN.	Aanwijzing der artikelen en der volgnummers van deze lijst.						
		de kadastrale plan.	het algemeene register hypotheek.	Deel.	Nummer.					Ongebouwd	Gebouwd.		Verwijzing naar de Suppletore Aankomende Tadd.	Artikel.	Volgsnummer.	Artikel.	Volgsnummer.		
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
							b. f. e.	f. c. f. c.	f. c. f. c.	f. c. f. c.									

Afb. 16: Perceel B27 in Spanbroek van eigenaar Dirk Gonsen.<sup>104</sup>

## Hulpbronnen

Nuttige hulpbronnen in de vroegmoderne tijd zijn de registers van de kohieren van de 20<sup>e</sup> en 40<sup>e</sup> penning, waarmee eigendomsoverdrachten uit de periode 1670-1805 zijn te traceren.<sup>105</sup> Eventuele *missing links* in de leggers kunnen hiermee worden ingevuld. In de registers is de landmaat aangehouden die ook in de legger leidend is.<sup>106</sup> Alternatieve vindplaatsen voor het herleiden van transporten zijn de uitgebreide collectie gaarboeken van het dijkgeld, landschot, kogge- en molengeld. Voor de periode 1739-1797 is voor elk jaar een exemplaar beschikbaar.<sup>107</sup> Een serie 'contra-gaarboeken' van dezelfde heffingen incl. de Hondsbossche en landschotlasten alsook de ordinaire en extra-ordinaire verponding strijkt zich uit over de periode 1748-1813.<sup>108</sup> Verder zijn er nog de afschriften van de 'kohieren van de generale omslag' over de jaren 1814-1816.<sup>109</sup> Met deze boeken kan ook de periode na 1784 gedeeltelijk worden overbrugd, bijvoorbeeld tot aan de jongste prekadastrale legger van 1828. Nadeel is echter dat in deze boeken geen aparte opsomming van percelen plaatsvindt maar slechts een totaalbezit binnen een dorpssectie wordt vermeld. Een eigenaar volgen is daarom alleen mogelijk als het complete bezit is overgegaan.<sup>110</sup>

## Praktische voorbeelden

Een zoektocht naar verbindingsmogelijkheden van een Spanbroeker onroerend goed vangt logischerwijs (maar niet noodzakelijk) aan bij de legger van 1784: in dit voorbeeld bij de willekeurige eigenaar Pieter van Dijk. Eens bezat hij 'herberg de Valk' (gebouwd eigendom) en 't erf daar het huys op staat', 50 roeden groot. Naast zijn eigendommen staat de mededeling dat het is overgebracht naar de pagina met het bezit van Jan Stuyt. Echter staat dáár weer in een ander handschrift dat het bezit is verplaatst naar de oorspronkelijke bladzijde. Het staat nu op naam van 'de kinderen van Leendert van Etten en Marijtje Jannes'. Het eigendom was omgedoopt tot 'van Jan Stuyt zijn erve het huis nr. 74 de herberg de Valk en de erf daar het huys op staat'. Weer in een ander handschrift staat 'nu W. Dozy', wat uiteindelijk hét aanknopingspunt met het kadaster vormt (zie afb. 17).<sup>111</sup>

<sup>104</sup> CSB, inv. 1f81(1).

<sup>105</sup> Zie OAS, inv. 238a t/m f.

<sup>106</sup> In 1695 (OAS, inv. 238b) koopt Jan Boots een stuk grond 'in de kaaglanden groot in dijk en schot 537,5 roede' van Teunis Ariensz. In de legger van 1696 (OAS inv. 250.4, fol. 110v) zien we dit stuk grond terug in dezelfde maat, zij het gespecificeerd over drie stukken en samen opgeteld; Rond ca. 1744 (OAS inv. 250.09, fol. 177) staat dat Erve Claas Vlaar twee stukjes land bezitten van Corn. Honing, 37,5 roede groot en Pieter Croeger van dezelfde grootte, samen 75 roeden groot genaamd 'Hendriks weydt'. Dat stuk grond is terug te zien in de kohieren van de 40<sup>e</sup> penning (OAS, inv. 238d). Bij 27 mei 1744 staat dat beiden deze grond verkopen aan Cornelis Claas Vlaar. Oppervlakte en benaming komen overeen;

<sup>107</sup> OAS, inv. 226.1 t/m 57.

<sup>108</sup> OAS, inv. 227.1 t/m 49; Van sommige jaren bestaan meerdere exemplaren.

<sup>109</sup> OAS, inv. 243a t/m c.

<sup>110</sup> Zo heeft de rooms-katholieke kerk van Spierdijk in 1816 drie totaalstaten van 1450, 385 en 900 roeden, samen 2750. In 1812 hebben zij 1835 en 900 roeden, samen 2735. Deze corresponderen met de 2735 roeden in de legger van 1828 (GAS inv. 537, art. 110, p. 55; GAS inv. 721, art. 156; OAS inv. 227.49, p. 70.); De archieven van Hoorn, Drechteland en Vier Noorder Koggen bevatten afschriften van registers van de 40<sup>e</sup> penning vanaf 1660. Deze bevinden zich in de stukken van het Groot Proces.

<sup>111</sup> OAS, inv. 250.12, fol. 167r; 278r.

In de index van het oudste kadaster is maar één persoon te vinden met de achternaam Dozij, de Spanbroeker koopman Willem Hendrik.<sup>112</sup> Mede vanwege dezelfde voorletter is het zeer aannemelijk dat het om dezelfde persoon gaat.<sup>113</sup> In 1837 had hij drie kadastrale percelen: een huis met tuin van 620 m<sup>2</sup> gelegen aan de Hoge Wijzend en een huis met erf van ongeveer dezelfde grootte inclusief aangrenzende tuin (samen 1120 m<sup>2</sup>) aan de Spanbroekerweg. Het is niet een-twee-drie duidelijk waar de herberg heeft gestaan, deze lag immers op een erf van 50 roeden. Als de Medemblicker maat leidend is zou dat omgerekend 767 m<sup>2</sup> zijn, maar dat biedt in deze situatie geen verheldering.<sup>114</sup> Omdat op basis van deze gegevens in eerste instantie geen uitspraak over de locatie van de herberg mogelijk is, zal aanvullende informatie uitkomst moeten bieden.

Inzoomen op het verdere verleden levert wellicht meer kennis op. Wie was vóór 1784 eigenaar van de bezittingen? In de legger van 1773 zien we de herberg terug als bezit van Jan Stuyt, waar dit oorspronkelijk Leendert van Etten was (zie afb. 18). De gegevens zijn te vinden door eerst de index van de legger te raadplegen en vervolgens de morgentalen en huurwaarde te vergelijken.<sup>115</sup> Op dezelfde wijze is het bezit terug te vinden in de legger van 1758. In deze boekhouding is het overgegaan van Evert Cornelis Backer naar Van Etten (zie afb. 19 en 20).<sup>116</sup>

Peter van Cyk 1783 Jan Stuyt	
7 Grijps No 74 de Herberg de Valk	4 3 .
7 Erf daar 7 Grijps op Staat	50 . 0 50
dit nu overgebracht op fol. 270	50 . 4 11 50
De kinderen van Leendert van Etten m. Margtie Tannes van Jan Aart Lijn Ewe het Huis No 74 de Herberg de Valk	
het Erf daar het Huis op Staat nu P. Dozij	50 . 0 50
	50 . 4 11 50

Afb. 17: Het eigendomsoverzicht en de aangebrachte wijzigingen in de legger van 1784.<sup>117</sup>

<sup>112</sup> GAS, inv. 540, index; art. 36.

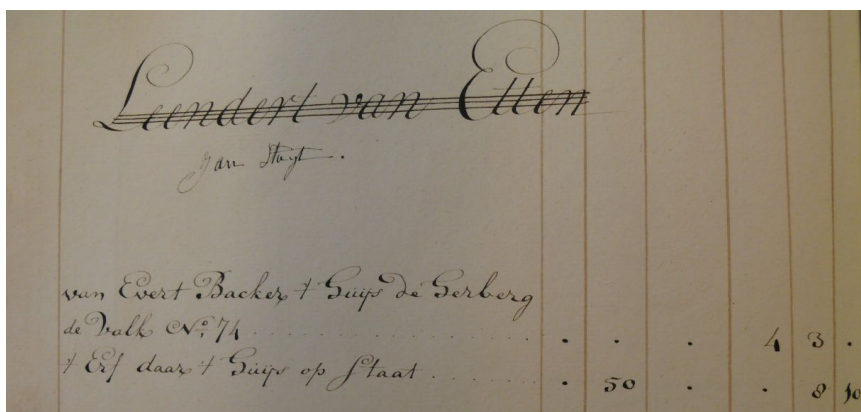
<sup>113</sup> Het zou goed mogelijk zijn dat het tevens om dezelfde Willem Hendrik Dozij gaat die in de periode 1851-1884 wethouder in Opmeer was. (Zie de lijst van wethouders in de inleiding op WFA 1027 Gemeentebestuur Opmeer 1817-1959, URL: [www.westfriesarchief.nl/onderzoek/zoeken?mivast=136&mizig=210&miadt=136&micode=1027&miview=inv2](http://www.westfriesarchief.nl/onderzoek/zoeken?mivast=136&mizig=210&miadt=136&micode=1027&miview=inv2))

<sup>114</sup> GAS, inv. 540, art. 36; CSB, inv. 1f80(1).

<sup>115</sup> OAS, inv. 250.11, fol. 129v.

<sup>116</sup> OAS, inv. 250.10, fol. 116v-117r.

<sup>117</sup> OAS, inv. 250.12, fol. 167r.



Afb. 18: fragment uit de legger van 1773.<sup>118</sup>

van Evert Backer + Suys de Serberg	.	.	4 3 .
de Valk N: 74	.	.	.
+ Erf daar + Suys op Staat	50	.	8 10
	50	.	4 11 10

## Suys de Serberg de Valk van Velthuys erve	.	.	4 3 .
## Erf daar + Suys op Staat	50	.	8 10
dit nuw gekogt by Leendert van Elten en op dewelke naam gestelt foli 116 8/10	50	.	4 11 10

Afb. 19 (boven) en 20: Fragmenten uit de legger van 1758.<sup>119</sup>

Het chronologisch volgen van de leggers wijst uit dat de herberg rond 1735 ook al een nieuwe waard had gekregen. In de administratie van dat jaar is het bezit op naam gezet van Gerrit Velthuys' erven, later is het overgegaan naar de eerder vermelde Evert Cornelis Backer. In 1726 staat bij Velthuys vermeld dat de bewuste bezittingen in 1735 zijn verkocht aan Evert Backer.<sup>120</sup> In het jaar 1720 zijn de kinderen van Gerrit Wijers Velthuys eigenaren van 't huys de herberg van Tamis Copis' en bijbehorend erf. Gerrit was in 1696 nog in het land der levenden: aldaar staat zijn bezit op folio 42v.<sup>121</sup> Nadrukkelijk vermeld ik hier de folionummers omdat ze namelijk cruciaal zijn in het verbinden van de zeventiende-eeuwse leggers. Omdat '42v' staat vermeld naast Velthuys' eigendommen in de boekhouding van 1683 is zijn bezit eenvoudig terug te vinden op dat folionummer in 1696 (zie afb. 21).<sup>122</sup> Dezelfde methodiek is toegepast in de legger van 1634, de laatste in de serie. Er staat bij ieder bezit een verwijzing naar het folionummer van de eigenaren in 1683. In de vroege zeventiende eeuw was Tamis Jansz. Koopes' waard van de herberg (zie afb. 22). In circa 150 jaar tijd is het erf altijd 50 roeden groot gebleven en tussen 1634-1696 en 1696-1784 voor eenzelfde huurwaarde aangeslagen.<sup>123</sup> Het toont aan hoe statisch deze gegevens zijn.

<sup>118</sup> OAS, inv. 250.11, fol. 129v.

<sup>119</sup> OAS, inv. 250.10, fol. 116v-117r.

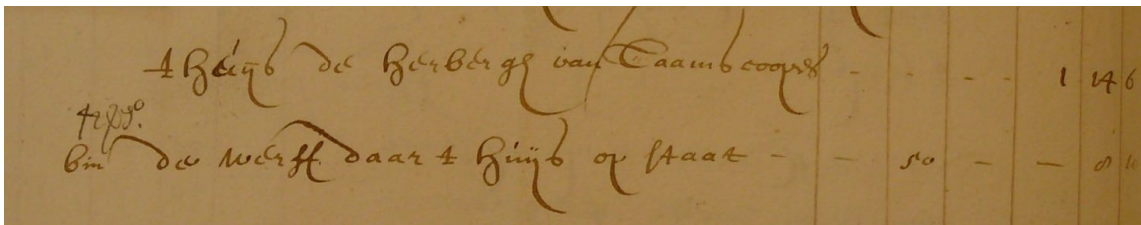
<sup>120</sup> OAS, inv. 250.08, fol. 59r; 101v; OAS, inv. 250.07.

<sup>121</sup> OAS, inv. 250.06, fol. 65v; OAS, inv. 250.04, fol. 42v.

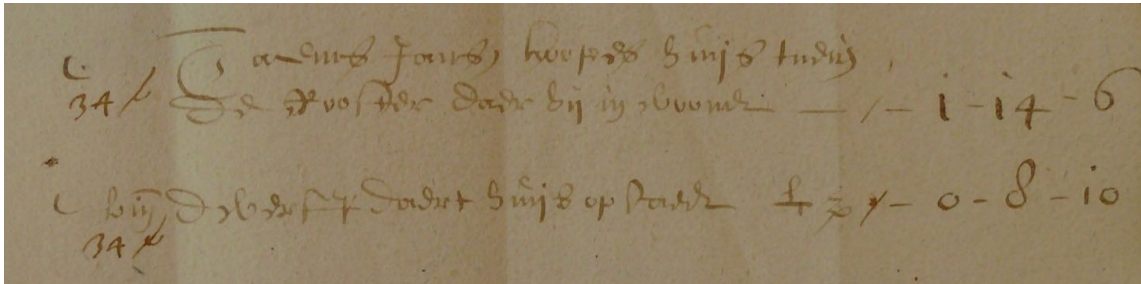
<sup>122</sup> OAS, inv. 250.03, fol. 34v.

<sup>123</sup> OAS, inv. 250.01, ongefolieerd.





Afb. 21: Fragment uit de legger 1683, alwaar aan de linkerkant een verwijzing naar het folionummer van de legger van 1696 is gemaakt.<sup>124</sup>



Afb. 22: Fragment uit de oudste legger, gedateerd op 1634).<sup>125</sup>

Met behulp van de kohieren van de 40<sup>e</sup> penning is meer duidelijkheid te verkrijgen over de lokalisering van de Valk: de Hoge Wijzend of de Spanbroekerweg? Omdat in de legger van 1773 naast Van Ettens naam de tekst '1783 Jan Sluys' staat geschreven, heb ik de kohieren van 1783 nagetrokken. Op 18 februari van dat jaar is inderdaad geregistreerd dat er overdrachtsbelasting is 'ontvangen uit het boelhuis van Pieter van Etten'. Vermoedelijk is zijn gehele boedel opgekocht of geërfd door de Alkmaarse Cornelia Vermeulen.<sup>126</sup> Op 11 maart 1783 wordt het 'huys en erve met zijn stallingen, genaamt de vergulde valk' namelijk uit haar naam bij publieke veiling verkocht voor 650 gulden. Jan Stuyt uit Hoogwoud is de nieuwe eigenaar. De Vergulde Valk was 'staande ende gelegen tot Spanbrouck in de kerkebeurdt'.<sup>127</sup> Hieruit blijkt dat de herberg en het erf net als de grenzende percelen van Willem Dozij zich in de buurt van de kerk bevond en dus niet aan de Hoge Wijzend. Het gaat om perceel A297 (500 m<sup>2</sup>), A298 (620 m<sup>2</sup>) of een gedeelte uit beide percelen (zie afb. 23).<sup>128</sup>

<sup>124</sup> OAS, inv. 250.03, fol. 34v.

<sup>125</sup> OAS, inv. 250.01, ongefolieerd.

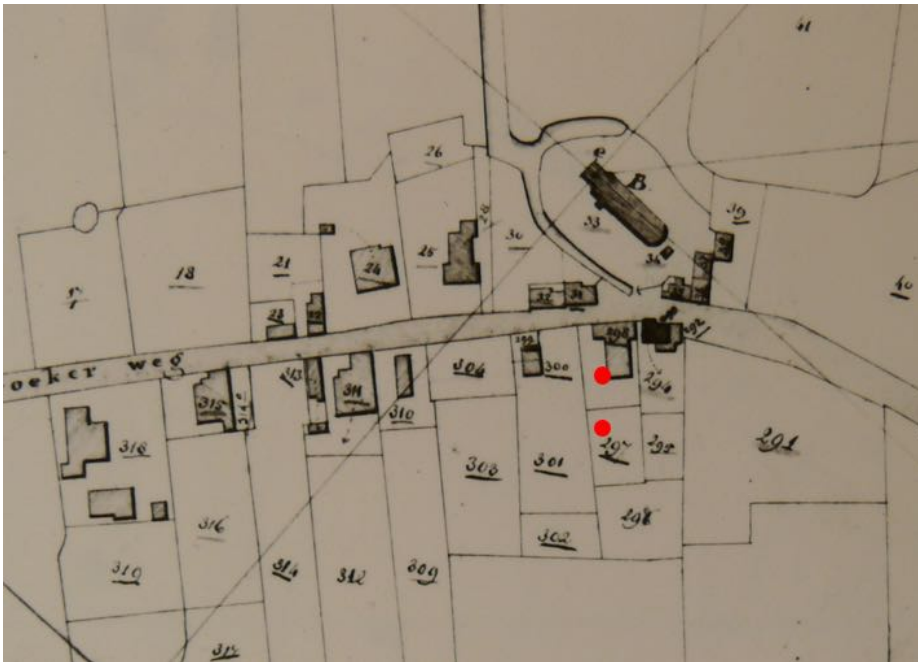
<sup>126</sup> Er is nog een bescheiden poging ondernomen om meer informatie te verkrijgen over Cornelia Vermeulen. Er is geen link met Leendert van Etten gevonden. Het gaat mogelijk om de kinderloze Cornelia Vermeulen, weduwe van Pieter van Dijk, die op 27 juli 1785 werd begraven in Alkmaar. Zie de gegevens uit begraafakte 38606 op de website van het Regionaal Archief Alkmaar.

URL: <https://www.regionaalarchiefalkmaar.nl/collecties/genealogie/aktes/weergave/akte/layout/default/id/39b116a8-406c-400d-9a82-b5b0010f4d9c> [geraadpleegd 5 juni 2015].

<sup>127</sup> OAS, inv. 238f, ongefolieerd, zie de maanden februari en maart van 1783.

<sup>128</sup> Er zijn nog meerdere bewijzen dat de herberg tegenover de kerk gelegen was. Peter Nan wees mij op akten die hij had gevonden in het memoriaal van schepenen (1556-1582) en het Oudrechterlijk Archief. Hij stelt dat Jan Jansz. Schout, alias Schout Jan (1553-1568) halverwege de 16<sup>e</sup> eeuw eigenaar van de herberg was. Op 14 december 1575 verkochten de erfgenamen van Jan Jansz. Coopal 'een huys ende werff, steande en leggende inden banne van Spanbrouck neffen die roester'. In 1680 wisselde de 'herbergh daar de Roskam uijthangt aldaar, t'erve groot in dijck en schot vijftigh roeden' wederom van eigenaar (Oudrechterlijk archief Spanbroek, preferentierol 1676-1723, 22 mei 1680).





Afb. 23: De twee stippen geven aan dat de herberg op een van deze kadastrale percelen heeft gelegen, logischerwijs zou het om het gebouwde eigendom op perceel A298 moeten zijn.<sup>129</sup>

Het voorbeeld van de Valk geeft inzicht in de werkwijze van het stapsgewijs volgen van een onroerend goed over een langere periode. Het is relatief makkelijk verbindingen te leggen tussen de serie leggers uit de zeventiende en achttiende eeuw. Vanuit 1784 zijn in diverse gevallen directe koppelingen met het kadaster te maken. Los van de omrekenfactor is met zekerheid te stellen dat zowel in de leggers als de diverse hulpbronnen eenzelfde landmaat wordt gebruikt. Als iemand zoekt naar een specifiek stuk land is het dus niet noodzakelijk om alle leggers chronologisch een voor een door te ploeteren. Met een beetje geluk kan een perceel uit jaartal A spoedig te vinden zijn in jaartal B. Zie bijvoorbeeld de grond die in 1683 de kerk van Purmerend toebehoorde, door de Spanbroeker administrateurs 'st. huijbert gilt' genaamd. Vanwege dezelfde oppervlakte is het vrij eenvoudig terug te vinden in 1784 door de legger na te lopen op landerijen met dezelfde grootte. Bij landen met gelijk formaat biedt de geografische situering (binnen, buiten, Kaagpolder) en de huurwaarde het middel tot schifting. Aldus was de grond van de Hubertusgilde in de legger van 1784 te traceren als bezit van Pieter Saal, genaamd 'de pastorij van Purmerent'.<sup>130</sup>

Omdat er geen 'nu goed 1837' bij de eigenaar van het 'Hubertuslandje' staat is geen directe verbinding met het kadaster mogelijk. Het systematisch doorlopen van de jongste prekadastrale legger van 1828 levert een eventuele match op. Burgemeester Jacob Smit is in deze administratie de enige eigenaar met een buitendijks gelegen perceel ten grootte van 5 morgen en 150 roeden. Dat het om dezelfde grond gaat is plausibel, maar Smit heeft zoveel buitendijks land dat zonder hulpbronnen geen sprong naar 1832 mogelijk is. Het raadplegen van een veldnamenkaart uit 1969 bracht ook geen licht aan de horizon: nergens is een landje te vinden dat in de volksmond de naam van een kerk, Hubertus of Purmerend droeg.<sup>131</sup> De vermelde hulpbronnen bieden uiteraard nog mogelijkheden om hier verder onderzoek naar te doen.

<sup>129</sup> CSB, inv. 1f80(1).

<sup>130</sup> OAS, inv. 250.03, fol. 43v; inv. 250.12, fol. 71r.

<sup>131</sup> GAM, inv. 537, art. 117; CSB, inv. 5k33;

## Mogelijkheden voor een systematische aanpak

Nog eens kort samengevat zitten er consequenties aan de conclusie dat de perceelsoppervlakten (en vaak ook de huurwaarden) in de leggers statisch zijn. Ze veranderen pas bij samenvoeging, opdeling of aanwinning van landerijen. Dat biedt in Spanbroek een unieke kans onroerend goed systematisch aaneen te sluiten. Met name omdat het aantal morgentalen van de gehele banne door de eeuwen heen amper is veranderd kan er binnen een afgekaderde reikwijdte gewerkt worden. Zo is uit de totaalstaten van de leggers van 1784 en 1696 op te maken dat het totale land van Spanbroek praktisch een eeuw lang hetzelfde aantal morgens heeft (zie afb. 24 t/m 27). In beide jaren zijn de binnen- en buitendijkse landen samen 795 morgen en 476,66 roeden groot, de Kaagpolder 275 morgen en 561,75 roeden. Daarnaast waren er landen die onder de categorie 'overmaat' geschaard werden: 51 morgen en 176,66 roeden. Rondom het begrip overmaat bestaan enkele overwegingen, waarover verderop in dit hoofdstuk wordt ingegaan.

Verponding binn bij Overmaat Caag & oer  
 Guld At pen mor. Roede mor. Roed mor. Roede

4076 50 7 795 476  $\frac{2}{3}$  51 275 561  $\frac{3}{4}$

Afb. 24 en 25: totaalstaat van landoppervlakten in de banne van Spanbroek in de legger van 1784.<sup>132</sup>

Spoundingen. Caag & oer: bin bij: overmaat

4070 13 275 561  $\frac{7}{12}$  91 476  $\frac{1}{2}$  51 176  $\frac{1}{2}$

Afb. 26 en 27: totaalstaat van landoppervlakten in de banne van Spanbroek in de legger van 1696.<sup>133</sup>

<sup>132</sup> OAS, inv. 250.12, fragmenten van de laatste pagina van het register dat volgt na fol. 288.

<sup>133</sup> OAS, inv. 250.04, fol. 150r.

Als men alle roedenoppervlakten van de percelen van 1784 en andere jaren opneemt in een excel-bestand, is met behulp van de autofilterfunctie een flink aantal percelen direct te koppelen. Zie afbeeldingen 28 t/m 30 voor een voorbeeld van deze werkwijze met een aantal fictieve percelen. Opgedeelde of samengevoegde landen zullen uitgelicht raken, waardoor er eenvoudiger gericht onderzoek mogelijk is. Zo'n schifting zal meer inzicht geven in de locatie van ontgonnen gebied of nieuw gebouwde huizen. Dat hier sprake van is geweest blijkt uit de tekst op de titelpagina van de legger van 1696. Daar staat dat de aanslag voor de verponding is verhoogd vanwege de nieuw getaxeerde huizen uit de periode 1654-1665 en dat er 'nieuwe landerijen' zijn betrokken.<sup>134</sup> Hoewel het voorbeeld van de filtering via Microsoft Excel landerijen betreft, zou een soortgelijke aanpak mogelijk zijn voor huizen. In dat geval is niet de oppervlakte maar de huurwaarde het statische element.

Jaar	Eigenaar	Morgn.	Roed.	Overm.	Totaal roeden	Sectie	Grondtype
1784	Simon	6	300	0	3900	Binnendijks	Weiland
1784	Dirk Jansz.	4	250	100	2750	De Kaag	Weiland
1784	De erve Rudolf Jansz.	3	340	0	2140	Binnendijks	Grasland
1784	De weduw Hendrik Simonsz.	3	0	50	1850	Binnendijks	Weiland
1784	Lodewijk	2	100	0	1300	Buitendijks	Grasland
1784	Diederik Simonsz.	2	100	0	1300	Buitendijks	Grasland
1784	De katholieke kerk	1	350	0	950	Binnendijks	Grasland
1784	Ype Franciscusz.	1	200	150	950	Binnendijks	Weiland
1784	Wed. Bartolomeus Nicolaasz.	0	160	0	160	Buitendijks	Huis en erf
1740	Udo	6	300	0	3900	Binnendijks	Weiland
1740	Jan Nicolaasz.	4	250	100	2750	De Kaag	Weiland
1740	Rudolf Jansz.	3	340	0	2140	Binnendijks	Grasland
1740	Hendrik Simonsz.	3	0	50	1850	Binnendijks	Weiland
1740	Simon	2	100	0	1300	Buitendijks	Grasland
1740	Victor	2	100	0	1300	Buitendijks	Grasland
1740	De katholieke kerk	1	350	0	950	Binnendijks	Grasland
1740	Franciscus	1	200	150	950	Binnendijks	Weiland
1740	Bartolomeus Nicolaasz.	0	160	0	160	Buitendijks	Huis en erf
1700	Victor	6	300	0	3900	Binnendijks	Weiland
1700	Pieter	4	200	0	2600	Buitendijks	Grasland
1700	Otto Pietersz.	4	200	0	2600	Binnendijks	Weiland
1700	Jan Theodorusz.	3	340	0	2140	Binnendijks	Grasland
1700	Dirk	2	250	0	1450	De Kaag	Weiland
1700	Theodorus Dirksz.	2	0	0	1200	De Kaag	Weiland
1700	De katholieke kerk	1	350	0	950	Binnendijks	Grasland
1700	Nicolaas Juliusz.	0	160	0	160	Buitendijks	Huis en erf
1680	Willem	6	300	0	3900	Binnendijks	Weiland
1680	Pieter Klaasz.	4	200	0	2600	Binnendijks	Weiland
1680	Pieter	4	200	0	2600	Buitendijks	Grasland
1680	Theodorus	3	340	0	2140	Binnendijks	Grasland
1680	Cornelis	2	250	0	1450	De Kaag	Weiland
1680	Dirk Gerardsz.	2	0	0	1200	De Kaag	Weiland
1680	De katholieke kerk	1	350	0	950	Binnendijks	Grasland
1680	Julius	0	160	0	160	Buitendijks	Huis en erf

Afb. 28: Een voorbeeld van een aantal fictieve percelen over een viertal jaren opgenomen in een excelbestand.

<sup>134</sup> OAS, inv. 250.04, eerste beschreven folio.



Jaar	Eigenaar	Morgn.	Roed.	Overm.	Totaal roeden	Sectie	Grondtype	
1784	Simon	6	300	0	3900	Binnendijks	Weiland	1
1740	Udo	6	300	0	3900	Binnendijks	Weiland	1
1700	Victor	6	300	0	3900	Binnendijks	Weiland	1
1680	Willem	6	300	0	3900	Binnendijks	Weiland	1
1784	Dirk Jansz.	4	250	100	2750	De Kaag	Weiland	2 + 3
1740	Jan Nicolaasz.	4	250	100	2750	De Kaag	Weiland	2 + 3
1700	Pieter	4	200	0	2600	Buitendijks	Grasland	8 + 9
1700	Otto Pietersz.	4	200	0	2600	Binnendijks	Weiland	4
1680	Pieter Klaasz.	4	200	0	2600	Binnendijks	Weiland	4
1680	Pieter	4	200	0	2600	Buitendijks	Grasland	8 + 9
1784	De erve Rudolf Jansz.	3	340	0	2140	Binnendijks	Grasland	7
1740	Rudolf Jansz.	3	340	0	2140	Binnendijks	Grasland	7
1700	Jan Theodorusz.	3	340	0	2140	Binnendijks	Grasland	7
1680	Theodorus	3	340	0	2140	Binnendijks	Grasland	7
1784	De weduw Hendrik Simonsz.	3	0	50	1850	Binnendijks	Weiland	4a
1740	Hendrik Simonsz.	3	0	50	1850	Binnendijks	Weiland	4a
1700	Dirk	2	250	0	1450	De Kaag	Weiland	3
1680	Cornelis	2	250	0	1450	De Kaag	Weiland	3
1784	Lodewijk	2	100	0	1300	Buitendijks	Grasland	8
1784	Diederik Simonsz.	2	100	0	1300	Buitendijks	Grasland	9
1740	Simon	2	100	0	1300	Buitendijks	Grasland	9
1740	Victor	2	100	0	1300	Buitendijks	Grasland	8
1700	Theodorus Dirksz.	2	0	0	1200	De Kaag	Weiland	2
1680	Dirk Gerardsz.	2	0	0	1200	De Kaag	Weiland	2
1784	De katholieke kerk	1	350	0	950	Binnendijks	Grasland	5
1784	Ype Franciscusz.	1	200	150	950	Binnendijks	Weiland	4b
1740	De katholieke kerk	1	350	0	950	Binnendijks	Grasland	5
1740	Franciscus	1	200	150	950	Binnendijks	Weiland	4b
1700	De katholieke kerk	1	350	0	950	Binnendijks	Grasland	5
1680	De katholieke kerk	1	350	0	950	Binnendijks	Grasland	5
1784	Wed. Bartolomeus Nicolaasz.	0	160	0	160	Buitendijks	Huis en erf	6
1740	Bartolomeus Nicolaasz.	0	160	0	160	Buitendijks	Huis en erf	6
1700	Nicolaas Juliusz.	0	160	0	160	Buitendijks	Huis en erf	6
1680	Julius	0	160	0	160	Buitendijks	Huis en erf	6

Afb. 29: De fictieve percelen zijn door de autofilterfunctie met één muisklik te groeperen op basis van oppervlaktegrootte, zie de kolom 'totaal roeden'.

Jaar	Eigenaar	Morgn.	Roed.	Overm.	Totaal roeden	Sectie	Grondtype	
1784	Simon	6	300	0	3900	Binnendijks	Weiland	1
1740	Udo	6	300	0	3900	Binnendijks	Weiland	1
1700	Victor	6	300	0	3900	Binnendijks	Weiland	1
1680	Willem	6	300	0	3900	Binnendijks	Weiland	1
1784	Dirk Jansz.	4	250	100	2750	De Kaag	Weiland	2 + 3
1740	Jan Nicolaasz.	4	250	100	2750	De Kaag	Weiland	2 + 3
1700	Pieter	4	200	0	2600	Buitendijks	Grasland	8 + 9
1700	Otto Pietersz.	4	200	0	2600	Binnendijks	Weiland	4
1680	Pieter Klaasz.	4	200	0	2600	Binnendijks	Weiland	4
1680	Pieter	4	200	0	2600	Buitendijks	Grasland	8 + 9
1784	De erve Rudolf Jansz.	3	340	0	2140	Binnendijks	Grasland	7
1740	Rudolf Jansz.	3	340	0	2140	Binnendijks	Grasland	7
1700	Jan Theodorusz.	3	340	0	2140	Binnendijks	Grasland	7
1680	Theodorus	3	340	0	2140	Binnendijks	Grasland	7
1784	De weduw Hendrik Simonsz.	3	0	50	1850	Binnendijks	Weiland	4a
1740	Hendrik Simonsz.	3	0	50	1850	Binnendijks	Weiland	4a
1700	Dirk	2	250	0	1450	De Kaag	Weiland	3
1680	Cornelis	2	250	0	1450	De Kaag	Weiland	3
1784	Lodewijk	2	100	0	1300	Buitendijks	Grasland	8
1784	Diederik Simonsz.	2	100	0	1300	Buitendijks	Grasland	9
1740	Simon	2	100	0	1300	Buitendijks	Grasland	9
1740	Victor	2	100	0	1300	Buitendijks	Grasland	8
1700	Theodorus Dirksz.	2	0	0	1200	De Kaag	Weiland	2
1680	Dirk Gerardsz.	2	0	0	1200	De Kaag	Weiland	2
1784	De katholieke kerk	1	350	0	950	Binnendijks	Grasland	5
1784	Ype Franciscusz.	1	200	150	950	Binnendijks	Weiland	4b
1740	De katholieke kerk	1	350	0	950	Binnendijks	Grasland	5
1740	Franciscus	1	200	150	950	Binnendijks	Weiland	4b
1700	De katholieke kerk	1	350	0	950	Binnendijks	Grasland	5
1680	De katholieke kerk	1	350	0	950	Binnendijks	Grasland	5
1784	Wed. Bartolomeus Nicolaasz.	0	160	0	160	Buitendijks	Huis en erf	6
1740	Bartolomeus Nicolaasz.	0	160	0	160	Buitendijks	Huis en erf	6
1700	Nicolaas Juliusz.	0	160	0	160	Buitendijks	Huis en erf	6
1680	Julius	0	160	0	160	Buitendijks	Huis en erf	6

Afb. 30: De afgekaderde rechthoeken en cijfers rechts geven een gekoppeld perceel aan. De percelen die niet bij elkaar gegroepeerd raken hebben dus fluctuaties gekend. De kleuren geven aan waar overeenkomsten te vinden zijn. Met name de jaartallen zijn hierin cruciaal. Zie bijvoorbeeld bij de roze landen dat in 1680 en 1700 twee percelen samen de 4 morgen en 250 roeden maken van een land in 1740 en 1784. Bij de gele en groene landen heeft juist een opdeling plaatsgevonden. De oranje kleur geeft aan dat bij de percelen die gekoppeld of opgedeeld zijn een fenomeen als de overmaat aan het licht kan komen. Zie voor meer uitleg over laatstgenoemde maat verderop in deze tekst.

## Medemblik

Het onderzoek naar het kunnen koppelen van Medemblicker prekadastrale percelen aan het oudste kadaster strandde vanwege gebrek aan voldoende eigenaar- en perceelgegevens. Daarnaast vormde de onduidelijkheid over de landmaat een dusdanig groot struikelblok dat het zeer lastig was vast te stellen of percelen wel als dezelfde zijn te identificeren. Ook niet met behulp van allerlei andere overeenkomende gegevens was dit voldoende betrouwbaar. Het uitgebreide onderzoek naar de zeventiende- en achttiende-eeuwse bronnen in Spanbroek toonde in ieder geval aan dat het verbinden van landerijen goed mogelijk is als de *administratieve* perceelgrootte niet verandert. Daarom is nog een bescheiden poging ondernomen een aantal bronnen uit het Medemblicker oud archief hierop te analyseren. Het beschikbare materiaal met betrekking tot de landerijen onder Medemblik is beperkt. Een serie kohieren van de verponding strekkende de periode van 1601 tot 1816 bevatten grotendeels informatie over de huizen in de stad.<sup>135</sup> Er bestaat wel een legger van de ongebouwde eigendommen uit 1722: een fraaie bron met veel bijzondere veldnamen. De oppervlakte van landerijen wordt apart gecategoriseerd in dijkmaat en molenmaat, ook is er een rubriek voor de verponding alwaar de huurwaarde in is vermeld.<sup>136</sup>

Opmerkelijk is het gebruik van een oppervlaktemaat genaamd 'weijststal'. Achterin de legger van 1722 staat dat deze eenheid bestaat uit 48 roeden en dat 12 ½ weijstallen samen een morgen maken.<sup>137</sup> Een simpele rekensom leert dat er dus 600 roeden in een morgen gaan, waardoor een afwijking van landmaat met andere bannen in het ambacht niet waarschijnlijk is. Om te analyseren of over een langere periode dezelfde landmaat is gebruikt, zijn van een aantal instituties de grondbezittingen ter vergelijking in kaart gebracht. De gegevens uit de kohieren van 1602 en de leggers van 1722 en 1828 zijn verwerkt in bijlage 2.<sup>138</sup> Op basis van veldnamen zijn meerdere landerijen aan elkaar verbonden, waarna een analyse van de gehanteerde oppervlaktematen niet tot overtuigende overeenkomsten leidde. In een aantal gevallen zijn exacte overeenkomsten op te merken tussen de molenmaat in 1722 en de landmaat van 1828: bijvoorbeeld bij de cappelerij van Oostwoud en een aantal landen van het gasthuis en armenhuis. Ook de stadsfortificatie heeft dezelfde grootte. Vanuit 1722 de sprong naar 1602 maken is slechts in een beperkt aantal situaties mogelijk. De oppervlakte-vloek die de koppeling tussen de jongste prekadastrale legger en het oudste kadaster onmogelijk maakte, lijkt tevens te rusten op de vroegmoderne Medemblicker bronnen. Het gegeven dat in de legger van 1828 meerdere landen in een gebied bij elkaar worden opgeteld maakt het verbinden eveneens gecompliceerd. Een systematische aanpak gelijk Spanbroek is daarom een onmogelijke opgave.

---

<sup>135</sup> OAM, zie de niet-chronologische inventarisnummers geschaard onder de categorie 'Kohier der verponding', steekproefsgewijs zijn bergnr. 894 en 895 bekeken.

<sup>136</sup> OAM, bergnr. 893.

<sup>137</sup> OAM, bergnr. 893, fol. 81.

<sup>138</sup> Dit is gedaan voor de stedelijke memorievoogden, de rooms-katholieke kerk, het gasthuis en het armenhuis cq. de armenvoogden. Zie voor de bronvermelding bijlage 2.

## ***De stede Westwoud***

Via de leggers van ongebouwde eigendommen uit 1842 zijn in Westwoud, Binnenwijzend en Oudijk percelen direct te koppelen met de prekadastrale administraties. Voor de banne Westerblokker was dit eveneens het geval. Wederom is steekproefsgewijs onderzocht of de landmaten in de vroegmoderne boekhoudingen overeenkomen. Wegens tijdgebrek is dat niet voor alle dorpen uit de voormalige stede gedaan, slechts voor Westwoud en Binnenwijzend. Op deze plaats vindt ook geen uitgebreide beschrijving plaats van het bronnenaanbod, daarvoor verwijs ik naar de bronnenmatrix in bijlage 3. Van het eerstgenoemde dorp zijn minimaal drie vroegmoderne leggers aanwezig, strekkende van 1687 tot 1760. Op basis van een vergelijking van de bezittingen van de gereformeerde armen van Westwoud is te constateren dat de gebruikte landmaten in de leggers overeenkomen. Tevens is dat het geval met een serie kohieren en een speciale legger voor Binnenwijzend.<sup>139</sup> Hierdoor kunnen de oppervlakten (mits ongewijzigd) rechtstreeks aan de legger van 1842 worden verbonden.<sup>140</sup> Van laatstgenoemd dorp is overigens een stoelboek uit 1607 beschikbaar die alleen al vanwege de bloemrijke opmaak het beschouwen waard is.<sup>141</sup>

## ***'Overmaat' en de administratieve perceelgrootte***

Nu is aangetoond hoe men systematisch de Spanbroeker landerijen (en huizen) kan koppelen is het zaak nog kort stil te staan bij de term 'overmaat'. In de serie leggers zijn sommige landen geheel of gedeeltelijk onder deze categorie geplaatst. Overmaat wordt onder andere vermeld in de totaalstaten van de leggers tussen 1696 en 1784 naast 'binnen', 'buyten' en 'caag' (zie ook afbeeldingen 24 t/m 27). In tegenstelling tot de drie laatstgenoemde categorieën verraadt 'overmaat' niets over de geografische ligging, waardoor het een belemmering vormt bij het systematisch groeperen en onderscheiden van percelen. In de specifieke bezitsoverzichten van eigenaren kan de overmaat onderscheiden worden als roeden in derde oppervlaktekolom. Zowel bij gebouwde als ongebouwde eigendommen duikt het verschijnsel op. Wellicht bestaat er een relatie met een belastingvrijstelling: in 1784 heeft Josip Elswijk bij zijn huis een stukje grond zónder huurwaarde van 40 roeden overmaat genaamd 'het erf zonder landschot'<sup>142</sup>

Andere eigenaren bewijzen echter het tegendeel. Er zijn ook stukken overmaat waar wél een huurwaarde aan is verbonden. Zo bezaten de erven Claas Cos buitendijks een stuk grond van 1800 roeden genaamd 'd' nieuwe weg'.<sup>143</sup> Ook Aafje Groenveld ontsprong de dans niet voor 'het erf van Trijn Dirks vrij erf' van 50 roeden overmaat.<sup>144</sup> Rens Sluys moest de knip trekken voor 'de weydt agter 't huijs' van 500 roede 'binnen'-maat en 100 roede overmaat, alsook voor een drietal andere weiden die hij bezat.<sup>145</sup> De overmaat werd ook op buitendijkse gronden toegepast, getuige 'de groene ackers en blokjes van 5 stukjes aaneen' van Cornelis Broertjes.<sup>146</sup> Een stuk land dat 'het erf zonder landschot' of 'vrij erf' wordt genoemd zou mogelijk slechts verwijzen naar een situatie uit het verleden. Na het nieuwe gewestelijke redres van de verponding uit 1730-1732 werd het mogelijk dat na sloop van een huis ook de verpondingsplicht over het erf verviel, tot die tijd was dit niet het geval.<sup>147</sup> Wellicht zijn er na deze periode diverse stukjes grond geweest waar eens een huis op stond en die daardoor in de volksmond dergelijke namen gingen dragen.

<sup>139</sup> SGW, inv. 134 t/m 139 en 171, zie in deze bronnen de landerijen van de gereformeerde armen te Westwoud.

<sup>140</sup> Zie ter controle ook nog het gemeentelandje van 350 roeden in de Houterpolder en de twee weilanden van de gereformeerde armen. De oppervlakte is conform onder meer een stoelboekje van Binnenwijzend uit 1785. (SGW, inv. 181 [ongefolieerd] en inv. 929, art. 1 en 6). Zie het landje van 150 roeden van de katholieke kerk van Binnenwijzend voor de overeenkomst met de legger van 1828 (SGW, inv. 654, art. 129; inv. 178, gecategoriseerd onder de derde kavel; inv. 181, ongefolieerd).

<sup>141</sup> SGW, inv. 178.

<sup>142</sup> OAS, inv. 250.12, fol. 3r;

<sup>143</sup> OAS, inv. 250.12, fol. 63r.

<sup>144</sup> OAS, inv. 250.12, fol. 64r.

<sup>145</sup> OAS, inv. 250.12, fol. 67v; 68r.

<sup>146</sup> OAS, inv. 250.12, fol. 80r.

<sup>147</sup> Boon, *Bouwers van de zee*, 16-17; Groen, 'Verpondingen op het Hollandse platteland', 63-65.

Een verklaring voor de overmaat zal waarschijnlijk in de praktische hoek te vinden zijn, wellicht fungeerde de maat als administratieve 'smeerolie' voor de administrateurs van de banne. Zoiets lijkt niet overbodig gezien de diverse gehanteerde quota en variërende belastingplichtigen. Een bescheiden tabel laat zien dat de banne-oppervlakte afhankelijk was van de belasting of heffing waaraan Spanbroek contribueerde. Ieder jaar tastte het dorp weer diep in de buidel: verponding, dijkgeld, koggegeld, de Hondsbossche zeewering, etc. Hiervoor heeft de banne een nauwgezette administratie onderhouden, waarin het tevens noodzakelijk was dat goed geadmistreerd stond dat niet iedereen belastingplichtig is voor alle heffingen. Als men de banne-oppervlakten ter hand neemt is immers ook te zien dat per quota de morgentalen verschillen. Heeft het bannebestuur door middel van aanpassing van de perceelsoppervlakten fluctuaties in het landschap of omslagen verwerkt? Gelijk aan het gebruik bij de Rijnlandse morgenboeken en Groninger kerspelen?<sup>148</sup> Niet voor niets zal de invoering van het kadaster in Spanbroek tot zoveel commotie hebben geleid. Het hanteren van diverse oppervlakten voor hetzelfde dorp leidt onvermijdelijk tot tegenstrijdigheden als er ineens slechts één maat leidend wordt. Wat verder opvalt aan de leggers is dat er meermaals schijnbaar afgeronde getallen in voorkomen. Zo werd 'de nieuwe weg' van weduwe Wit voor enkel 1800 roeden aangeslagen. Het is opmerkelijk dat een land tot op de el precies 3 morgen groot is, en dan ook nog louter in overmaat. Bij de 5 morgen en 150 roeden van het Hubertuslandje werd 300 roeden overmaat gerekend, terwijl dit in de kohieren van de tiende penning enkel 5 morgen en 150 roeden groot was.<sup>149</sup> Bovendien zijn er diverse landerijen die 1 morgen, 150 roeden, 3 morgen, 400 roeden of andere exacte getallen groot zijn.<sup>150</sup>

Tabel 2: De banne-oppervlakte van Spanbroek voor verschillende heffingen tussen 1539 en 1865.

Jaartal	Aantal morgen omslag voor Spanbroek	Doeleinde	Bron
1539	1192 (in een ander handschrift is dit later veranderd in 1061 mrg.)	Hondsbossche zeewering	VNK, inv. 444
1632	1061 morgen, 215½ roeden.	Verponding	De Bruin (2015).
1683	1075	Idem	Idem
1696	1071 (1123 mét overmaat)	Verponding e.a.	OAS, inv. 250.03, fol. 150r.
1732	1066	Diversen	VNK, inv. 444
1784	1071 (1123 mét overmaat)	Verponding e.a.	OAS, inv. 250.12, na fol. 288.
1828	1232	Diversen	GAS, inv. 537, laatste pagina
1865	1165	Dijkgeld	VNK, inv. 468.
1865	1150	Koggegeld	Idem
1865	852 (is excl. de Kaag)	Molengeld	Idem
1865	12706026 m2	Dijk- en koggegld.	Idem

Afrondingsverschillen, herverkaveling, aangepaste perceelsgrenzen of conflicten over de berekende oppervlakte: er zal op enigerlei wijze administratief in moeten zijn voorzien. Onvermijdelijk is er contradictie ontstaan tussen statische oppervlaktemetingen en veranderingen die in de praktijk plaatsvonden. De vermoedens worden kracht bijgezet door de in het eerste hoofdstuk aangehaalde brief die de Spanbroeker gemeentesecretaris naar Gedeputeerde Staten stuurde over de heffing van de ambachtlasten naar de oude quota. Deze eigenwijze houding van de Vier Noorder Koggen leverde 'zeer veel bezwaar [op] uit aanmerking der onnauwkeurigheid en duisterheid der oude schotboeken,<sup>151</sup> als zijnde het, met de beste wil en het oplettendst en nauwkeurigst onderzoek, niet mogelijk is daaruit een kohier op te maken, waarvan men overtuigd kan zijn, alle contribuabelen naar waarheid en volgens regt en billijkheid te hebben aangeslagen'. Dat het gemeentebestuur een aantal jaren daarvoor nog fel pleitte voor de voormalige landmaat blijft tactisch onvermeld in het epistel. Ondanks dat geeft de secretaris de hedendaagse lezer een onthullend kijkje in de keuken van de prekadastrale onroerendgoed-administratie.<sup>152</sup>

<sup>148</sup> Zie hoofdstuk 1 voor de achtergrondinformatie over de Groninger kerspelen en Rijnlandse morgenboeken.

<sup>149</sup> Dit komt in volgende hoofdstuk uitgebreid aan bod.

<sup>150</sup> Zie o.a.: OAS, inv. 250.08, fol. 59r en 101v; en inv. 250.10, fol. 117r.

<sup>151</sup> Met de 'schotboeken' worden de leggers bedoeld.

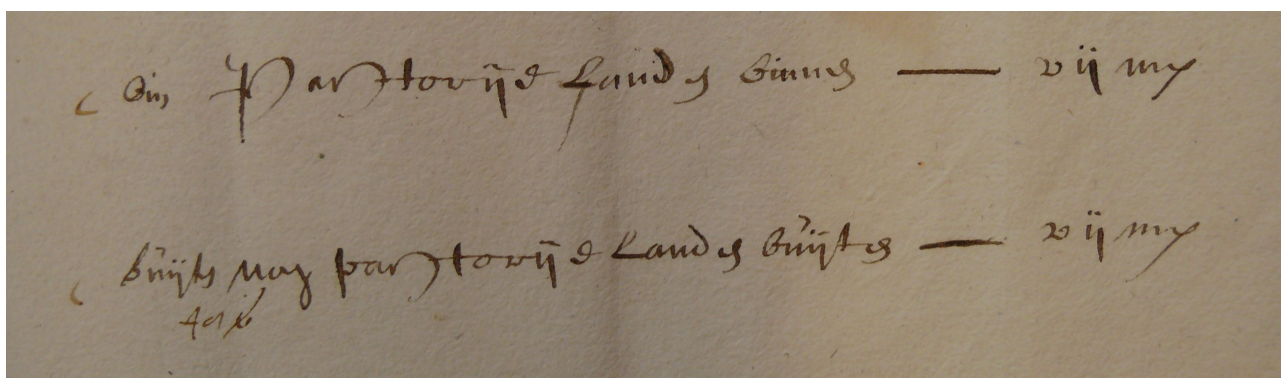
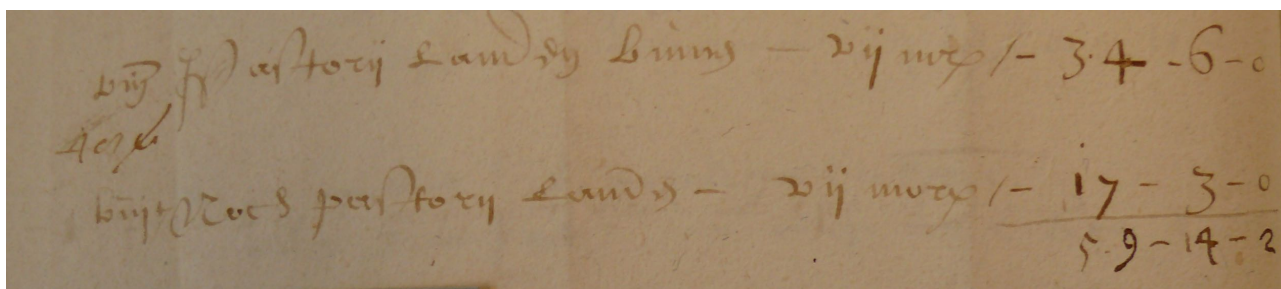
<sup>152</sup> GAS, inv. 732.



## Hoofdstuk 4: Stappen naar de zestiende eeuw

### Spanbroek en de kohieren van de 10<sup>e</sup> penning

Vanuit de legger van 1634 het gat overbruggen naar 1562, het laatste van de drie jaren dat in Spanbroek de tiende penning werd geheven, is verre van eenvoudig. Voor het gros van de huizen en landerijen uit 1634 is het niet mogelijk deze een-op-een terug te vinden in een oudere eigendomsboekhouding. De tiende penning is in Spanbroek geheven in de jaren 1555, 1557 en 1562. Adel en geestelijkheid ontsprongen daarbij niet de dans: daarom zijn er enige mogelijkheden verbindingen te leggen tussen 1632 en 1562 en verder.<sup>153</sup> In de dorpsarchieven bevinden zich meerdere overzichten waarin 'kercke landen ende wegen' zijn opgesomd. Van vóór 1634 zijn er twee overzichten beschikbaar: uit 1605 en 1608. Alvorens de richting van de zestiende eeuw op te gaan zal het bezit eerst aan de oudste leggers verbonden worden. Deze verbinding is niet ineens te maken: in zowel 1634 als 1640 wordt de kerk aangeslagen voor 7 morgen binnendijkse en 7 morgen buitendijkse landen als hun totale bezit (zie afb. 31 en 32).<sup>154</sup> Hun bezittingen worden in de legger van 1683 nader gespecificeerd (zie afb. 33). Daarin komt het totaal op 6 morgen en 450 roeden binnendijks en 7 morgen en 150 roeden buitendijks. In beide gevallen wijken de gegevens dus 150 roeden af van de aantallen uit de jaren daarvoor.<sup>155</sup>



Afb. 31 (boven) en 32: Morgentalen van de kerkgoederen in 1634 (boven) en 1640.<sup>156</sup>

<sup>153</sup> J.A.M.Y. Bos-Rops, 'De kohieren van de gewestelijke belastingen in Holland', 18-36.; De heffingsjaartallen hadden betrekking op de verordeningen van respectievelijk 1553, 1556 en 1561.

<sup>154</sup> OAS, inv. 250.02, fol. 68r; OAS, inv. 250.01; ongefolieerd.

<sup>155</sup> OAS, inv. 250.03, fol. 48v.

<sup>156</sup> OAS, inv. 250.02, fol. 68r; OAS, inv. 250.01; ongefolieerd.

In de legger van 1683 wordt wél een specificatie gegeven, waaruit blijkt dat het gros van de landerijen uit 1605 ca. tachtig jaar later nog altijd kerkbezit was. De perceelsoppervlakten komen overeen: zoals 'de weijt achter der predicants huijse' (zie land A op afb. 33). De grootte was 2 morgen en 300 roeden, gelijk 'die predicants weijd gelegen achter sijn huijse groot twee morgen ender een haelf' uit 1605.<sup>157</sup> De vier zaadakkertjes gelegen aan het Slimpad (landen B t/m E) sluiten ook naadloos op elkaar aan. Nauwkeurige bestudering van beide administraties leert dat de collecteur in 1605 aan de noordzijde van het pad zijn werk aanving en zijn ambtsgeenoot in 1683 vanaf de andere zijde. Bij de buitendijkse landen F t/m I komen de lokalisering en morgentalen eveneens overeen. Slechts vier landerijen zijn niet direct te koppelen op basis van naamgeving. De roedenaantallen komen desondanks overeen met die van 1605. Omdat bekend is dat de collecteur van 1605 vanuit noordelijke richting administreerde, zijn tezamen met de overeenkomende morgentalen ook landerijen K en J te verbinden. Slechts twee landen uit 1605, van respectievelijk 900 en 650 roeden groot, zijn niet met zekerheid te koppelen aan 1683.<sup>158</sup>

A	6083: Om de weijt achter de predicants huijs	2 300		
	6083: Om de weijt voor Jan de Witte	1 300		
	1605: Om de huijs in de weijt achter de huijs van griedt	150		
E	6083: Om de huijs in de weijt achter de huijs van griedt 1605: Om de huijs in de weijt achter de huijs van griedt 1605: Om de huijs in de weijt achter de huijs van griedt	200		
D	6083: Nooy een Aldaar	250		
C	6083: Nooy een Aldaar	300		
B	6083: Een saad acker tegen over de laastste bevoorden tpat	150		
J	6083: Nooy een Acker in Germent Slott	200		
K	1605: Nooy een Acker bevoorden in duaan 1605: Nooy een Acker bevoorden in duaan 1605: Nooy een Acker bevoorden in duaan	400		
	1605: Nooy een Acker bevoorden in duaan 1605: Nooy een Acker bevoorden in duaan 1605: Nooy een Acker bevoorden in duaan	450	34	6
	1605: Nooy een Acker bevoorden in duaan 1605: Nooy een Acker bevoorden in duaan 1605: Nooy een Acker bevoorden in duaan	450	4	13
	1605: Nooy een Acker bevoorden in duaan 1605: Nooy een Acker bevoorden in duaan 1605: Nooy een Acker bevoorden in duaan	0	30	12
F	6083: Om de huijs in de weijt achter de huijs van griedt	2 50		
G	6083: Nooy pastory met huijs van griedt	400		
H	6083: in de weijt	300		
i	6083: Om de huijs in de weijt achter de huijs van griedt	4		
	1605: Om de huijs in de weijt achter de huijs van griedt	150	17	3
		14 0	51	9

Afb. 33: Grondbezit van de kerk van Spanbroek in 1683.<sup>159</sup>

<sup>157</sup> OAS, inv. 250.03, fol. 68r; OAS, inv. 123, eerste stuk in het pakket gedateerd 7 oktober 1605, ongefolieerd.

<sup>158</sup> Ibidem.

<sup>159</sup> OAS, inv. 250.03, fol. 48v.

Dat er op twee landen na weinig fluctuatie zat in het kerkbezit bewijzen de kohieren van de tiende penning. De kerk had in 1562 niet bijzonder veel meer of minder bezit dan ca. veertig jaar later. Meerdere personen werden aangeslagen voor grond dat zij pachtten van de kerk. Zelf betaalde de pastoor 6 stuivers voor zijn op 3 carolusgulden getaxeerde huis.<sup>160</sup> Binnendijks werd hij aangeslagen voor 3 morgen 'saedlantd' en 4 morgen 'weijlant'.<sup>161</sup> Vermeldenswaardig is dat Jan Jansz. Schout (die we ook al tegenkwamen als eigenaar van de herberg) van de pastoor '[heeft gehuurd] cappelerie landen groot met sadelant weijlant ende hoeijlant 7 morgen'. Tot welk fonds deze gronden behoorden is onbekend.<sup>162</sup> Het is niet ondenkbaar dat het gaat om de 3 om 4 morgen waarvoor de pastoor belastingplichtig was: het totaal van de 7 morgen waarvoor de kerk in 1634 verponding betaalde. Datzelfde geldt voor de 7 morgen hooiland in het buitendijkse gebied: de getallen in 1562, 1632 en 1640 komen volledig overeen.<sup>163</sup>

Ook in de kohieren van de voorgaande jaren verschijnen dezelfde aantallen. Hoewel de protestantse oppositie de Westfriese contreien nog moest bereiken worstelde de kerk alvast met een andere tegenwind. In de kohieren van 1557 is te lezen de pastoor betaalde voor 'een zeer oudt huis halff affgewaijt'. De beroerde staat had overigens geen invloed op de waarde: die bleef staan op de drie carolusgulden die ook in 1555 al golden. Het grondbezit in 1557 was wederom 7 morgen binnendijks en 7 morgen buitendijks. In dit jaar zijn ook de uitstaande renten van de parochie belast.<sup>164</sup> In 1555 wordt melding gemaakt van het voor de kerk jammerlijke gegeven dat zij 'oock nu [behoorde] te texeerre' over 3 carolusgulden voor het huis en over 14 morgen land 'liggende in de banne van spanbrouck'. De uitstaande renten van de kerk waren in totaal 46 carolusgulden aan drie mannen uit Hoorn.<sup>165</sup>

### ***Medemblik en de stede Westwoud***

Ik heb niet meer uitgebreid onderzoek gedaan naar de Medemblikker kohieren van de tiende penning. De andere perioden hebben al aangetoond hoe ingewikkeld de gegevens op elkaar zijn aan te sluiten bij de landerijen onder de stad. De gebruikte landmaat zal vermoedelijk wel dezelfde zijn geweest, maar fluctuaties in oppervlakten maken een systematische aanpak onmogelijk. Een bescheiden poging is ondernomen om het bezit van de Medemblikker memorievoogden te vergelijken. Van hun zeventien bezittingen in 1544 is slechts één perceel eventueel direct te verbinden. Dat is het landje van 200 roeden 'bijde dengbreck' die wellicht doorgaat voor 'willem kistemakers weyd benoorden dingbreck' uit 1602. Bij de andere bezittingen van de memorievoogden zijn op basis van naam of oppervlakte geen verbindingen mogelijk.<sup>166</sup>

Een soortgelijke steekproef is verricht in de kohieren van de tiende penning voor de bannen uit de stede Westwoud. Aldaar is te constateren dat in Binnenwijzend in het jaar 1555 het Mariaklooster van Hoorn werd aangeslagen voor een land van 6 morgen en 100 roeden. Vermoedelijk is dat hetzelfde bezit als de grond van 'die bagijne' in het stoelboek van het dorp uit 1607.<sup>167</sup> Uiteraard is één voorbeeld wat schamel maar er is geen reden om de mogelijkheid tot koppelingen te betwijfelen. Immers kan dit gezien worden in het licht van de eerder getrokken conclusie dat de landmaat in de verschillende boekhoudingen van latere dato steeds dezelfde is. In de bronnenmatrix is een overzicht gegeven van de inventarisnummers van de kohieren voor iedere banne uit de stede. De bronnen zijn zeker het naspeuren waard, alleen al vanwege de vele bijzondere verslagleggingen. Zo is over de banne Oudijk te lezen dat het land in 1555 'seer ongelijck van duecht' was. De daling van het maaiveld leek zijn tol te hebben geëist aangezien 'daer veel wielantd [is geweest] dat nu een seer snood graslandt [is] waar seer weijnich vrucht van comt'. Gelukkig hoefde echter niet iedere boer op een houtje te bijten want 'in [dese polder is oock wel een deel] goet lant gelegen'.<sup>168</sup>

<sup>160</sup> CHL, inv. 1447, fol. 6v (1562).

<sup>161</sup> CHL, inv. 1447, fol. 24r; 26r (1562).

<sup>162</sup> Ibidem, fol. 26r.

<sup>163</sup> CHL, inv. 1447, fol. 32r; OAS, inv. 250.01, ongefolieerd; inv. 250.02, fol. 68r.

<sup>164</sup> CHL, inv. 1447, fol. 6v; 20v; 38r. (1557).

<sup>165</sup> Ibidem, de eerste en tweede pagina en fol. 3v, 11r en 21r.

<sup>166</sup> CHL, inv. 1439, ongefolieerd; OAM, bergnr. 894, ongefolieerd.

<sup>167</sup> CHL, inv. 1420, fol. 14v; SDW, inv. 178, ongefolieerd.

<sup>168</sup> CHL, inv. 1455, fol. 29r.

## **Samenvatting en conclusie**

Het centrale doel van dit onderzoek was het verkrijgen van kennis over de mogelijkheden en onmogelijkheden om Westfries kadastrale percelen te verbinden aan prekadastrale onroerendgoed-administraties. Het Westfries Archief wenste beter zicht te hebben op de aard, volledigheid en bruikbaarheid van de regionale bronnen – in het bijzonder met betrekking tot landerijen. In de voorgaande hoofdstukken is een bescheiden inventarisatie ondernomen aan de hand van een casestudy naar een aantal bannen uit de twee ambachten van oostelijk Westfriesland. Op hoofdlijnen heeft dit geresulteerd in de constatering dat de mogelijkheden zeer afhankelijk zijn van het lokaal beschikbare bronnenmateriaal. Daarbij is niet zozeer de hoeveelheid en diversiteit aan bronnen relevant, maar de mate waarin de gegevens op elkaar aansluiten. Op zijn minst is de aanwezigheid van een legger noodzakelijk voor zowel de verbinding met het oudste kadaster als het overbruggen van een ruime periode vóór 1832. Een systematische aanpak van het een-op-een koppelen van verschillende administraties acht ik bij gebrek aan dit type bron zelfs onmogelijk. Met louter kohieren of gaarboeken zal het leggen van verbindingen evenzeer een moeizame opgave worden.

Desondanks is de beschikbaarheid van een of meerdere leggers geen garantie voor succes. Het beeld vertoeft als landerijen in de beschikbare bronnen op afwijkende wijze zijn gespecificeerd. De perceels-grootte valt dan weg als cruciale verbindingsfactor. Ter illustratie: het is niet eenvoudig verschillende kadastrale percelen (onderscheiden binnen één sectie) terug te vinden in een prekadastrale legger als dáárin alle bezit bij elkaar is opgeteld. Het Medemblicker oud archief heeft bijvoorbeeld een aantal leggers die een ruime periode overbruggen, maar mede vanwege laatstgenoemde situatie is het aanleggen van verbindingen verre van eenvoudig. De Spanbroeker boekhouding biedt hiervoor wél de mogelijkheid. Datzelfde geldt voor de onderzochte Drechterlandse bannen: ondanks de schaarste aan prekadastrale leggers zijn de gegevens aaneen te sluiten vanwege een uniforme en specifieke groepering van percelen. Dat biedt in combinatie met een scala aan overeenkomende gegevens (eigenaar, geografische ligging, etc.) goede mogelijkheden voor koppelingen.

De praktische verslaglegging in de voorgaande hoofdstukken helpt de onderzoeker hopelijk op weg bij een poging tot het aaneensluiten van Westfries landerijen. Over de brontechnische mogelijkheden voor de gehele regio is op basis van de onderzochte bannen geen unanieme voorspelling te doen. Het ligt wel in lijn der verwachting dat het koppelen van percelen in het ambacht Drechterland kansrijker is dan in de Vier Noorder Koggen. Post-kadastrale administraties van de polderlasten in de voormalige stede Westwoud bieden in ieder geval een directe koppeling tussen prekadastrale perceelsgrootten en kadastrale aanduidingen. Aangezien de lasten voor het binnenwaterbeheer in de Vier Noorder Koggen centraal werden geïnd zijn door de bannen meerdere quota en oppervlakten gehanteerd. Dat leidt tot onduidelijkheid bij het analyseren van de overgeleverde administraties. Verder is bij het aanvangen van een onderzoek een eerste prioriteit vast te stellen of er gebruik is gemaakt van één prekadastrale landmaat. Als daar geen sprake van is raakt men spoedig op een dwaalspoor tussen morgen, roeden, molenmaat, weijtstallen of overmaat.

In algemene zin is het mijn inziens essentieel bekend te zijn met het fiscaal-administratieve karakter van onroerendgoed-gegevens: dit heeft namelijk consequenties voor de representativiteit daarvan. Ongetwijfeld zullen de prekadastrale perceelsoppervlakten bij benadering overeenkomen met de werkelijke areaaloppervlakte – maar de vele afgeronde getallen laten ruimte voor gereede twijfel over de exactheid van de gegevens. Ongeacht de omrekenfactor kunnen prekadastrale afmetingen nimmer zonder voorbehoud in vierkante meters worden uitgedrukt. Voor een koppeling van prekadastrale aan kadastrale percelen is zekerheid over de ware grootte echter niet strikt noodzakelijk. Als een stuk grond in 1828 en 1832 door tijdgenoten als hetzelfde is onderscheiden, veranderen toegeschreven *administratieve* maten en oppervlakten niets aan de *werkelijke* omvang. De hedendaagse koppeling van zo'n perceel voor een digitale toepassing blijft daarom prima te verantwoorden: zolang men maar de context benadrukt dat die verbinding stoelt op een administratieve basis.



Evengoed zou ik willen pleiten voor meer algemeen besef van de contradictie die schuilt in de verschillende geadmistreerde areaal- en/of perceelsoppervlakten. Het is niet uit te sluiten dat in de Westfrieze bannen behoefte was aan een administratieve smeerolie om fluctuaties in huizen- en grondbezit soepel te kunnen inpassen in statische quota. Dit had zich eventueel, op soortgelijke wijze als bij de Rijnlandse morgenboeken, kunnen vertalen in aanpassing van oppervlakten om de belastingaanslag te wijzigen. Oftewel: was de Spanbroeker overmaat een middel om de 'duisterheid der oude schotboeken' de baas te zijn? Met de huidige informatie moet ik dat antwoord helaas schuldig blijven. Het is evenwel belangrijk dat kennisvergaring over fiscale bronnen niet in de marge van de geschiedwetenschap blijft hangen. Historici leiden immers conclusies af uit de prekadastrale gegevens van huizen en landerijen, bijvoorbeeld voor sociaal-economische studies. Zij moeten zich bewust zijn van zaken als verschillende landmaten, statische huurwaarde of de relatie tussen quota en perceeloppervlaktes. De consequenties van de invoering van het kadaster reiken daarom verder dan de negentiende-eeuwse wereld van opstandige Westfrieze boeren en overspannen gemeentebestuurders.

## **Bronnen en literatuur**

### ***Gebruikte afkortingen***

CHL	Collectie Handschriften en Losse archivalia (0216)
CSB	Collectie Stilstaand Beeld (0354-01)
DGB	Dorp en Gemeente Blokker (0403)
GAM	Gemeentearchief Medemblik (0716)
GAS	Gemeentearchief Spanbroek (1049)
OAS	Oud Archief Spanbroek (1048)
OAM	Oud Archief Stad Medemblik (0715-01)
SGW	Stede en Gemeente Westwoud (0094)
VNK	Archief van het ambacht de Vier Noorder Koggen (1558)

### ***Literatuur***

Amstel-Horák, M.H.V. van, 'De morgenboeken van Rijnland', in: G.A.M. van Synghel, *Broncommentaren 4. Bronnen betreffende de registratie van onroerend goed in Middeleeuwen en Ancien Régime* ('s-Gravenhage 2001) 235-276.

Beenhakker, J.J.J.M., *Historische geografie: landschap en nederzetting* (Zutphen 1989).

Bieleman, J. *Boeren op het Drentse zand 1600-1900. Een nieuwe visie op de 'oude' landbouw* (Wageningen 1987).

Boon, P.A., *Bouwers van de zee. Zeevarenden van het Westfrieze platteland, c. 1680-1720* ('s-Gravenhage 1996).

Boonstra, O., & A. Schuurman, 'Vormen van GIS. Hoe GIS de alfawetenschappen kan veranderen' in: O. Boonstra & A. Schuurman (red.), *Tijd en ruimte. Nieuwe toepassingen van GIS in de alfawetenschappen* (Utrecht 2009) 20-37.

Bos, N., 'De memories van successie. Een veelbelovende bron voor veelsoortig onderzoek', in: *Spiegel Historiael* 24 (1989) 120-126.

Bos-Rops, J.A.M.Y., 'De kohieren van de gewestelijke belastingen in Holland, 1543-1579' in: *Historisch Tijdschrift Holland* 29 (1997) 18-36.

Bruin, J. de, 'In de ban van het ambacht. Institutionele geschiedenis van de Drechterlandse zeedijken' [manuscript, juni 2015].

Bruin, J. de, 'Staatsrechterlijke wanschepsels of grafelijk vernuft? Westfrieze plattelandssteden van hun ontstaan tot hun opheffing in 1811' in: *Geschiedenis van Abbekerk-Lambertschaag. Jaarboek 2014* (2014) 36-54.

Bruin, J. de, 'Respect voor recht en orde. De geschiedenis van een zestiende-eeuwse kaart uit het stadsarchief van Hoorn ontrafeld', in: D. Aten, W. Messchaert, H. de Raad (red.), *Binnendijks en buitengaats. Liber amoricum voor Jan T. Bremer* (Schoorl 2012) 29-36.

Bruin, J. de, 'Een Siamese tweeling: Wervershoof en Hoog- en Laag Zwaagdijk' in: *De Skriemer* 2 (1998) 45-52.

- Bruin, J. de, 'Bannen en mannen in de stede Abbekerk', in: *West-Frieslands Oud en Nieuw* 62 (1995) 23-46.
- Feikens, J. & H. Mol, 'Historische data ruimtelijk ontsluiten. De vectorisering, digitalisering en verrijking van het oudste kadaster als infrastructuur voor een historisch GIS van Amsterdam: werk in uitvoering', in: *GIS magazine* 10.4 (2012) 10-12.
- Gerding, M.A.W., *Dorpsgeschiedenis. Bewoning en bewoners* (Zutphen 1992).
- Groen, A., 'Verpondingen op het Hollandse platteland: bron voor de lokale en regionale sociaal-economische geschiedenis. Het voorbeeld van Uitgeest (1690-1788)' in: *Historisch Tijdschrift Holland* 28 (1996) 63-81.
- Hameleers, M., *West-Friesland in oude kaarten* (Wormerveer 1987).
- Heere, E., *GIS voor historisch landschapsonderzoek. Opzet en gebruik van een historisch GIS voor prekadastrale kaarten* (Utrecht 2008).
- Keverling Buisman, K. & E. Muller, *Kadaster-gids. Gids voor de raadpleging van hypothecaire en kadastrale archieven uit de 19<sup>e</sup> en de eerste helft van de 20<sup>e</sup> eeuw* ('s-Gravenhage 1979).
- Kooiman, D., *De zeekeringen en waterschappen van Noord-Holland. Derde uitgaaf* (Alphen aan den Rijn 1936).
- Kruizinga, P., 'De kadastrale legger en aanverwante bronnen, 1812-1990' in: G.A.M. van Syngel (red.), *Broncommentaren 3. Bronnen betreffende de registratie van onroerend goed in de negentiende en twintigste eeuw* (Den Haag 1997) 17-74.
- Maanen, R.C.J. van, & N.P.J.M. Bos, *Fiscale bronnen. Structuur en onderzoeksmogelijkheden* (Zutphen 1993).
- Maanen, R.C.J. van, 'Hollandse vermogensheffingen in de zeventiende en achttiende eeuw' in: *Nederlands Archiefblad* 88.1 (1984) 61-72.
- Mol, J.A., *HISGIS Groningen. Opzet, verrijkmogelijkheden en prioriteiten* (Leeuwarden 2010).
- Mol, J.A. & P. Ekamper, 'De kadastrale kapstok. HISGIS Fryslân als model voor een Nederlands basissysteem' in: O. Boonstra & A. Schuurman (red.), *Tijd en ruimte. Nieuwe toepassingen van GIS in de alfawetenschappen* (Utrecht 2009) 198-209.
- Pouls, H.C., *De landmeter. Inleiding in de geschiedenis van de Nederlandse Landmeetkunde. Van de Romeinse tot de Franse tijd* (Alphen aan den Rijn 1997).
- Priester, P., *De economische ontwikkeling van de landbouw in Groningen 1800-1910* (Groningen 1991).
- Schevenhoven, P.F., *Inventaris van de archieven van binnen Drechterland of buiten de Drechterlandse zeedijk gelegen polders* (Hoorn 1996).
- Schevenhoven, P.F., *Inventaris van de archieven van binnen de Vier Noorder Koggen gelegen polders* (Hoorn 1996).
- Schevenhoven, P.F., *Inventaris van de archieven van de bannen in de Vier Noorder Koggen* (Hoorn 1996).

Schevenhoven, P.F., *Inventaris van het archief van het ambacht van Westfriesland, genaamd Drechterland (1198) 1572-1973* (Hoorn 1996).

Schevenhoven, P.F., *Inventaris van het archief van het ambacht van Westfriesland, genaamd de Vier Noorder Koggen (1296)1532-1973* (Hoorn 1996).

Schuurman, A. & O. Boonstra, 'GIS en de alfwetenschappen. De ruimte herondekt' in:  
O. Boonstra & A. Schuurman (red.), *Tijd en ruimte. Nieuwe toepassingen van GIS in de alfwetenschappen* (Utrecht 2009) 8-19.

Stichting Archief Publicaties, *Lexicon van Nederlandse Archief termen* ('s-Gravenhage 1983).

Verhoeff, J.M., *De oude Nederlandse maten en gewichten* (Amsterdam 1983).

Vrankrijker, A.C.J. de, *Geschiedenis van de belastingen* (Bussum 1969).

Vries, G. de, *Iets over het hoogheemraadschap van den hondsbossche en duinen tot Petten* (Hoorn 1856).



## Bijlage 1: Omgerekende landmaten

Art.nr. in kadaster	Art.nr. in Igr. 1821	Percelen Medemblik Eigenaar	Perceelnr. Kadaster	Geografische ligging/ naam in legger 1821	Type grond in legger	Type grond in kadaster	Oppervlakte oude landmt.		Totaal aantl. roeden	m <sup>2</sup> in de					
							Morgen	Roeden		Medemblkr. landmaat	Drechterld. roede	Rijnlandse roede	Amstrdm. landmaat	Oppervlkt. kadaster m <sup>2</sup>	Gedeeld voor roeden
428	203	Gerrit Weel	B249	Vliet	Bouwland	Bouwland	0	180	180	2736	2765	2554	2434	2780	15,44
131	48	Dirk Groot	C63	Ligtewater	Weiland	Bouwland	1	348	948	14410	14561	13452	12817	2270	2,39
94	42	Jacob Dunselman	C181 en 182	Vlietsbrug	Weiland	Weiland	2	234	1434	21797	22026	20348	19388	32530	22,68
183	205	Roomse Kerk v. W'hoof	C89	Mossloot	Weiland	Weiland	2	324	1524	23165	23409	21626	20604	26210	17,20
8	132	Armen van Oudkarspel	B181	Doeze	Weiland	Weiland	1	462	1062	16142	16312	15070	14358	25500	24,01
26	131	Bootsgezellenbeurs	C163	Braake	Weiland	Weiland	1	246	846	12859	12995	12005	11438	16560	19,57
		van Opperdoes	C164	Braake	Weiland	Weiland	1	156	756	11491	11612	10728	10221	15420	20,40
			C223	Braake	Weiland	Bouwland	0	416	416	6323	6390	5903	5624	9340	22,45
262	119	Hendrik van der Molen	C143-145	Brake	Weiland	Weiland	4	555	2955	44916	45389	41931	39952	45900	15,53

### Art.nr. in kadaster Igr. 1828 Percelen Spanbroek

109	82	Pieter Leeuw <sup>1</sup>	Zie opm. 3	Kagerpolder	Grasland	[invullen]	15	199	9199	139825	141297	130534	124370	142780	15,52
115	88	Cornelis Mettes	C148+225-226	Kagerpolder	Grasland		5	362	3362	51102	51640	47707	45454	51280	15,25
3	95	De gemeene armen Obdam	C15	Kaag	Grasland		3	211	2011	30567	30889	28536	27189	30940	15,39
			C52	Kaag	Grasland		1	235	835	12692	12826	11849	11289	13180	15,78
			C58	Kaag	Grasland		1	237	837	12722	12856	11877	11316	13190	15,76
82	32	Roomse Kerk te Zwaag <sup>2</sup>	A240 en -242	Binnendijk	Grasland		5	354	3354	50981	51517	47593	45346	53430	15,93
58	39	Pieter Heddes	A182	Binnendijk (1 perceel)			1	150	750	11400	11520	10643	10140	16070	21,43
			B23-24	Buitendijk (3 percelen)			9	0	5400	82080	82944	76626	73008	89630	16,60

### Blok onder Mbk Gekoppelde percelen in tiendstaten Medemblik (1853)

1		R.C. Kerk te Medemblik	B178				1	200	800	12160	12288	11352	10816	12050	15,06
1		Jan Ornes	B161+162				0	200	200	3040	3072	2838	2704	4660	23,30
1		Pieter Mol	C90				0	150	150	2280	2304	2129	2028	2530	16,87
1		Pieter Mol	C91				0	100	100	1520	1536	1419	1352	2090	20,90
2		Cornelis W. Schouten	C84+85				4	100	2500	38000	38400	35475	33800	45090	18,04
2		Elbert Klaver	C103				2	300	1500	22800	23040	21285	20280	60860	40,57

### Opmerkingen

- 1) Zijn tuin, huis en erf zijn niet meegerekend.
- 2) Ze bezitten ook perceel A235, een tuin van 1260. Deze is buiten de berekening gelaten.
- 3) C32 + 157-158 + 171 + 173-175 + 186+187

### Bronnen

Kadaster Medemblik: GAM, inv. 645 (art. 1 t/m 231), 646 (art. 232 t/m 464)  
 Legger 1821 Medemblik: GAM, inv. 602.  
 Kadaster Spanbroek: GAS, inv. 540.  
 Legger 1828 Spanbroek: GAS, inv. 537.  
 Tiendstaten Medemblik: GAM, inv. 577.

## Bijlage 2: Landerijen onder Medemblik

Leeswijzer: Landen die op basis van naamgeving overeenkomen zijn op dezelfde horizontale lijn geplaatst; Oranjegekleurde landen zijn twijfelachtige koppelingen

**OAM 894 / d.d. 1602 (bron ongefolieerd)**  
Legger voor de verponding

**OAM 893 / d.d. 1722**  
Legger voor de verponding

**GAM 602 / d.d. 1828**  
Legger der ongebouwde eigendommen

	n.n.b.		In dijk	In molens		n.n.b.
<b>Memorievoogden</b>		<b>Memorievoogden (fol. 3)</b>			<b>[Memorievoogden niet vermeld]</b>	
het breelandt inde westeg opte vlietwal	3950	Het breelandt op de Vliedt	2112	1800		
Albert fops camp inde buxwere bij de egboet	800	Albert fops camp	816	1050		
Dirck matthijs camp opte buxwijwal	800	dirck matthijs camp	624	648		
t lange landt opte vlietwal voor ende agter	2750	t lange landt in de broeke?	2400	2334		
t voor willem smits landt in de broecke	1550	Willem smits landt	1128	996		
willem kistemakers weyd benoorden dingbreeck	200					
t mutsen in de doese	200					
t wijlandt opte muytkout	200					
heutoven over de braecken	800					
		<i>Overig</i>				
		het pape mitsje	600	1200		
		Speters landt	1200	1248		
		Op Crassens sloot	216	720		
		t landt op Crassens Sloot	216	660		
<b>De fabriek van de kerck</b>		<b>De kerck tot Medemblik (fol. 1)</b>			<b>De Roomsche Catholieke kerk (selectie)</b>	
duijmens cappelrije inde broecken	200	kruijves Kappellerij	480	216		
t groot landt benoorden Oostwoudt	2055	de cappellerij bij Oostwoudt	2352	3120	Oostwoud?	3120
de derde part van swaert veegen	650	1/3 van de Swaant Vegen	-	750		
<b>[De stad Medemblik niet vermeld]</b>		<b>De Stadt Medemblik (selectie) (fol. 1)</b>			<b>De stad Medemblik (selectie) (art. 106, p. 27)</b>	
		Zijnde de landen met de fortificatien in de stad Medemblik bedijkt	11886	11958	Fortificatien in om de stad	11958
<b>t gasthuys</b>		<b>Het Gasthuys (fol. 2)</b>			<b>Het gasthuys te Medemblik (art. 108, p. 27)</b>	
kaucke landt opte vlieten wal	1500	kootjes kamp	1302	1524		
de wester camp	500	wester kamp	-	702	Westeg?	702
ijeme camp	1000	ime kamp	600	600	Westeg?	600
De oirdt ende naict ouver de braecken	n.b.					
t smijters camp	1250					
t bagijnelandt opte zuydersijde nieuwesloot	1000					
de ooster camp	600					
de morgen opte memsloot	1600					
t echaep weijten opte tocht	1350					
t hamer lantje	650					
martinkeweij (samen met land hieronder)	3000					
de weyd opte breacken						
de pijpen inde broecken	1950					
		<i>Overig</i>				
		inde west egh op de vliet	432	486		
		in de Buxwere	288	870	Buxweere	870
		bij de Engbreek	600	1020	Engbreek	1120
		koomen koeman hans landt	768	1122		
		t landt op de Messloot	576	996	Messloot	996
		t landt inde broecke	1224	1200		
		t landt als boven	480	492		
		op de Messloot	600	954	Messloot	954
		inde west egh op de vliet	432	486		
		bewesten de messloot	504	570		
		bij lutje twisk	504	678		
<b>Arme huys sittende binnen dese stede</b>		<b>Arme huys sittende of arme voogden (fol. 2)</b>			<b>Armevoogden (art. 106)</b>	
Jaep heijne camp aende suytzijde van bijl	750					
de driebcampen opte vliet, t bageijne landt ende jan Teijmers minne camp	1600					
Coome abbecamp	750	koomen Alberts camp	672	726		
arijs maerts landt	800					
Sinte Catsrijne landt inde broecken	1850	St. Catrijne landt	1920	1860		
t [opdolme] weer	600	het opdolven weer	1056	1050		
Sinte Anthonis groote landt opde drooge wijmerts sloot naest bommers[d]al	1850	St. Anthonis Landt	600	600		
Sinte Catrijne camp besuijden [w]itte landt	600					
		<i>Overig</i>				
		de westegh op de vliets wal	672	822		
		de westegh	552	552		
		Boone bagert aande oostegh	528	546	Oosteg	546
		in de westegh	480	522		
		aan de westegh	408	378	Oosteg?	378
		kriefke	672	708	Wijmers?	708
		bij de drooge wijmers	648	1146	Wijmers	1146
					Wijmers	600

### Bijlage 3: Bronnenmatrix betstudeerde bannen

**Opmerking: Deze bronnenmatrix is de oorspronkelijk tot dit eindproduct toebehorende versie. Raadpleeg voor een vollediger en uitgebreidere versie de Westfriese bronnenmatrix op bij het thema Huizen en landerijen op de website van het Westfries Archief.**

	Gemeente Westwoud Archieftoegang 0094			Gemeente Spanbroek Archieftoegang 1049			Gemeente Medemblik Archieftoegang 1716			
	Westwoud		Oudijk	Binnenwijzend		Spanbroek		Medemblik		
<b>Postkadastraal (bronnen dicht bij 1832)</b>										
<b>Leggers</b>										
Legger ongebouwde eigendommen	924	(1843)	939	(1843)	929-930	(1843)				
Kohieren omslag polderlasten	920	(1828-50)	938	(1840-42)						
<b>Overige bronnen</b>										
Tiendstaten								577	(1853-1864)	
<b>Oudste kadaster</b>										
Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel						538	(1832)	651	(1832)	
Suppletoire Aanwijzende Tafel						539	(1832)	652	(1832)	
Oudste kadastrale leggers						540	(1832)	645-647	(1832)	
<b>Prekadastraal (Franse Tijd en daarna)</b>										
<b>Leggers</b>										
Legger van ongebouwde eigendommen	920	(1828-1857)				537	(1828)			
Kohieren en stoelboeken						248	(1805)			
Kohieren omslag polderlasten										
Stoelboek			935	(1829)						
Kohieren generale omslag						243 a t/m c 721-727	1814-1816 (1817-1823)			
<b>Hulpbronnen</b>										
Register eigendomsovergangen						270a-b (OAS)	(1813-1823)			
<b>Stede Westwoud (incl. dorpsarchieven) Archieftoegang 0094</b>										
<b>Heren en stede Spanbroek Archieftoegang 1048</b>										
<b>Oud Archief Stad Medemblik Archieftoegang 0715-01</b>										
<b>Prekadastraal (17e en 18e eeuw)</b>										
<b>Leggers</b>										
Legger ongebouwde eigendommen	139	(1749)	139	(1749)	165	(1630)	264	(1811)	893	(1722)
	135	(17e/18e eeuw)	135	(17e/18e eeuw)						
	134	(1687)	134	(1687)						
Legger(s) gebouwde en ongebouwde eigd. Legger van gebouwde eigendommen					171	(1742/46/60)	247, 250.1 t/m 14	(1634-1800)		
<b>Kohieren</b>										
Kohieren (verponding)	136-138	(1713-1760)	136-138	(1713-1760)			249	(1639)	894-910, 1389-90, 1393	(1601-1805)
Kohieren (landschot)									884	(1601)
<b>Hulpbronnen</b>										
Gaarboek dijkgeld, landschot, kogge, molen							226.1 t/m 57	(1739-1797)		
Contra-gaarbaarboek (incl. honds b + verpd.							227.1 t/m 49	(1748-1813)		
Stoelboek					178	(1607)	216.1 t/m 5	(1711-1773)		
Gaarboek verponding							251.1 t/m 10	(1745-1754)		
Gaarboek extra-ordinaire verponding							252.1 t/m 2	(1794-1796)		
Ontvangstregisters 20e penning	115-116, 118-123	(1669-1754)	115-116, 118-123	(1669-1754)	115-116, 118-123	(1669-1754)	238a t/m f	(1670-1805)		
Ontvangstregisters 40e penning	102-107, 117, 124	(1599-1628, -82-86, 1784-1805)	102-107, 117, 124	(1599-1628, -82-86, 1784-1805)	102-107, 117, 124	(1599-1628, -82-86, 1784-1805)	238a t/m f	(1670-1805)		
Losse akten m.b.t. eigendomsoverdracht							323-356	(1406-1810)		
<b>Prekadastraal (t/m 16e eeuw)</b>										
Stukken m.b.t. kerkgoederen							288	(1566-1632)		